

**Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi**

**Cukurova University Faculty of Economics
and Administrative Sciences**

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**Journal of Çukurova University Faculty of
Economics and Administrative Sciences**

PROF.DR.

İLHAN YÜCEL'E

ARMAĞAN

Cilt/Vol: 23

Sayı/No: 1

Yıl/Year: 2019

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ÇUKUROVA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Cilt/Volume: 23

Sayı/Issue: 1

Yıl/Year: 2019

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ÇUKUROVA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Danışma Kurulu/Advisary Board

Prof.Dr. Muammer TEKEOĞLU (Çukurova Üniversitesi)
Prof.Dr. H.Altan ÇABUK (Çukurova Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Fazıl Özsoylu (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet BALCILAR (Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Prof.Dr. Selahattin SARI (Beykent Üniversitesi)
Prof.Dr. Murat ÇOKGEZEN (Marmara Üniversitesi)
Prof.Dr. Ünal AY (Çağ Üniversitesi)
Prof.Dr. Ali DERAN (Tarsus Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet ERGÜLEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof.Dr. Fatma Nur TUĞAL (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)

Editörler (Yayın) Kurulu/ Board of Editors

Prof.Dr. Erkut DÜZAKIN
Dr.Öğr.Üyesi Mert DEMİRCİOĞLU
Dr.Öğr.Üyesi Erhan İŞCAN
Prof.Dr. Sc. Mirela KLJAJIĆ-DERVIĆ (Univerzitet u Bihaću / Bihaç Üniversitesi / Bosna Hersek)
Dr.Öğr.Üyesi Tolga KABAŞ

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin bir yayını olan derginin sahibi Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Fakülte Dekanıdır. Dergi yılda iki sayı ve açık kaynak olarak yayınlanmaktadır.

Sürekliliği sağlamak için Fakülte Dergimiz geçmiş yılların cilt ve numarasını izlemektedir.

İletişim için,

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Editörler Kurulu adına,
Prof. Dr. Erkut Düzakın
Çukurova Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Balcalı Yerleşkesi, Sarıçam-Adana/TÜRKİYE

Telefon: (0 322) 338 60 60/6204

Fax: (0 322) 338 72 83

The owner of the journal, which is a publication of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences, is the Dean of the Faculty on behalf of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences. The journal is published twice a year as an open source.

For correspondence;

On behalf of Editorial Board of Journal of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Erkut Düzakın
Cukurova University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Balcalı Campus, Saricam-Adana/TURKEY

Phone: +90 (322) 338 60 60/6204

Telefax:+90 (322) 338 72 83

Dergimiz

tarafından taranmaktadır.

Dergimiz

DergiPark
AKADEMİK

üyesidir.

Bu derginin içeriği Creative Commons Atıf-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIN KURALLARI

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin bir yayını olan derginin sahibi Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Fakülte Dekanıdır. Dergi yılda iki sayı ve açık kaynak olarak yayınlanmaktadır.

AMAÇ

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi iktisat, işletme, kamu maliyesi, ekonometri, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi alanlarında ve bu disiplinler arasındaki teorik, metodolojik ve uygulamaları irdeleyen araştırma makaleleri, kitap özet ve eleştirileri, kısa araştırma sonuçları, kısa yorumlar, editöre notlar, akademik toplantı haberleri, çeviri yazılar ile politika önerilerini yayımlar ve bilim insanları ile bilim dünyası arasında bir platform oluşturmayı amaçlar.

KAPSAM

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda 2 kez yayınlanan hakemli bilimsel bir dergidir. Dergide iktisat, işletme, kamu maliyesi, ekonometri, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi alanlarında ve bu disiplinler arasındaki teorik, metodolojik ve uygulamaları irdeleyen araştırma makaleleri, kitap özet ve eleştirileri, kısa araştırma sonuçları, kısa yorumlar, editöre notlar, çeviri makaleler, akademik toplantı haberleri ile politika önerileri Türkçe ve İngilizce olarak yayınlamaktadır. Dergimiz sosyal bilimler içerisinde yer alan her iktisadi ve idari bilimler kapsamında bilimsel çalışmaları yayınlamaktadır.

ETİK KURALLARA UYGUNLUK VE İNTİHAL POLİTİKASI

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi COPE/DOAJ/OASPA/WAME tarafından 15 Ocak 2018'de yayınlanan "Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing" belgesinde önerilen 16 madde gözetilerek ve International Committee of Medical Journal Editors tarafından yayınlanan tavsiyeler de dikkate alınarak yayınlamaktadır. Dergiye gönderilen yayınlar iThenticate ve Turnitin yazılımları ile taramadan geçirilmekte ve elde edilen rapor editörler kurulu tarafından değerlendirilmektedir. Editörler kurulunun yazının etik kurallara uygun olmayan davranışı belirlediğinde yayını reddetme hakkı bulunmaktadır.

HAKEMLİK SÜRECİ

Makalenin yayınlanma kararı ilgili konuda uzman ve en az doktora derecesine sahip hakemler vermektedir. Makale yayın kurulu tarafından konularında uzman iki hakeme gönderilmektedir. Değerlendirme yöntemi olarak çifte-kör hakemlik süreci benimsenmektedir. Her iki hakeminde olumlu cevap göndermesi durumunda makale yayınlanmak üzere kabul edilmektedir. Hakemlerden birisinin olumsuz rapor verdiği durumda makale üçüncü bir hakeme gönderilmektedir. Üçüncü hakemin kararı doğrultusunda yayın kararı verilmektedir.

FİKRİ MÜLKİYET HAKKI POLİTİKASI

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinin içeriği Creative Commons Atıf-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinde yayımlanan eserler her boyut ve şekilde paylaşılabilir, kopyalanabilir ve çoğaltılabilir. Eserler gerek akademik gerek ticari her türlü amaç için faydalanılabilir karıştırılabilir ve aktarılabilir. Yazı ve makalelerin içeriğinden tamamen yazarlar sorumludur.

ÜCRET POLİTİKASI

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi tamamen ücretsiz ve açık erişime sahip bir dergidir. Aynı zamanda herhangi bir makale gönderme ya da makale işleme ücreti alınmamaktadır.

BUDAPEŞTE AÇIK ERİŞİM GİRİŞİMİ

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak Budapeşte Açık Erişim Girişiminin bu tanımını kabul etmekte ve gerekliliklerini yerine getirmektedir. Dergimizde yayınlanan tüm bilimsel literatür hakem değerlendirmesinden geçmiştir ve açık erişim sağlanmıştır. Ayrıca dergimiz Budapeşte Açık Erişim Girişimi deklarasyonunu imzalamıştır.

**JOURNAL OF ÇUKUROVA UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
PUBLISHING RULES**

The owner of the journal, which is a publication of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences, is the Dean of the Faculty on behalf of Çukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences. The journal is published twice a year as an open source.

AIM

Çukurova University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences; publishes research articles, short reviews, comments to the editor, academic meeting news and policy recommendations, research articles, short reviews, short reviews, short reviews and to create a platform between the scientists and the scientific world.

SCOPE

Çukurova University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences is a peer-reviewed scientific journal published twice a year. Research articles in the fields of economics, business, public finance, econometrics, international relations, labor economics and the theoretical, methodological and applications between these disciplines, book summary and criticisms, short research results, brief comments, notes to the editor, translation articles, academic meeting news and policy recommendations in Turkish and English. Our journal publishes scientific studies in all economic and administrative sciences within the social sciences.

COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES AND PLAGIARISM POLICY

Journal of Çukurova University Economics and Administrative Sciences considering the 16 items recommended by the COPE / DOAJ / OASPA / WAME in the document "Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing" published on January 15, 2018 and taking into account the recommendations issued by the International Committee of Medical Journal Editors. Publications submitted to the journal are scanned with iThenticate and Turnitin software and the report is evaluated by the editorial board. The editorial board has the right to refuse publication when it determines the behavior that is inappropriate for the ethical rules.

PEER REVIEW PROCESS

The decision of publication of the article is given by two referees who has at least a doctorate degree and expert on relevant literature. The article is sent to two referees who are experts in their subjects by the editorial board. The double-blind peer review process is adopted for evaluating the articles. If both referees accepts, the article is accepted for publication. If one of the referees reports a negative report, the article is sent to a third referee. In accordance with the decision of the third referee, the decision of publication is given.

COPYRIGHT POLICY

Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Çukurova University is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. The articles that published in the Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Çukurova University can be copied and redistributed in any medium or format. Articles can be remixed, transformed and build upon the material for any purpose, even commercially. Authors are responsible for the content of the manuscripts and articles.

CHARGING POLICY

The Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Çukurova University is a free and open access journal. At the same time, no article submission or article processing fee is charged.

BUDAPEST OPEN ACCESS INITIATIVE

As the Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Çukurova University accepts the definition and fulfills the requirements of the Budapest Open Access Initiative. All scientific literature published in our journal has been reviewed by the judges and open access is provided. Our magazine also signed the Budapest Open Access Initiative.

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 23

Sayı: 1

Yıl: 2019

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPAN ÖĞRETİM ÜYELERİ (Ada göre sıralı)

Doç. Dr. Ahmet Bedel	Maltepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kardeşlar	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Furkan Emirmahmutoğlu	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Gün	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Kırpık	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bilgehan Yavuz	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Kefe	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Erdoğan	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müge Manga	Erzincan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Önder Uzkaralar	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Kalender Özcan Atılgan	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Sezen Bozyiğit	Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Yeliz Yalçın	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yeter Sinem Üzar Özçetin	Hacettepe Üniversitesi

REVIEWERS OF THIS ISSUE (Ordered by name)

Assoc. Professor Ahmet Bedel	Maltepe University
Asst. Professor Ahmet Kardaşlar	Osmaniye Korkut Ata University
Assoc. Professor Furkan Emirmahmutoğlu	Ankara Hacı Bayram Veli University
Asst. Professor Gül Gün	Munzur University
Asst. Professor Gülşen Kırpık	Adıyaman University
Asst. Professor Hasan Bilgehan Yavuz	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University
Asst. Professor İlker Kefe	Osmaniye Korkut Ata University
Asst. Professor Murat Erdoğan	Akdeniz University
Asst. Professor Müge Manga	Erzincan University
Asst. Professor Önder Uzkaralar	Osmaniye Korkut Ata University
Assoc. Professor Kalender Özcan Atılğan	Mersin University
Assoc. Professor Sezen Bozyiğit	Tarsus University
Prof. Dr. Yeliz Yalçın	Ankara Hacı Bayram Veli University
Asst. Professor Yeter Sinem Üzar Özçetin	Hacettepe University

DEKANDAN

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak yayın hayatımız süresince aramızdan ayrılan tüm hocalarımız için bir Armağan çıkarmayı gelenek haline getirmeye gayret gösterdik. Bu geleneğimiz kapsamında Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı'nda uzun yıllar öğretim üyeliği yapan Prof. Dr. İlhan YÜCEL'e derginin bu sayısının armağan edilmesi bizleri hem onurlandırıyor hem de hüzünlendiriyor.

Prof. Dr. İlhan YÜCEL'in İktisat Bölümü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı'na kazandırdığı birçok ulusal ve uluslararası yayınların yanı sıra yetiştirdiği lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri ile de son derece değerli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, fakültemizin akademik ve idari yönetiminin her aşamasında yıllarca aktif bir rol üstlenmekle birlikte özel sektör üniversite işbirliği çerçevesinde birikimlerini ve tecrübesini fakültemize taşımıştır. Bu bağlamda, hocamızın katkılarını daima minnet ve şükran ile anacağız.

Prof. Dr. Fikret DÜLGER

Çukurova Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dekanı

Prof.Dr.İlhan YÜCEL
1941-2003

Prof.Dr.İlhan Yücel 1941 yılında Adana'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Adana'da tamamladıktan sonra lisans eğitimini 1960 yılında İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde bitirdi. 1963-1967 yılları arasında Viyana Ekonomi Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1967-1969 yılları arasında Londra'da doktora sonrası araştırmalarda bulundu.

Akademik çalışmalarına Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde devam eden Yücel, 1978 yılında Doçent unvanını aldı. 1989 yılında Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde profesör kadrosuna atandı

İlhan Yücel 1979-1996 yılları arasında Adana Sanayi Odası Genel Sekreterliği görevinde bulundu. 1996 yılında da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Genel Sekreter Yardımcılığı görevini yürüttü. 1997 yılında Çukurova Üniversitesi'nden emekli oldu.

1997-2001 yılları arasında Çağ Üniversitesi kurucu rektörü olarak görev yaptı. Vefatına kadar aynı üniversitede öğretim üyeliği görevine devam etti. İlhan Yücel'in yetiştirdiği birçok öğrencinin yanı sıra ekonomi alanında yayınlanmış makaleleri, Makro Ekonomi, Ödemeler Bilançosu, Ekonomiye Giriş, Ekonomik Kalkınma isimli eserleri de bulunmaktadır.

Hocamız 20 Aralık 2003 tarihinde, yakalanmış olduğu amansız hastalığa yenik düşerek erken yaşta aramızdan ayrıldı.

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 1300-3747 / e-ISSN: 2636-8889		
Cilt/Volume: 23	Sayı/Issue: 1	Yıl/Year: 2019

<i>İÇİNDEKİLER / CONTENTS</i>		
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES		
Tuba DEMİR Ergün KARA	Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres İlişkisi: Osmaniye’de Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma.....	1
Hilmiye TÜRESİN TETİK Lale ORAL ATAÇ Sevinç KÖSE	Öz Yeterlilik Algısı ile Kendini Sabotaj Eğilimi Arasındaki İlişkide Benlik Saygısının Aracı Rolü.....	17
Serdar ÖZTÜRK Tuba KÜSMEZ	Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: BRICS-T Ülkelerinin Analizi.....	31
Özgür TERAMAN Burak ÇELİK	Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetim Raporuna Yansıtılması: Bağımsız Denetçileri Etkilemesi Üzerine Bir Araştırma.....	49
Ebru ÖZGÜR GÜLER Ceren BÖRÜBAN	Çevresel Kalite Üzerinde Endüstrinin ve Ölçek Etkisinin İncelenmesi.....	63
Zeynep ÖZDEMİR Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY	Tüketicilerin Çevre Konusundaki Bilinçlerinin Eko – Etiketli Gıdalar için Daha Fazla Ödeme İsteklilikleri Üzerindeki Etkisi: Adana İli Örnekleme	77
Özlem ÇETENAK Utku ÖLMEZ	Terör Saldırıların Pay Senedi Piyasasına Etkisi: Türkiye Örneği.....	101

Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres İlişkisi: Osmaniye’de Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma¹

Emotional Intelligence and Organizational Stress: A Study on Healthcare Workers in Osmaniye

Tuba DEMİR²
Ergün KARA³

Öz

Duygusal zekâ bireyin hayatının her alanında karşısında çıkmaktadır. İnsan aklını yönlendirmede etkili olan bu zekâ tipi, iş hayatında da son derece önemlidir. Bunun yanında birey iş hayatında ve yaşamında stres baskısı altındadır. İş hayatında örgütsel stres olarak da adlandırılan bu sorun çalışanlar ve işletmeler açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Hizmet sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan hastanelerde ise yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı hastane çalışanlarında duygusal zekâ ve örgütsel stres arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada öncelikle duygusal zekâ ve örgütsel stres kavramları üzerinde durulmuş, daha sonra bu kavramlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Hastane çalışanlarının (n=147) örgütsel streslerinin ölçülmesi için Şahin ve Durak (1995) tarafından hazırlanan “Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışanların duygusal zekâ düzeylerinin ölçülmesinde Deniz ve arkadaşları (2013) tarafından Türkçe’ye uyarlaması yapılan “Duygusal Zekâ Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel stres ve duygusal zekâ arasında, pozitif ancak zayıf (r=0,455) bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Örgütsel Stres, Sağlık Çalışanları

ABSTRACT

Emotional intelligence appears in every aspect of an individual's life. This type of intelligence that is effective in directing human mind is also very important in business life. Besides, the individual is stressed in his life and work life. This problem, also referred to as organizational stress in business life, poses a great threat to employees and businesses. In the hospitals which have a significant place in the service sector, it is seen that the work done is insufficient. The aim of this study is to investigate the relationship between emotional intelligence and organizational stress in hospital workers. In this study, firstly the concepts of emotional intelligence and organizational stress are emphasized and then the relation between these concepts is examined. The "coping with stress style scale" prepared by Şahin and Durak (1995) are used to measure the organizational stresses of the hospital employees (n = 147). "Emotional Intelligence Scale" has been used by Deniz and friends (2013) in the measurement of emotional intelligence levels of employees. As a result of the research, it has been determined that there is a positive but weak (r=0.455) relationship between organizational stress and emotional intelligence.

Keywords: Emotional Intelligence, Organizational Stress, Health Workers

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 13.10.2018

Kabul tarihi: 01.04.2019

¹Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Ergün Kara danışmanlığında “Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres: Osmaniye’de Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Bilim Uzmanı, demirtubaa80@gmail.com (ORCID: 0000-0003-2092-1029)

³Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ergunkara@osmaniye.edu.tr (ORCID: 0000-0002-7815-1111)

1. Giriş

Duygusal anlamdaki yetkinlik, bireyin günlük yaşamında daha iyi hissetmesini ve bireyin hayatı ile ilgili günlük kararları daha olumlu şekilde almasını sağlamaktadır. Bireylerin hayatlarında karşılarına çıkan bu durumlara karşı, yalnızca mantıkla hareket etmesi gerektiğine dayalı görüş, duygusal yapının öneminin anlaşılması ile birlikte etkinliğini yitirmiştir. Bu durum bireyin hayatında duygularında en az mantık kadar etkili olduğunu doğrulamıştır. Duyguların önem kazanması ve konu hakkında yapılan incelemeler sonucunda “duygusal zekâ” kavramı ortaya çıkmıştır. Duygusal zekâ, bireyin hayatındaki adım ve kararları açısından, duyguların önemli olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile duygusal zekâ, bireylerin duyguları ile hareket etmesini gerektiren durumlarda, duygularını doğru bir biçimde yönlendirmesi için gereken zekâ kapasitesi anlamına gelmektedir.

Duygusal zekânın etkisinin görülebileceği alanların başında örgütsel stres gelmektedir. Birey, özellikle iş yaşamının hemen her anında yoğun bir stresle başa çıkmak zorundadır. İş yaşamı içerisinde bulunan olumlu ya da olumsuz faktörler, başarılı olmak adına verilen mücadele, bireyleri yıpratmakta ve bir şekilde stres oluşturmaktadır. Bireylerin özellikle iş yaşamlarında edindikleri konumu kaybetmemek için verdikleri mücadele stresin artmasına neden olmaktadır.

İş stresi farklı biçimlerde ortaya çıkabilir olsa da bireyin bu stres ile başa çıkması duygusal olarak ne durumda olduğu ile doğrudan ilişkilidir. Çalışanların örgütsel stresle başa çıkabilmeleri mantığın ötesinde, duyguların da içinde bulunduğu bir zihinsel sistemin geliştirilmesi ile mümkündür.

İş hayatında bireylerin başarılı olması, ayakta kalması ve yükselmesi bireyin duygusal zekâsı ile doğrudan etkili faktörlerdir. Çevreyi tanıma ve anlama, bu yönde tutum sergileme ve duygusal zekânın bireylerin kişisel çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kullanılması önemli bir test alanıdır. Bireyin örgüt içinde çeşitli nedenlerle yaşadığı stresin çözümü, yalnızca mantığın değil, duyguların da ön plana çıktığı, duygusal zekânın içinde bulunan durumu anlama, anlamlandırma ve analiz etmesi ile mümkündür. Duygusal zekâ ve örgütsel stres konusunda yeni bir çalışma alanı olan bu çalışma son zamanlarda dikkat çeken önemli konular arasında yer almaya başlamıştır. Fakat, bu alanda yapılan ulusal ve uluslararası araştırma ve inceleme sayısının da yetersiz olduğu bilinmektedir. Literatürde mevcut olan bu eksikliğin tamamlanmasına katkıda bulunma önceliği ile bu çalışmanın gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu bakımdan, yazım literatürü açısından yeni bir konu olan duygusal zekânın örgütsel stres konusuyla da ilişkilendirilerek ele alınmasıyla literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Duygusal Zekâ

Uzunca süre zihinsel faaliyetler üzerine yapılan çalışmalarda duyguların bu faaliyetleri değerlendirme üzerindeki rolü göz ardı edilmiş ve kişilerin başarı ya da başarısız durumlarını tahmin etmede sadece bilişsel zekâ testleri uygulanmıştır; duygusal zekâ ihmal edilmiştir. Bilişsel zekâ testleri kişilerin özel ve sosyal hayatındaki başarıları ve

toplumsal ilişkilerinin sağlıklı olup olmama durumlarını açıklamada yeterli olmamış daha çok eğitim hayatındaki başarı durumunu değerlemede işe yaramıştır. Çünkü akademik hayatında oldukça başarılı olan kişilerin bazılarının sosyal ve özel yaşamının da başarılı olamadıkları gözlenirken; bilişsel zekâsı orta düzey olan birçok kişinin ise sosyal ilişkilerinde daha büyük başarılar elde edilmiştir (Karamehmetoğlu, 2017, s.15).

Akkoyun'un (1982) belirttiği üzere, insanların başarı düzeyini ölçmede kullanılan değerlendirme testlerinde IQ düzeyi yüksek olan kişilerin hayatın genelinde başarılı olamadıkları ve sadece bilişsel zekânın başarılı olmak için yeterli olmadığını tespit edilmesi ile duygusal zekâ kavramı üzerine araştırmalar artmıştır ve sosyal zekânın bir faktörü olan duygusal zekâ, sadece psikoloji alanında değil sosyoloji, ekonomi gibi birçok alanlarda da önem kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte duygusal zekânın gelişmesinde ve önem kazanmasında Le Doux'nun beyin fizyolojisi alanında yaptığı araştırmaların büyük katkısı olmuştur (Tekin, 2014, s.26).

Duygusal zekâ, duygularını kontrol edebilme, başkalarını dinleyebilme, zorluklarla baş edebilme, empati kurabilme vb. hem kişisel hem de sosyal yeterliliklerin toplamından oluşur. Kişisel yeterlilik, kendini frenleyebilme, kendini tanıma farkındalıkların bilincinde olma iken, sosyal yeterlilik kendini bir başkasının yerine koyabilme ve sosyal ilişkilerdeki başarı olarak açıklanabilir. Bar-On ise duygusal zekâyı kişinin karşılaştığı baskılara kontrollü tepki verebilen ve yeteneği oluşturan kişisel, duygusal ve sosyal yeterliliklerin bileşiminden oluşan bilişsel olmayan zekâ olarak açıklamaktadır (Goleman, 2004, s.12).

Mayer, Salovey ve Caruso (1999), duygusal zekâyı kuramsal boyut katarak bu zekâ türünü sosyal zekânın bir alt kümesi olarak tanımlamışlardır. Bu düşünürlere göre duygusal zekâ, duyguları doğru algılayabilme ve analiz edebilme becerisi duygusal gelişim için kişinin kendini denetleyebilmesi ve bunları ifade edebilmesini kapsar.

Duygusal zekâ, tanımlamalarının içerdiği gibi, kişinin kendini tanıması, yetenek ve eksiklerinin farkında olması, duygularını frenleyebilmesi, kendi motivasyonunu sağlaması, hedefi için negatif düşünceleri pozitif çevirebilmesi, duygusal önsezide bulunabilmesi, baskılara karşı olumlu tepkiler verebilmek, başkalarının duygularını onların hissettikleri biçimde algılayabilme, insanlarla olan ilişkilerinde uyum içinde olabilme ve bu ilişkileri sürdürebilme vb. yetenekleri doğuştan değil de sonradan geliştirilebilen ve öğrenilebilen hem psikolojik hem de sosyal yeteneklerdir. Kişinin sahip olduğu sosyal ve psikolojik yetenekler sayesinde, yaşamdan aldığı doyum maksimum düzeydedir (Oğuzhan, 2012, s.16).

Bilimsel araştırmalar bilişsel zekânın kader olduğunu; fakat duygusal zekânın doğuştan olmadığını sonradan öğrenilebileceğini savunmuşlardır. Kalıtımın duygusal zekâ üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Ayrıca buna ek olarak, gelişim evresi çocukluk döneminden sonraki dönemlerde gerçekleşmektedir (Karamehmetoğlu, 2017, s.16).

Bilimsel zekânın aksine (IQ) duygusal zekâ kalıtsal değil de zamanla tecrübe edilerek geliştirilebilen, deneyimlendikçe öğrenilen bir zekâ türüdür (Goleman, 2007, s.14).

Mayer ve arkadaşlarına göre, duygusal zekâsı gelişmiş olan kişiler duygularını başarıyla kontrol edebilmekte, stresle daha kolay baş edebilmekte, duygusal sıkıntılarını çözüm

bulmada ve böylelikle özel ve sosyal tüm ilişkilerinde olumlu davranışlar sergileyebilmektedir. Duygusal zekâdan yoksun olan kişiler ise gerek aile içi ilişkiler gerekse sosyal ilişkilerde daha başarısız olmakta, duygusal birtakım sıkıntılar mevcut olup bunları çözememekte, olumsuz ve saldırgan tepkiler sergilemekte, yıkıcı ve negatif olabilmektedirler. Duygusal zekâsı düşük olmayan kişiler, duygu yönetimini kolaylıkla yapabilmekte, duygusal önsezisi yüksek olmakta ve kendini bir başkasının yerine koyarak onların ne hissettiklerini anlamaya çalışmada başarılı ve pozitif ilişkiler kurabilmektedirler (Tekin, 2014, s.27).

Kısacası, duygusal zekâ duyguların hayatı zenginleştirecek biçimde işlenmesi, karmaşık duyguların anlaşılması ve karşıdaki kişinin duygularını da anlama ve yönetebilme becerisi ve kapasitesidir.

3. Örgütsel Stres

Türk Dil Kurumu’na (TDK) göre stres, kişide savunma uyandırıcı faktörlere karşı ortaya çıkan savunma mekanizması, dayanıklılığı zayıflatan fiziksel ya da psikolojik gerilim, gerginliktir. Başka bir deyişle, kişilerin hayatlarını devam edebilmeleri için elverişli olmayan şartlar, stres olarak düşünülebilir. Yine buna benzer bir tanımlama ise şöyledir: Kişilerin hayatlarına devam edebilmeleri için gerekli şartların bulunmaması stres olarak düşünülebilir (www.tdk.gov.tr).

Selye tarafından 1977 yılında ilk defa kullanılmış olan stres kavramı, ‘vücudun herhangi bir dış talebe verdiği özel olmayan tepki’ şeklinde açıklanmıştır. Stres, kişilerin sınırlamaları, arzularına ya da elde ettikleri fırsatlara ilişkin olarak değişken bir duygusal ya da fiziksel tepki durumudur. Bireylerin yapmış oldukları işleri mevcut ihtiyaçları, kaynakları ya da yetenekleri örtüşmediğinde oluşan duygusal ve fiziksel tepki biçiminde açıklanmaktadır (Deb ve Biswas, 2011, s.211).

Selye’den sonra stres kavramını kapsamlı bir biçimde inceleyen kişi Paul Rosch, stresin kişiden kişiye göre değişebileceğini ve bazı bireylerde çevresel faktörlerden, bazı bireylerde de fiziksel faktörlerden kaynaklı olarak meydana gelebileceğini vurgulamaktadır. Ancak, Paul Rosch, stresin sebebinin gerçekte bu iki faktörden kaynaklı olabileceği gibi, bu iki faktör gibi farklı nedenin birleşiminden meydana gelebileceğini belirtmekte ve ortaya çıkan olumsuz durum ve faktörlerin strese neden olabileceğini vurgulamıştır (Koçak, 2014, s.7). Evans’a (1982) göre stres, bireylerin toplum içerisinde sahip oldukları kişisel farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu kişiliklerin genellikle birbirini olumsuz etkileyebildiklerini ifade etmektedir. “Psikolojik stres” şeklinde ifade edilen bu tanımlamada, farklı bireyler ve bu bireyler arasındaki değişik kişiliklerin etkileşimleri sonucunda oluşan olumsuz durumların stresin kaynağını oluşturabileceği belirtmiştir (Keskin, 2012, s.8).

Stres kavramını anlayabilmenin bir diğer yolu ise karşıt anlamını ortaya koyarak bu kavramı daha kolay anlamaktır. Bu sebeple, stresin ne olmadığını ortaya konulması gerekmektedir. Stres şunlar değildir (Koçak, 2014, s.7);

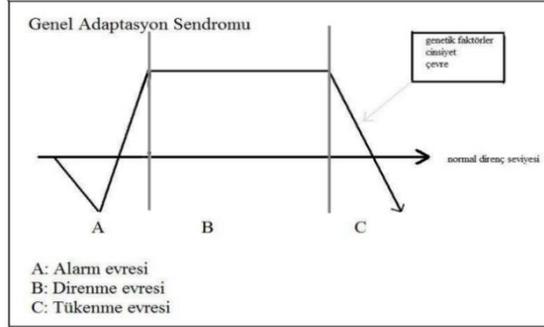
- Stres, salt bir sinirsel bir gerilim olarak görülmemelidir. Bu gerçekliğe dikkat edilmesi yararlı olacaktır.
- Bir hasarın neticesinde sürekli olarak stres meydana gelmez.
- Stres kaçınılacak bir durum olarak görülmemelidir.
- Stresten bir bütün olarak kurtuluş ancak ölümle olabilir.

Stres kavramı için yapılan bu tanımlar ve kısa açıklamalar neticesinde, bu tanımların ortak özelliklerini bir araya getirdiğimiz zaman, strese ilişkin aşağıdaki gibi bir durum oluşmaktadır (Merkan, 2011, s.6);

- Stres, çevre ve kişinin etkileşimi neticesinde ortaya çıkmaktadır.
- Stres, motive edilmiş duruma kıyasla, daha aşırı bir şekilde bireyi harekete geçirir.
- Streste, tehlike durumu söz konusudur ve bu tehlikenin öneminin bilincinde olunmalıdır.
- Stres, büsbütün organizmayı etkiler.
- Stres, normal bir şekilde kontrol edilmesi mümkün bir tepki değildir.

Bir görüşe göre de stres, insan ruhu için problemlerin çözülmesi için tetikleyici olabilmektedir. Bu görüş stresin, insan zihninin problemlere ve sıkıntılara karşı direnmeyi ortadan kaldırmak adına tetikleyici bir etkisinin olduğunu açıklamaktadır (Bertan, 2012, s.8).

İlk olarak 19. yy’ın yarısında, Fransız fizyolog Claude Bernard, kişide bir dizi tepki yaratan çevresel uyarıcı olarak ifade edilen stresörlere karşı organizmanın vermiş olduğu tepkiler üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Bundan yaklaşık olarak 50 yıl sonra Amerikalı fizyolog Walter B. Cannon’un yapmış olduğu araştırmalar gündeme oturmuştur. Günümüzde, Cannon’un stresörlere karşı organizmanın vermiş olduğu tepkileri incelerken geliştirdiği, “savaş veya kaç” tepkisi günümüzde geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Bireyler mücadele edebileceği durumlara karşı bir savaş içerisindeyler. Ters durumda ise yani mücadele edemeyeceğine inandığı tehlikeli durumlarda ise kaçması olarak, “savaş veya kaç” tepkisi şeklinde bir davranış sergilemektedir. Bu tepki durumu uzun yıllar boyunca, stres konusunda çalışmalarda bulunan ve adı stresle birlikte anılan Hans Selye’nin stres kuramı olan “Genel Uyum Sendromu” nun altyapısını oluşturmaktadır. Bu kurama göre organizmanın strese gösterdiği tepki üç aşamada oluşur. Bunlar; alarm aşaması, direnç aşaması ve tükenme aşamasıdır (Moğul, 2014, s.10). Stresle ilgili olarak “Genel Uyum Sendromu” aşağıda Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Genel Uyum Sendromu

Stres bilinenin aksine sadece basit bir endişe değildir. Stres, sadece sinirsel bir tansiyon olarak görülmemelidir. Stresin aynı zamanda kaçınılacak ya da zararlı bir durum olduğu algısı oluşmamalıdır. Stresle karşı karşıya kalındığında yapılacak herhangi bir şeyin olmadığı algısı da doğru değildir. Stresin sadece yetişkin bireylerde ortaya çıkan veya çalışma yaşamına bağlı bir sorun olduğu düşüncesi de yanlıştır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003, s.12).

Stresli kişide, işe devamsızlık, iş verimliliğinde düşüş ve işe geç kalma gibi sorunlar görülebileceği gibi intihar girişimleri, ölüm veya hastalıklar da görülebilir. Bu kadar önemli sonuçlar doğurabilecek olan stres olgusu, nedenleri ve sonuçları ile araştırılmalı ve stres uyaranlarını ortadan kaldırmak veya azaltmak için yöneticilerin eğitim almaları, örgütsel başarı ve çalışanların sağlığı açısından oldukça önemli bir konudur (Pehlivan, 2000, s.5).

Örgütsel stresi tam açıklayabilmek için, bu stresi meydana getiren bireye ait özellikler ve örgütsel özelliklerin etkileşimini ele almak gerekir. Stres başlangıcı, bu ikisinin etkileşimi ile başlar. Kişinin stres uyaranlarına karşı verdiği tepki, strese direnme gücünü belirlemektedir. Strese direnme de stres uyaranlarının büyüklüğüne bağlıdır. Direnme gücünün aşıldığı noktada stres durumu yaşanır. Strese direnç, kişinin özelliğini yansıtırken, stres uyaranları kişilik özelliğinin dışında, çalışma hayatı ve örgütün özelliklerindedir. Stresi meydana getiren ise örgütsel ve bireysel özelliklerin etkileşimidir (Sirke, 2016, s.21).

Örgütsel başarı ya da başarısızlık, ekip üyelerinin bireysel başarı ya da başarısızlıklarına bağlıdır. Çalışan kişiler başarılı ise örgüt başarıya yakındır. Bundan kaynaklı, örgütteki bireylerin stres durumlarının sebepleri doğru teşhis edilmeli, bu sebepleri ortadan kaldırmak ya da kontrol edebilmek için yapılması gerekenler üzerinde önemle durulmalıdır. Örgütler stresle baş etme yöntemlerini etkili bir şekilde uyguladıkları takdirde, stresle mücadelede başarılı sonuçlar elde edebilir ve böylelikle stresin olumsuz etkilerini, ortadan kaldırmak, bu durum da örgüt başarısını artırır. Yöneticilere düşen görev ise örgüt başarısını olumsuz yönde etkileyecek, performans düşüklüğüne sebep olacak ve örgüt üyelerini motive edecek en uygun stres düzeyini yakalamaktır. Optimum stres seviyesi yakalamaya çalışmak, yönetimde söz sahibi olan herkesin sorumluluğudur (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005, s.286-287).

4. Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres Arasındaki İlişki

Çalışmaya yönelik yerli ve yabancı literatür araştırmaları neticesinde, duygusal zekâ ve örgütsel stres arasındaki ilişki hastane çalışanları ve yöneticiler açısından kritik bir değer taşımaktadır. Bu durumun, literatürdeki ampirik ve teorik çalışmalarda kabul görmüş bir gerçeklik olduğunu da ifade edebiliriz. Birçok bilimsel çalışmaya konu oldukları gözlemlenen ve sağlık işletmelerine rekabet avantajı sağlamada stratejik öneme sahip bu kavramlara yönelik literatür araştırmasında, kavramların birbirlerine olan etkilerinin uygulamalı biçimde istatistiki olarak analiz edildiği, çalışma sayısının çok da fazla olmadığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, duygusal zekâ ve örgütsel stres arasındaki ilişkiye yönelik ilgili literatürde yer alan bilimsel çalışmalar ulaşılabildiği ölçüde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda gerek yerli gerekse yabancı yazında yürütülmüş çeşitli araştırmalarda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir;

Senemoğlu (2017), sağlık kuruluşları çalışanlarında örgütsel stresi araştırdığı çalışmasında örgütsel stresin çalışanlar üzerinde negatif etki yarattığını bulgulamıştır. Ayrıca, örgütsel stresin bazı demografik değişkenlere göre farklılaştığı da bu çalışmada belirtilmiştir.

Benzer bir bulgu Balcı (2016 tarafından yapılan çalışmayla hemşirelerde duygusal zekâ ve stresle başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, duygusal zekâsı yüksek olan hemşirelerin stresle daha iyi başa çıkabildiği sonucuna ulaşmıştır.

Sirem (2009), sağlık çalışanlarında duygusal zekâ ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, duygusal zekânın çeşitli demografik faktörlerden etkilendiğini bulgulamıştır.

Türk, Eroğlu ve Türk’ün (2008), Gevye Devlet Hastanesi’nde yapmış oldukları çalışmada “Ücret Yetersizliği”, “Çalışanların Çok Fazla Sorumluluk Üstlendiklerini Düşünmesi”, “Çalışanların İşini Riskli Bulması”, “Sözlü ve Fiziksel Saldırıları ile Karşılaşma Olasılığının Yüksek Olması” çalışanlarda stres yaratan faktörler arasında yer almaktadır.

Son olarak Özaltın ve Nehir (2007) tarafından Ankara ilindeki hastanelerin Yoğun Bakım Ünitelerinde (YBÜ) çalışan hemşirelerin iş ortamındaki stres etkenleri ve kullandıkları baş etme yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirdikleri araştırmada şu bulgulara ulaşılmıştır: Araştırmaya katılan YBÜ hemşirelerini en çok etkileyen stres kaynakları; “İş Yüğü” ve “Kritik Hasta Bakımı” ile ilgilidir. Ve çalışmada YBÜ’ de çalışan hemşirelerin stresle baş etmede en çok kullandıkları yöntemlerin “Sosyal Destek Arama” ve “Kendine Güvenli Yaklaşım” olduğu belirlenmiştir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Sağlık sektöründe faaliyet gösteren ve hastane işletmelerinde çalışan bireylere yönelik duygusal zekâ ve örgütsel stres arasındaki ilişkiyi inceleme ve değerlendirme amacına hizmet eden bu çalışma, ilgili literatür aktarımı ve uygulama olmak üzere, iki temel

aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, modeli, hipotezleri, örnekleme, veri toplama araçları ve araştırma bulgularına yer verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

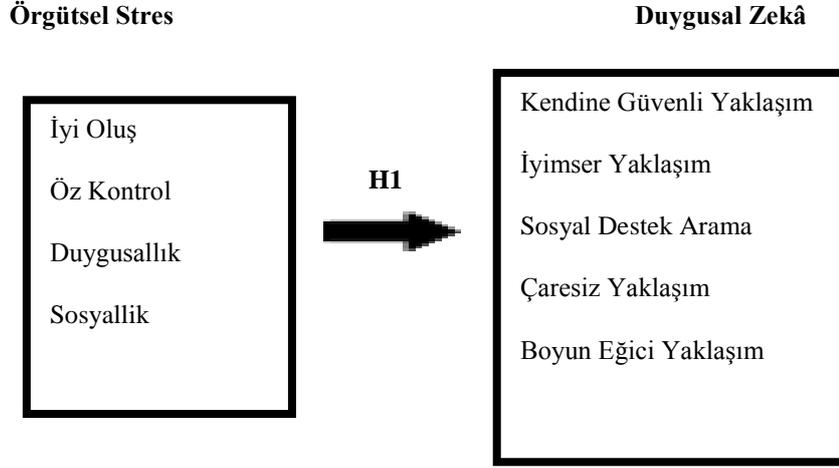
Bu çalışmanın amacı, sağlık sektöründe faaliyet gösteren ve hastanelerde çalışan bireylerin duygusal zekâ ile örgütsel stres arasındaki ilişkinin araştırılmasına yöneliktir. Bu kapsamda, hastanede çalışan bireylerde bu iki değişkenin önem derecesinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Üzerinde araştırma yapılan ve bu bölgede faaliyet gösteren hastanelerdeki çalışan bireylerin nasıl uygulama yapmaları gerektiği konusunda bu araştırmanın bir yol haritası olacağı ümit edilmekte ve bundan sonra yapılacak araştırmalara yardımcı olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

“Belirli bir tanıma uyan ve üzerinde araştırma yapılan, aynı cinsten birimlerin meydana getirdiği topluluğa yani üzerinde çalışma yapılacak birimlerden oluşan kümeyle ana kütle (evren) adı verilmektedir” (Özmen, 2009, s. 6). “Evrenin özelliklerini yansıttığı ve üzerinde çalışılan evren hakkında yorum yapabilme fikriyle ana kütlede çeşitli metodlarla alınmış parçalardan oluşan gruba ise örneklem adı verilmektedir.” Örneklem başvurusunun asıl nedeni evrenin tamamına ulaşılmasının pratikte imkânsız olmasıdır. Ancak bunun yanında maliyet ve zaman tasarrufu sağlanması, doğru bilgi edinme imkânı sunması ve sonuçlara daha kısa sürede ulaşılması gibi yararları nedeniyle de tercih edilmektedir (Şenol, 2010, s. 168). Araştırmada kolayda örneklem metodu tercih edilmiştir. Araştırmanın evrenini Osmaniye İlinde faaliyet gösteren Özel Hastanelerde görev yapan 524 sağlık personeli oluşturmaktadır. Bu şekilde örneklem olarak seçilen 182 sağlık çalışanına anket uygulaması yapılmış ve anket formlarında 158’inde geri dönüş sağlanmıştır. Yapılan inceleme ve değerlendirmeler neticesinde 11 adet anketin analiz için uygun olmadığı tespit edilmiş ve nihayetinde 147 anket, araştırmada veri seti olarak kullanılmıştır.

5.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Çalışmada bu zamana kadar yapılan açıklamalara dayanarak Şekil 2’de bulunan model oluşturulmuştur. Bu araştırma, nicel araştırma tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada mevcut durumun ortaya çıkarılması amaçlandığından betimsel bir çalışmadır.

Şekil 2. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmanın temel amacına yönelik olarak kurulan model anlamlı bir model olup, bu kapsamda ileri sürülen hipotezlerin doğruluğu ise istatistiki analizlerle test edilecektir.

Literatür taramasına ve yukarıda adı geçen değişkenlere bağlı olarak araştırmanın amaçları doğrultusunda ve Şekil 2’de belirtilen kavramsal modelin çerçevesinde araştırma hipotezi aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

H₁: Hastane çalışanlarında duygusal zekâ ve örgütsel stres arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

5.4. Anket Formu ve Kullanılan Ölçekler

Çalışmanın başlaması ve sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için gerekli prosedürler halledildikten sonra Osmaniye ilinde özel bir hastanede iş gören 182 iş görene “Kişisel Bilgi Formu”, “Duygusal Zekâ Ölçeği” ve “Örgütsel Stres Ölçeği” dağıtılmıştır. Çalışma ile ilgili gerekli bilgiler sunulduktan sonra katılımcıların ölçekleri içtenlik, samimiyetle ve doğru bir şekilde cevaplamaları için gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu çalışmada kişisel bilgi formu, “duygusal zekâ ölçeği” ve “örgütsel stres ölçeği” kullanılmıştır.

Duygusal zekâ ölçeği, ise Petrides ve Furnham (2001) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Kısa Formu’nun Türkçe uyarlamasını Deniz ve arkadaşları (2013) tarafından yapılmıştır. Deniz ve arkadaşları 20 önermeden oluşan ölçekte dört faktörlü bir yapı elde etmişlerdir.

Örgütsel stres ölçeği, Türkiye’de ilk kez Siva (1988) tarafından kullanılmış ve kültüre özgü maddeler eklenerek 74 maddeye çıkarılmıştır. Türk gençlerine uyarlanmış hali, kısaltılmış formu ise Şahin ve Durak (1995) tarafından çalışılmış ve “Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği” biçiminde adlandırılmıştır. 30 maddeye düşürülen ölçeğin faktör analizi 5 (beş) faktörlü bir yapıyı ortaya koymuştur. Bulunan faktörler birer örnek ile birlikte aşağıda verilmiştir.

1. *Kendine Güvenli Yaklaşım*: “Olayın değerlendirmesini yaparak en iyi kararı vermeye çalışırım”.
2. *İyimser Yaklaşım*: “Sakin kafayla düşünmeye ve öfkelenmemeye alışırım”.
3. *Sosyal Destek Arama*: “Bana destek olabilecek kişilerin varlığını bilmek beni rahatlatır”.
4. *Çaresiz Yaklaşım*: “Bir mucize olmasını beklerim”.
5. *Boyun Eğici Yaklaşım*: “İş olacağına varır diye düşünürüm”.

30 maddeden oluşan, 0-5 arası puanlanan bu ölçekte, sosyal desteğe başvurmanın hesaplanmasında 1. ve 9. önerme ters puanlanarak hesaplanmaktadır.

6. Araştırmanın Bulguları

6.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Anketin birinci bölümünde yer alan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin yapılan analiz Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Verilerinin Dağılımı

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	58	39,5
	Kadın	89	60,5
Yaş	21-30 Yaş	64	43,5
	31-40 Yaş	46	31,3
	41-50 Yaş	36	24,5
	51 Yaş ve üzeri	1	0,7
Medeni Durum	Bekâr	65	44,2
	Evli	82	55,8
	Lise ve Altı	36	24,5
Eğitim Durumu	Lisans	106	72,5
	Yüksek Lisans ve üstü	5	3,0
	1 Yıldan Az	29	19,7
Kurumda Çalışma Süresi	1-5 Yıl	70	47,6
	6-10 Yıl	48	32,7
	11-15 Yıl	-	-

Çalışmaya katılanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve kurumda çalışma süresine ait verilerin dağılımına Tablo 1’de yer verilmiştir. Araştırma genelinde çalışanlar cinsiyet değişkenine göre 58’i erkek (%39,5), 89’u kadın (%60,5) olarak dağılmaktadır. Araştırma genelinde çalışanlar yaş değişkenine göre 21-30 yaş aralığında

olanlar 64 kişi (%43,5), 31-40 yaş aralığında olanlar 46 kişi (%31,3), 41-50 yaş aralığında olanlar 36 kişi (%24,5), 51 yaş ve üzeri olanlar 1 kişi (%0,7) olarak dağılmaktadır.

Araştırma genelinde çalışanlar medeni durum değişkenine göre 65’i bekâr (%44,2) ve 82’si evli (55,8) olarak dağılmaktadır. Araştırma genelinde çalışanlar eğitim durumu değişkenine göre 36’sı lise ve altı (%24,5), 106’sı lisans (%72,5), 5’i yüksek lisans ve üstü (%3,4) olarak dağılmaktadır. Araştırma genelinde çalışanlar kurumda çalışma süresi değişkenine göre 29’u 1 yıldan az (%19,7), 70’i 1-5 yıl arası (%47,6), 47’si 6-10 yıl arası (%31,6) ve 1’i 11-15 yıl arası (%0,7) olarak dağılmaktadır.

6.2. Örgütsel Stres Verilerine İlişkin Bulgular

Örgütsel stresin demografik özelliklere göre ne şekilde değişiklik gösterdiği bu başlık altında verilmiştir.

Tablo 2. Çalışanların Örgütsel Stres Düzeyleri

	N	Ort.	Ss	Min.	Max.
Kendine Güvenli Yaklaşım	147	3,723	0,473	2,25	5,00
İyimser Yaklaşım	147	3,802	0,547	2,00	5,00
Sosyal Destek Arama	147	3,191	0,569	1,25	4,75
Çaresiz Yaklaşım	147	2,970	0,502	1,75	4,13
Boyun Eğici Yaklaşım	147	2,878	0,517	1,00	4,00
Genel Stresle Başa Çıkabilme	147	3,356	0,327	2,73	4,77

Araştırmaya katılan çalışanların “kendine güvenli yaklaşım” düzeyi ($3,723 \pm 0,463$); “iyimser yaklaşım” düzeyi ($3,802 \pm 0,547$); “sosyal destek arama” düzeyi ($3,191 \pm 0,569$); “çaresiz yaklaşım” düzeyi ($2,970 \pm 0,503$); “boyun eğici yaklaşım” düzeyi ($2,878 \pm 0,517$); “genel stresle başa çıkabilme” düzeyi ($3,356 \pm 0,327$); düzeyde katıldıkları görülmektedir.

6.3. Duygusal Zekâ Verilerine İlişkin Bulgular

Tablo 3. Çalışanların Duygusal Zekâ Düzeyleri

	N	Ort.	Ss	Min.	Max.
İyi Oluş	147	3,680	0,516	2,00	5,00
Öz Kontrol	147	3,421	0,626	1,50	4,75
Duygusalılık	147	3,486	0,487	2,25	4,50
Sosyallik	147	3,761	0,543	2,50	5,00
Toplam Duygusal Zekâ	147	3,655	0,550	2,25	4,75

Araştırmaya katılan çalışanların “iyi oluş” düzeyi ($3,680 \pm 0,516$); “öz kontrol” düzeyi ($3,421 \pm 0,626$); “duygusalılık” düzeyi ($3,486 \pm 0,487$); “sosyallik” düzeyi ($3,761 \pm 0,543$); “genel duygusal zekâ” düzeyi ($3,655 \pm 0,550$); düzeyde olduğu görülmektedir.

6.4. Araştırmanın Güvenirlik Analizi

Anket formundaki duygusal zekâ ve örgütsel stres ile ilgili güvenilirlik analizi yapılarak ölçeğe ait Cronbach Alpha (α) değerleri Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Faktörlerin Güvenirlik (α) Değerleri

Faktörler	Soru Sayısı	Cronbach’s Alfa
Duygusal Zekâ	4	0,756
İyi Oluş	4	0,663
Öz Kontrol	4	0,678
Duygusallık	4	0,664
Sosyallik	4	0,708
Örgütsel Stres	30	0,682
Kendine Güvenli Yaklaşım	7	0,669
İyimser Yaklaşım	5	0,690
Sosyal Destek Arama	4	0,569
Çaresiz Yaklaşım	8	0,656
Boyun Eğici Yaklaşım	6	0,651

Çalışmanın anket formlarında yer alan boyutlara yönelik Cronbach’s Alpha güvenilirlik değerleri dikkatle incelendiğinde, duygusal zekâ faktörünün genel güvenilirliği 0,756 ile güvenilir ve örgütsel stres faktörünün güvenilirliği ise 0,682 ile güvenilir değerdedir. Sosyal bilimlerde güvenilirlik testi olarak genellikle Cronbach Alpha testi uygulanmaktadır. Araştırmanın bağımsız ve bağımlı değişkenlerine ait alfa katsayıları genel olarak yüksek olması nedeniyle anket formunun güvenilirliği tamdır ve analizlerde hiçbir faktör değerlendirme dışı bırakılmamıştır.

6.5. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Pearson korelasyon analizi, iki değişkenin doğrusal ilişkisini ölçmek amacıyla kullanılan bir istatistik yöntemidir. Pearson korelasyon katsayısı “r” ile gösterilir ve +1 ile -1 arasında değer alırlar. Katsayının (-) negatif olması, negatif yönlü doğrusal ilişkiyi gösterir. Katsayının (+) olması, pozitif yönlü doğrusal ilişkiyi gösterir. Değerlerin katsayısına göre korelasyon yorumlanır (Kalaycı, 2010, s.116).

Tablo 5’de duygusal zekâ ile örgütsel stres düzeyi arasındaki Pearson korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5. *Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres Arasındaki Korelasyon Analizi*

	Kendine Güvenli Yaklaşım	İyimser Yaklaşım	Sosyal Destek Arama	Çaresiz Yaklaşım	Boyun Eğici Yaklaşım	Genel Stresle Başa Çıkma Düzeyi
İyi Oluş	0,528**	0,524**	0,084	-0,214**	0,013	0,301**
Öz Kontrol	0,365**	0,372**	0,063	-0,430**	-0,043	0,067
Duygusalılık	0,228**	0,278**	-0,101	-0,412**	0,007	-0,003
Sosyallik	0,239**	0,255**	0,-102	-0,313**	-0,152	-0,082
Genel Duygusal Zekâ Beceri Düzeyi	0,379**	0,425**	0,068	-0,313**	-0,025	0,455**

Genel duygusal zekâ ile genel stresle başa çıkma düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi incelendiğinde, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,455$; $p=0,006<0,05$). Buna göre, genel duygusal zekâ arttıkça genel stresle başa çıkma düzeyi artmaktadır.

6.6. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Regresyon analizi, bir bağımlı değişken ile bir bağımsız değişken (basit regresyon) veya birden fazla bağımsız değişken (çoklu regresyon) arasındaki ilişkilerin bir matematiksel eşitlik ile açıklanması sürecidir (Kalaycı, 2010, s. 199). Araştırma hipotezi kapsamında basit regresyon analizi yapılmış ve sonuçları aşağıda yorumlanmıştır.

Tablo 7. *Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres Arasındaki Regresyon Analizi*

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	t	p	F	Model (p)	R ²
Örgütsel Stres	Duygusal Zekâ	,092	1,894	0,006	9,138	0,006	0,084

Tablo 7 regresyon analizine göre; duygusal zekâ ve örgütsel stres arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($F=9,138$ $p<0,05$). Değişkenler arasındaki anlam boyutu ($\beta=0,092$) ve etki oranı $R^2=0,084$ olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre, duygusal zekânın, örgütsel stres üzerinde %8,4'lük bir etkisi söz konusudur ve araştırmanın hipotezi (H1) kabul edilmiştir.

7. Sonuç ve Öneriler

Araştırma literatüründe de incelendiği üzere, duygusal zekâ, bireylerin yaşamlarını etkileyen en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Duygusal zekâ özellikle bireylerin örgütsel stresle başa çıkabilmelerinde belirleyici bir faktördür. Bireylerin duygusal zekâları örgütsel stresin yoğun olduğu dönemlerde bireyleri yönlendirir ve onları karşılaşılabileceği sorunlar karşısında hazırlıklı tutar.

Örgütsel stres, birey yaşamında çoğunlukla sorunlara sebep olabileceğinden, dolaylı duygusal zekâ, stres yaşayan bireyler için değerli bir faktördür. Bu kavramlar birbirinden farklı olarak değerlendirildiğinde, her iki faktörün de birey üzerinde baskı oluşturduğu görülmektedir. Duygusal zekâ, bireylerde analiz yapma, hissetme, düşünme ve empati kurma gibi konularda baskı kurarken, örgütsel stres, çalışanların daha yüksek verim ve performans, daha etkili iletişim gibi konularda baskı kurmaktadır. Örgütsel stresin aynı zamanda çalışanları psikolojik olarak da yıpratması, çalışanın duygusal zekâ algılama yetilerine zarar vermektedir. Örgütsel stresin içerisinde var olan ruhsal ve finansal faktörler de bireyi çeşitli biçimlerde zor bir sürecin içerisine itebilir. Eğer söz konusu olan kişilik özellikleri, onun sorunlar karşısında güçlü olarak kalmasına imkân tanımıyorsa, bireyin hassasiyet düzeyi de yükselir. Bu durum örgütsel stresin çalışan hayatı için ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Örgütsel stresin ortadan kaldırılması, çalışanlar için hem işletme içerisinde hem de işletme dışındaki durumları göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü çalışanlar için yalnızca iş yeri ortamı değil, aynı zamanda iş dışında bulunduğu ortam da son derece önemlidir. Bu nedenle, çalışanların işletmeler tarafından hem iş yerinde hem de iş dışında desteklenmesi gerekmektedir. İşletme tarafından çalışanlara verilecek bu destek, örgütsel stres düzeyinin düşürülmesi açısından önemlidir. Bu destek ayrıca, çalışanların cesaretlenmesini, duygusal zekâ da dahil birçok önemli faktörün gelişimine yardımcı olacaktır.

Araştırmaya katılan çalışanların “genel duygusal zekâ” düzeyi ($3,655 \pm 0,550$); genel stresle başa çıkabilme” düzeyi ($3,356 \pm 0,327$); düzeyde olduğu görülmektedir. Genel duygusal zekâ ile genel stresle başa çıkma düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizinde, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,455$; $p=0,006<0,05$). Değişkenler arasındaki regresyon analizine göre ise ($\beta=0,92$ $R^2=0,084$) pozitif ve anlamlı %8,4 'lük bir etki söz konusudur. Bu sonuçlara göre, genel duygusal zekâ arttıkça genel stresle başa çıkma düzeyi artmaktadır.

Çalışanların duygusal zekâ gelişimi aşamasında kendisinin üstleneceği sorumlulukların Çalışanların duygusal zekâ gelişimi aşamasında kendisinin üstleneceği sorumlulukların yanında, çevreden gelen desteğe de ihtiyaç duyduğu aşikardır. Bu nedenle, bireyin çevresinde yaşanan olaylar yani çevresel etmenler, duygusal zekânın gelişimine zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, duygusal zekânın oluşumu ve gelişimi evresinde bireylerin yoğun stres, baskı ve korku gibi unsurlardan uzak durması gerekmektedir.

Örgütsel stres ve duygusal zekâ kavramlarının çalışma ortamındaki etkileşimi son derece zorlu bir süreçtir. Duygusal zekâ hassas bir ruhsal durumun eseridir ve mutlaka çalışma ortamında desteğe ihtiyaç duyar. Çalışanların söz konusu bu desteğe sahip olmaması, örgütsel stres ve duygusal zekânın olumsuz yönde şekillenmesine neden olacaktır. Bu durum, çalışan için iş ortamındaki sorunlarla baş edebilmenin önünde engel olacaktır.

Araştırmacılar İçin Öneriler;

- Hastanelerdeki örgütsel stres faktörleri nitel araştırma metodu ile araştırılabilir.
- Hastanelerde duygusal zekâ faktörleri nitel araştırma metodu ile araştırılabilir.

- Bu çalışma periyodik olarak tekrarlanabilir. Bu sayede strese neden olan faktörlerin değişimi gözlenebilir.
- Hastane çalışanlarının örgütsel stres faktörleri ile performansları arasındaki ilişki incelenebilir.
- Bu araştırmanın Türkiye’de genellenebilmesi için daha büyük örneklerle çalışılabilir.

Kaynakça

- Akkoyun, F. (1982). Empatik Anlayış Üzerine, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 63-69.
- Balcı, S. S. (2016). Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres: Örgütlerde Hemşirelerin Duygusal Zekâ Becerileri ve Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Bertan, B. (2012). Resmi-Özel İlköğretim Okullarında Görev Yapan Okul Müdürlerinin Yaşadıkları Örgütsel Stres İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki (Pendik Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Deb, B., ve Biswas, C. (2011). *Stress Management: A Critical View*, European Journal of Business And Management, Vol.3, No.4, 205-212.
- Deniz, E., Özer, E., ve Işık, E. (2013). Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği–Kısa Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, C.38, S.169. Ss.407-419.
- Goleman D. (2007). Yüksel B. S.(Çev), *Duygusal Zekâ*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Gümüştakin, E., ve Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1).
- Kalaycı, Ş. (2010). *Faktör Analizi, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karamehmetoğlu, M. (2017). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Mesleki Öz Yeterlik ve Problem Çözme Becerilerini Belirlemedeki Rolünün İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Keskin, U. (2012). Okul Yöneticilerinin Örgütsel Stres Faktörlerinin İncelenmesi (Uşak İli Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi.
- Koçak, N. (2014). Sınıf Öğretmenlerinin Örgütsel Stres Kaynaklarının İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., ve Salovey, P. (1999). Emotional İntelligence Meets Traditional Standards for an İntelligence. *Intelligence*, 27(4), 267-298.

- Merkan, S. (2011). Genel Lise ve Anadolu Lise’lerinde Görevli Öğretmenlerin Örgütsel Stres Kaynaklarının Karşılaştırmalı Analizi (Malatya İli Örneği), Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Moğul, E. (2014). Özel Okullar ve Devlet Okullarında Çalışan Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Stres Kaynaklarının Karşılaştırmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Oğuzhan, Y. S. (2012). Çalışanlarının Duygusal Zekâ Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2012.
- Özaltın, G., ve Nehir, S. (2007). Ankara İlindeki Hastanelerin Yoğun Bakım Ünitelerinde Çalışan Hemşirelerin İş Ortamındaki Stres Etkenleri ve Kullandıkları Baş etme Yöntemlerinin Belirlenmesi *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 2007; 10(3): ss. 60-8.
- Özmen, A. (2009). Örnekleme. <http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/2294/unite03.pdf> (Erişim Tarihi: 06.06.2018).
- Pehlivan, İ. (2000). *İş Yaşamında Stres*. Pegem Yayıncılık: Ankara.
- Sabuncuoğlu Z., ve Tüz M. (2003). *Örgütsel Psikoloji*, Bursa: Furkan Ofset.
- Senemoğlu, P. (2017). Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Stres: İlaç Mümessilleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Sirem, S. (2009). Duygusal Zekâ Düzeyi ve İş Tatmini İlişkisinin Analizi: Afyonkarahisar İli Kamu Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sirke, Ç. (2016). Özel Okul Öğretmenlerinde Örgütsel Stres ve Örgütsel Özdeşleşme, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin N. H., ve Durak, A. (1995). Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği: Üniversite Öğrencileri İçin Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56–73.
- Şenol, F. (2010). Motivasyon araçlarının algılanmasında iş güvencesinin etkisi. Yüksek lisans tezi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi*, Afyon.
- Tekin, E. G. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Olma Duygusal Zekâ ve Sosyal İyi Olma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.05.2018.
- Türk, K., Eroğlu, C., ve Türk, D. (2008). T.C. Devlet Hastanelerindeki çalışma koşullarının stres üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir araştırma: Geyve Devlet Hastanesi örneği, *Uluslararası İnsan Bilimleri Derneği*, C.5, S.1, 29-38.

Öz Yeterlilik Algısı ile Kendini Sabotaj Eğilimi Arasındaki İlişkide Benlik Saygısının Aracı Rolü¹

The Mediating Role of Self-Esteem in the Relationship Between Self-Efficacy and Self-Handicapping

Hilmiye TÜRESİN TETİK²

Lale ORAL ATAÇ³

Sevinç KÖSE⁴

Öz

Bu araştırmanın amacı, öz yeterlilik ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkide benlik saygısının rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla 283 katılımcıya, benlik saygısı ölçeği, kendini sabotaj ölçeği ve öz yeterlilik ölçeği ile demografik sorulardan oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Analiz sonuçları öz yeterlilik, benlik saygısı ve kendini sabotaj arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, öz yeterlilik ile kendini sabotaj arasındaki ilişkide benlik saygısının tam aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Benlik Saygısı, Kendini Sabotaj Eğilimi, Öz Yeterlilik

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the role of self-esteem in the relationship between self-efficacy and self-handicapping tendency. For this purpose, a questionnaire consisting of self-esteem scale, self-handicapping scale and self-efficacy scale and demographic questions were applied to 283 participants. The analysis results revealed a significant relationship between self-efficacy, self-esteem and self-handicapping. In addition to this, it has been found that self-esteem has a full mediation effect in the relationship between self-efficacy and self-handicapping.

Keywords: Self-Esteem, Self-Handicapping, Self-Efficacy

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 05.11.2018

Kabul tarihi: 20.04.2019

¹ Bu çalışma, 6. Örgütsel Davranış Kongresinde sunulan aynı adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, hilmiye.turesin@cbu.edu.tr (ORCID: 0000-0002-7050-0495)

³ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, lale.oral@cbu.edu.tr (ORCID: 0000-0001-7261-7788)

⁴ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, sevinc.kose@cbu.edu.tr (ORCID: 0000-0003-3090-6455)

1. Giriş

Bazı bireylerin, herhangi bir görevde başarısız olma durumunda kişisel saygınlığını korumaya alma dürtüsüyle, görev öncesinde kendi performansını engelleme ve başarısızlığa, dış etmenlerden kaynaklanan makul nedenler yaratma yönünde davranışlar sergilediği bilinmektedir. Çeşitli kişisel ve ortamsal faktörlerin etkisine açık olan bu eğilim, kendini sabotaj eğilimi olarak adlandırılmaktadır (Hirt, McCrea ve Boris, 2003). Kendisini olası bir başarısızlığın olumsuz sonuçlarından koruyacağı veya başarı durumunda olması gerekenden yüksek bir itibar sağlayacağı düşüncesiyle bireylerin zaman zaman sabotaj davranışlarına yöneldiği bilinmektedir (Tice ve Baumeister, 1990). Araştırma sonuçları, kendi ile ilgili olumsuz değerlendirmelere sahip olma eğiliminin daha yüksek olması dolayısıyla, düşük benlik saygısına sahip bireylerin, herhangi bir görevde başarısız olma ihtimallerini daha yüksek bulduklarını ve kendilerini korumak adına sabotaj stratejilerinden faydalanmaya daha yatkın olduklarını göstermektedir (Thomas ve Gadbois, 2007; Elmas ve Aşçı, 2017). Bununla paralel şekilde, düşük öz yeterlilik algısının da kendini sabotaj eğilimini arttırdığı yönünde araştırma sonuçları mevcuttur (Coudevylle vd., 2008; Stewart ve George-Walker, 2014). Kendini sabotaj eğilimi, öz yeterlilik algısı ve benlik saygısı değişkenleri literatürde sıklıkla akademik başarı ile ilişkilendirilmekte, bunun neticesinde de öğrencilerden oluşan örneklem üzerinde çok sayıda araştırma gerçekleştirilmektedir (Marsh ve O'Mara, 2008; Lane vd., 2004; Chemers vd., 2001; Multon vd., 1991; Zuckerman vd., 1998; Lent vd., 1986). Bu araştırmanın amacı, benlik saygısı, öz yeterlilik ve kendini sabotaj eğilimleri arasındaki ilişkileri üniversite öğrencilerinden oluşan bir örneklem üzerinde incelemektir. Bu kapsamda; "Üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve öz yeterlilik algısı ile kendini sabotaj eğilimleri arasında nasıl bir ilişki var?", "Öğrencilerin öz yeterlilik algısı ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkide benlik saygısı değişkeni nasıl bir rol oynamaktadır?" sorularına yanıt aranmaktadır. Araştırmanın sonuçları, üniversite öğrencilerinin bugün akademik başarılarına; gelecekte ise iş performanslarına etki etmesi muhtemel algı ve eğilimlerine ilişkin veriler sunması bakımından önem arz etmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

Benlik saygısı, bireyin kendi değeri ile ilgili öznel değerlendirmesi şeklinde tanımlanabilir (Orth ve Robins, 2014). Bir diğer ifade ile yüksek benlik saygısı, kişinin kendi hakkındaki genel değerlendirmesinin olumlu; düşük benlik saygısı ise olumsuz olması anlamını taşımaktadır (Baumeister vd., 2003). Pek çok başka değişkeni etkilemesi dolayısıyla modern sosyal bilimlerin üzerinde en fazla araştırma yapılan kavramlarından biri olarak kabul edilen (Bleidorn vd., 2016) benlik saygısı ile bireyin psikolojik iyi oluş durumu arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Pierce vd., 2015). Benlik kavramının önemli bir bileşeni olarak benlik saygısının bireyin iş yaşamındaki başarısı üzerinde de önemli etkileri vardır. Araştırmalar, yüksek benlik saygısının iş yaşamında karşılaşılan güçlüklerle baş etmede bireylere avantaj sağladığını ortaya koymaktadır (Van Vianen vd., 2012; Duffy, 2010). Akademik başarı ile ilişkisine yönelik araştırmaların bir kısmı, benlik saygısının akademik başarıdaki artış veya azalışa göre şekillendiği görüşünden hareket etmekte (Baumeister vd., 2003; Martin vd.,

2005); diğer bazı araştırmalar ise benlik saygısının akademik performansa olumlu etki ettiği yönünde sonuçlara ulaşmaktadır (Lane ve Lane, 2001; Lane vd., 2004).

Benlik saygısından etkilenen ve bireyin akademik veya iş performansı üzerindeki etkisi dolayısıyla önem arz eden bir diğer değişken ise kendini sabotaj eğilimidir. Buna göre, karşılaştığı güçlüklerle baş etme becerisine sahip olup olmadığı konusunda belirsizlik yaşayan bireyler, başarısızlıklarını dışsallaştırma ve başarılarını içselleştirme yönünde bir eğilime sahip olmaktadır (Berglas ve Jones, 1978). Başarısızlığı dışsal etkenlere bağlayabilmek için ise kendi kendilerine engeller oluşturma yoluna gitmektedirler. Daha açık ifade etmek gerekirse, kendini sabote etme eğilimine sahip bireyler, bir görevin başarıyla tamamlanma olasılığını düşürecek engeller oluşturmada ve böylece kendilerine, başarısızlıklarını mazur gösterecek özürler temin etmektedirler. Performans göstermeden önce böyle engeller temin etmek, başarısız olması durumunda kişinin üstleneceği bireysel sorumluluğu azaltacak, başarı durumunda duyulacak tatmini ise artıracaktır (Leary ve Shepperd, 1986). Bireyin bu şekilde kendi kendini engellemesinin altında yatan ana etmen, muhtemel başarısızlığın sorumluluğunu yükleyebileceği nedenler ortaya koyarak, kendi yeteneklerinin yetersiz olduğunu teşhis etmekten ve başarısızlığın yol açtığı bireysel sonuçlardan kaçınma gayretidir (Jones ve Berglas, 1978). İlgili literatür, bireylerin kendilerini sözel ve davranışsal olmak üzere iki türlü sabote ettiğini ortaya koymaktadır. Kendini sözel yolla sabote eden birey, içinde bulunduğu koşulların olumsuz olması sebebiyle başarısız olduğunu iddia etmektedir. Bireyin sınav kaygısı veya sosyal kaygı yaşadığını, utandığını, travmatik olaylar yaşandığını öne sürmesi buna örnek gösterilebilir. Kendini davranışsal yolla sabote eden birey ise performansını doğrudan etkileyen, kasıtlı ve gözlenebilir faaliyetler göstermektedir. Bireyin görev ve faaliyetlerini ertelemesi, görevle ilgisi olmayan aktivitelerle aşırı ilgilenmesi, yeterli pratik ve alıştırma yapmaması, madde, ilaç ve alkol kullanması davranışsal kendini sabotaj stratejilerine örnek kabul edilmektedir (Akın, Abacı ve Akın, 2011).

Bazı bireylerin diğerlerine kıyasla kendini sabotaj stratejilerine daha az meyilli olduğu; örneğin, güçlüklerle mücadele konusunda gücüne ve kaynaklarına güven duyan bireylerin, kendilerini bu taktiklerin ardına sığınmak zorunda hissetmedikleri belirtilmektedir (Berglas ve Jones, 1978). Nitekim bu yargıyı destekleyen çok sayıda araştırma bulgusu da mevcuttur. Martin ve Brawley (2002) ile Elmas ve Aşçı (2017) araştırmaları, benlik saygısı ile kendini sabotaj eğilimi arasında negatif yönlü korelasyon bulunduğu ve benlik saygısı değişkeninin kendini sabotaj eğiliminin anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mello-Goldner ve Jackson (1999) kadın katılımcılar; Prapavessis ve Grove (1998) ile Coudevylle ve arkadaşlarının (2008) ise sporcular üzerinde yaptıkları araştırmalarda benlik saygısı ile kendini sabotaj eğilimi arasında negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kendini sabotaj eğilimi ile benlik saygısı değişkenleri arasındaki ilişki, akademik başarı üzerindeki etkileri dolayısıyla üniversite öğrencileri üzerinde de çok sayıda araştırmada test edilmiştir. Bu araştırmalarda da yukarıdaki sonuçları destekler yönde bulgulara ulaşılmıştır (Del Mar Ferradás, Freire, Rodriguez ve Piñeiro, 2018; Pulford vd., 2005; Rhodewalt ve Hill, 1995; Thomas ve Gadbois, 2007; Barutçu Yıldırım ve Demir, 2019; Chen, Sun ve Wang, 2018). Bu verilerden yola çıkılarak araştırmanın birinci hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H₁: Benlik saygısı kendini sabotaj eğilimini negatif yönde etkilemektedir. Öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin yüksek olması kendini sabotaj eğilimlerini zayıflatmaktadır.

Mevcut literatürde, kendini sabotaj eğilimi ile ilişkisi bakımından ön plana çıkan bir diğer kavramın öz yeterlilik olduğu görülmektedir. Araştırmalar, öz yeterlilik düzeyinin, kendini sabotaj davranışlarının açıklanmasında önemli bir faktör olarak dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir (Martin ve Brawley, 2002). Bandura'ya (2010) göre öz yeterlilik, kişinin yaşamını etkileyen olaylara tesir etme ve bu olayların yaşanma biçimini kontrol etme yetkinliğine olan inancıdır. Bu inanç, bireyin yaşamında motivasyonun, performansın ve duygusal esenliğin temelini oluşturmaktadır. Kendini sabotaj davranışlarının, bireylerin kendi yeteneklerinden kuşku duymalarının neticesi olarak ortaya çıktığından yukarıda bahsedilmiştir. Bu durumda, benlik saygısının yanı sıra öz yeterlilik düzeyi düşük bireylerin sabotaj stratejilerine baş vurma ihtimalinin daha yüksek olacağını düşünmek mümkündür. Nitekim araştırma sonuçları da öz yeterlilik algısı ile kendini sabotaj eğilimi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Pulford vd, 2005). Bununla birlikte, Bandura (1997) bireylerin belirli bir görevi yerine getirebilmekle ilgili öz yeterlilik algılarının, benlik saygılarını etkileyebileceğini öne sürmüştür. Öz yeterlilik ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında Gardner ve Pierce (1998), söz konusu iki kavram arasındaki farkları ortaya koymaktadırlar. Buna göre öz yeterlilik, kişinin belirli bir görevi yerine getirmek için gereken faaliyetleri ortaya koyma ve düzenleme becerileri hakkındaki inancıdır. Benlik saygısı ise kişinin kendi yetenekleri ve değeri hakkındaki algısıdır. Öz yeterlilik oldukça bilişsel iken, benlik saygısı daha ziyade duygusal bir yapıdır. Benlik saygısı, kişinin kendisiyle ilgili mevcut değerlendirmesine; öz yeterlilik, bir görevle ilgili gelecekteki başarısına ilişkin değerlendirmesine işaret etmektedir. Yazarlar aynı araştırmada, öz yeterlilik düzeyinin benlik saygısı üzerinde pozitif etkisi olduğunu, öz yeterlilik düzeyi arttıkça benlik saygısı düzeyinin de arttığını tespit etmiştir. Bu doğrultuda, araştırmanın ikinci ve üçüncü hipotezleri şu şekildedir:

H₂: Öz yeterlilik algısı kendini sabotaj eğilimini negatif yönde etkilemektedir. Öğrencilerin öz yeterlilik algısının yüksek olması kendini sabotaj eğilimlerini zayıflatmaktadır.

H₃: Öz yeterlilik algısı benlik saygısı düzeyini pozitif yönde etkilemektedir. Öğrencilerin öz yeterlilik algısının yüksek olması benlik saygısı düzeylerinde de artış sağlamaktadır.

Bu noktadan hareketle, bireylerin benlik saygısı düzeyinin öz yeterlilik ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkide aracı rolü oynayacağını düşünmek mümkündür. Üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik algılarının yükselmesi benlik saygısı düzeylerini arttıracak ve böylece kendilerini sabotaj eğilimleri azalacaktır. Bu doğrultuda araştırmanın dördüncü hipotezi şöyledir:

H₄: Benlik saygısı değişkeni, öz yeterlilik ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkide aracı rol oynamaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Nicel yönetime uygun olarak tasarlanan ve kesitsel özellik gösteren araştırmada veri toplamak için anket tekniğinden faydalanılmıştır. Üç ölçek ile katılımcıların demografik özelliklerini ölçmek üzere hazırlanmış sorularla birlikte toplam 47 maddeden oluşan anket formu, kolayda örnekleme yoluyla ulaşılan katılımcılara uygulanmıştır. Elde edilen veriler Lisrel, IBM SPSS ve AMOS paket programları ile analize tabi tutulmuş; doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli ile yol analizi uygulanmıştır.

Örneklem: Araştırmanın örneklemini, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören 283 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 21'dir. Örneklemin 144'ü kadın, 137'si ise erkektir. 2 öğrenci cinsiyet sorusunu yanıtızsız bırakmıştır.

Veri toplama araçları: Kendini sabotaj eğilimine ilişkin ölçüm yapmak için Jones ve Rhodewalt (1982) tarafından geliştirilen ve Akın (2012) tarafından dilimize uyarlanan "Kendini Sabotaj Ölçeği" kullanılmıştır. Beşli Likert tipinde (1-Tamamen katılmıyorum, 5-Tamamen Katılıyorum) hazırlanmış olan ölçek tek boyutludur ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan 3., 5., 6., 10., 13., 20., 22. ve 23. maddeler ters kodlanmıştır. Katılımcılardan, ölçek maddelerinin kendileri ile ne ölçüde örtüştüğünü, kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında değişen bir skalada belirtmeleri istenmiştir. Akın (2012), ölçeğin tamamı için Cronbach's alpha güvenilirlik değerini ,90 olarak tespit etmiştir. Bu araştırmada, ölçeğin güvenilirliğini düşürdüğü gerekçesiyle 10, 12, 13, 14, 20, 22 ve 24. maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Sonuç olarak, ölçeğin tamamı için bu araştırmadan elde edilen Cronbach's alpha değeri ,66'dır. Ölçeğin tek faktörlü yapısını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Uyum iyiliği kriterleri (RMSEA=0,07 $\chi^2 = 314,41$ $\chi^2/df = 2,38$ GFI= ,90 SRMR= ,08) kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Byrne, 2010; Kline, 2010).

Katılımcıların benlik saygısına ilişkin değerleri, Rosenberg'in (1965) 'Benlik Saygısı Ölçeği' ile ölçülmüştür. Katılımcılardan, ölçeği oluşturan 10 maddeye, kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında değişen beşli Likert ölçeğinde puan vermeleri istenmiştir. Rosenberg'in Benlik Saygısı Ölçeği, Çuhadaroğlu (1986) tarafından dilimize uyarlanmıştır ve benzer araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ölçekteki 3., 5., 8., 9. ve 10. maddeler ters kodlanmıştır. Çuhadaroğlu (1986) ölçeğin tamamı için Cronbach's alpha güvenilirlik değerini ,76 olarak tespit etmiştir. Araştırma verileri ile gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde ölçeğin Cronbach's alpha değeri ,84 olarak tespit edilmiştir. Uyum iyiliği kriterleri (RMSEA=,066, $\chi^2 = 75,93$, $\chi^2/df = 2,23$, GFI= ,95, SRMR= ,08) kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Byrne, 2010; Kline, 2010).

Katılımcıların öz yeterlilik algılarına yönelik değerleri, Schwarzer ve Jerusalem'in (1992) 'Öz Yeterlilik Ölçeği' ile ölçülmüştür. Katılımcılardan, ölçeği oluşturan 10 maddeye, kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında değişen beşli Likert ölçeğinde puan vermeleri istenmiştir. Ölçek, Yeşilay ve arkadaşları (1997) tarafından dilimize uyarlanmıştır. Araştırma verileri ile gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde ölçeğin Cronbach's alpha değeri, 85 olarak tespit edilmiştir. Uyum iyiliği

kriterleri (RMSEA=,06, $\chi^2 = 75,93$, $\chi^2 /df= 2,23$, GFI= ,95, SRMR= ,08) kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Byrne, 2010; Kline, 2010).

4. Bulgular

Bu çalışmada, öz yeterlilik düzeyinin kendini sabotaj eğilimini ne düzeyde açıkladığı ve benlik saygısı değişkeninin bu süreçte bir aracılık rolünün olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla önce değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş, daha sonra ise yapısal eşitlik modeli ile hipotezlerde ön görülen yapı analiz edilmiştir. Bu kapsamda, öz yeterlilik bağımsız değişken, kendini sabotaj bağımlı değişken ve benlik saygısı aracı değişken olarak alınmıştır. Benlik saygısının, öz yeterlilik ile kendini sabotaj arasındaki ilişkide oynadığı aracılık rolünü açıklamada, Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık etkisi ile ilgili varsayımları dikkate alınmıştır. Buna göre; a) bağımsız değişkenin (öz yeterlilik) aracı değişken (benlik saygısı) üzerinde anlamlı bir etkisi varsa, b) aracı değişkenin (benlik saygısı) bağımsız değişken (kendini sabotaj eğilimi) üzerinde anlamlı bir etkisi varsa, c) önceki iki varsayımda belirtilen ilişkiler kontrol edildiğinde, bağımsız değişkenin (öz yeterlilik) bağımlı değişken (kendini sabotaj eğilimi) üzerinde önceden anlamlı olan etkisi anlamsızlaşırsa güçlü (tam) aracılık etkisinden bahsedilmektedir. Ortaya çıkan aracılık etkisinin anlamlılığı için Sobel testi (Sobel, 1982) uygulanmıştır.

Değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 1'de görülmektedir. Buna göre, benlik saygısının kendini sabotaj eğilimiyle ($r=-0,448$, $p<0,01$) orta düzeyde ve negatif; öz yeterlilik algısıyla ($r=0,588$, $p<0,01$) orta düzeyde ve pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, öz yeterlilik algısı ile kendini sabotaj eğiliminin ($r=-0,248$, $p<0,01$) zayıf düzeyde negatif ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Değişkenler arasındaki korelasyonlar

	Ortalama	Ss	Kendini Sabotaj	Benlik Saygısı	Öz yeterlilik
Kendini Sabotaj	2,89	,44233	1	-,448**	-,248**
Benlik Saygısı	3,87	,68259		1	,588**
Öz yeterlilik	3,77	,59283			1

** $p<,01$, * $p<,05$

Tespit edilen bu ilişkiler doğrultusunda, öz yeterlilik algısının kendini sabotaj eğilimi üzerindeki etkisini belirlemek için yapısal eşitlik modeli kurulmuştur. Modelin uyum iyiliği değerleri yapısal eşitliği doğrulamaktadır ($\chi^2/df=1,50$, RMSEA=0,042, CFI=0,90). Tablo 2'de görüldüğü gibi, kendini sabotaj eğilimi üzerinde öz yeterlilik algısının anlamlı negatif etkisi ($\beta=-0,23$, $p<0,01$) bulunmaktadır. Buna göre, öz yeterlilik algısının artmasının, kendini sabotaj eğilimini azalttığı görülmektedir. Dolayısıyla, H_2 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 2: Model 1'in yol katsayıları

	Standardize β	Standart Hata	p
Öz Yeterlilik \longrightarrow Kendini Sabotaj	-0,23	0,07	0,00

Tablo 1'de yer alan korelasyon değerleri incelendiğinde; benlik saygısının kendini sabotaj eğilimiyle ($r=-0,448$, $p<0,01$) orta düzeyde ve negatif; öz yeterlilik algısıyla ($r=0,588$, $p<0,01$) orta düzeyde ve pozitif ilişkili olduğu tespit edilmişti. Bu durum, benlik saygısının, öz yeterliliğin kendini sabotaj eğilimi üzerindeki etkisinde aracılık rolü olabileceğine işaret etmektedir. Aracılık etkisinden bahsedebilmek için, Baron ve Kenny (1986), aracı değişken analize alındıktan sonra bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalmasını ya da bu etkinin anlamsızlaşmasını beklemektedir.

Öz yeterliliğin kendini sabotaj eğilimi üzerindeki doğrudan etkisi tespit edildikten sonra, bu etkide benlik saygısının bir aracılık rolü oynayıp oynamadığını belirlemek için bir diğer yapısal model oluşturulmuştur. Modelin uyum iyiliği değerleri yapısal eşitliği doğrulamaktadır ($\chi^2/df=1,50$, $RMSEA=0,042$, $CFI=0,90$, $GFI=0,85$). Elde edilen sonuca göre ve tablo 3'te de görüldüğü üzere, öz yeterliliğin kendini sabotaj eğilimi üzerindeki doğrudan etkisi ($\beta=-0,23$, $p<0,01$), benlik saygısının araya girmesiyle anlamsızlaşmıştır ($\beta=0,002$, $p>0,01$). Bu durumda, H_1 ve H_3 desteklenmiştir.

Tablo 3: Model 2'nin yol katsayıları

	Standardize β	Standart Hata	p
Öz yeterlilik \longrightarrow Kendini Sabotaj	,002	,53	,97
Öz yeterlilik \longrightarrow Benlik Saygısı	,68	,10	,00
Benlik Saygısı \longrightarrow Kendini Sabotaj	-,38	,11	,00

Kurulan üçüncü yapısal eşitlik modeli, benlik saygısının, öz yeterlilik ile kendini sabotaj arasında tam aracılık etkisi olduğunu göstermektedir. Modelin uyum iyiliği değerleri yapısal eşitliği doğrulamaktadır ($\chi^2/df=1,61$, $RMSEA=0,04$, $CFI=0,86$, $GFI=0,86$). Elde edilen sonuca göre ve Tablo 4'te de görüldüğü üzere; öz yeterlilik algısı benlik saygısını pozitif yönde etkilemekte ($\beta=0,68$, $p<0,01$), benlik saygısı da kendini sabotaj eğilimini negatif yönde etkilemektedir ($\beta=-0,38$, $p<0,01$). Dolayısıyla, benlik saygısının öz yeterlilik ile kendini sabotaj arasındaki ilişkide tam aracılık etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Öz yeterliliğin kendini sabotaj üzerindeki etkisi, benlik saygısı yoluyla olmaktadır. Öz yeterliliğin artması, benlik saygısını artırmakta; benlik saygısının artması da kendini sabotaj eğilimini azaltmaktadır. Sonuç olarak, H_4 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4: Model 3'ün yol katsayıları

		Standardize β	Standart Hata	p
Öz yeterlilik	→ Benlik Saygısı	,68	,01	,00
Benlik Saygısı	→ Kendini Sabotaj	-,38	,10	,00

Bu süreçte aracılık etkisinin tam olarak belirlenebilmesi için tablo 5'te görülen Sobel Testi yapılmıştır.

Tablo 5: Benlik saygısının aracılık etkisi-Sobel Testi sonuçları

Sobel Testi	Test İstatistiği (z)3,07989
p<0.001	

Sobel Testi'ne göre, öz yeterliliğin kendini sabotaj üzerindeki etkisinde benlik saygısının tam aracılık rolü oynadığı (z=3,08, p<0.001) görülmektedir. Dolayısıyla, öz yeterlilik algısının artması benlik saygısının artmasıyla kendini sabotaj eğilimini azaltmaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik ve benlik saygısı algıları ile kendini sabotaj eğilimleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırmada öz yeterlilik, benlik saygısı ve kendini sabotaj eğilimi arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilirken; öz yeterlilik ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılık rolüne ilişkin önemli bulgular elde edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda, ilk aşamada, öz yeterliliğin kendini sabotaj eğilimi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç literatürdeki diğer araştırmalarla paralellik göstermektedir (Stewart ve George-Walker, 2014; Coudevylle vd., 2008). Bunun anlamı, araştırmaya katılan öğrencilerin öz yeterlilik düzeylerinin artmasının, kendini sabotaj eğilimlerini azaltmakta olduğudur. Kişinin yapabileceklerine ilişkin algısı yükseldikçe, diğer bir ifade ile kendisi hakkındaki farkındalığı arttıkça, başarıyı içselleştirip başarısızlıkları dışsallaştırmaya yönelik eğilimi düşüş göstermektedir. Böylece kendini ve durumları daha gerçekçi, objektif değerlendirebileceği söylenebilir.

İkinci aşamada, öz yeterlilik ile kendini sabotaj arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılık rolü araştırılmıştır. Yapılan aracılık testi sonucunda, öz yeterlilik ile kendini sabotaj arasındaki ilişkide benlik saygısının tam aracı değişken rolü oynadığı tespit edilmiştir. Öz yeterlilik algısının, benlik saygısını artırdığı bunun da kendini sabotaj eğilimini azalttığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, literatürde bulunan, öz yeterlilik algısının benlik saygısını artırdığına (Bandura, 1997; Gardner ve Pierce, 1998) ve benlik saygısının kendini sabotaj eğilimini azalttığına (Prapavessis ve Grove, 1998; Elmas ve Aşçı, 2017; Coudevylle vd., 2008) yönelik araştırma bulguları ile paralellik

göstermektedir. Öz yeterlilik ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkileri inceleyen daha önceki araştırmalardan farklı olarak, iki değişken arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılık rolüne ilişkin bulgular sunan ilk araştırma olması, bu çalışmanın katkılarında biri olarak kabul edilebilir. Ayrıca, birbirleriyle ilişkili ancak birbirlerinden farklı kavramlar oldukları belirtilen (Gardner ve Pierce, 1998) ve temel öz değerlendirme özelliklerinin alt boyutları (Judge ve Bono, 2001) olarak kabul edilen benlik saygısı ve öz yeterlilik değişkenleri arasındaki öncüllük ilişkisinin tespit edilmesi de bir diğer anlamlı katkı olarak düşünülebilir.

Örnekleme ile bağlantılı olarak, kendini sabotaj eğilimi bu çalışmada akademik başarı ile ilişkili olarak düşünülebilir. Örneğin, herhangi bir dersin sınavı için hazırlık yapmayı son dakikaya kadar erteleyerek ya da hiç çalışmayarak kendini davranışsal olarak sabote eden bir öğrenci, dersten geçmeyi başarması halinde bu durumu içselleştirerek kendini iyi hissedebilir. Daha da öteye giderek, çevresine çalışmadan da başarılı olduğuna dair bir imaj çizmeye yönelebilir. Tıpkı örnekteki öğrencinin, aynı dersi geçmek için uzun saatler çalışan arkadaşlarının yaşadığı gibi, iş hayatında benzer şekilde davranış sergileyen bir bireyin de çalışma arkadaşlarının örgütsel adalet algısı, bu durumdan zarar görecektir. Her öğretim kurumunda öğrencilerin mevcut sınav sistemi haricinde yöntemlerle ödüllendirilmesine müsaade edilmemekle birlikte, örgütlerde böyle durumların önlenmesi adına sonuçtan ziyade süreç odaklı performans değerlendirme tekniklerinin kullanılabilirliği bilinmektedir. Bununla birlikte, bazı yazarlar, kendini sabotaj eğilimi yüksek olanların hırslı davranarak daha yüksek performans gösterebildiklerini iddia etmektedir (Akın vd., 2011). Bu çalışmanın aksine; Shin ve Park (2018) Koreli çalışanlar ile yaptıkları bir araştırmada, çalışanların kendilerini sabotaj stratejilerinin kişilerarası ilişkileri olumlu yönde etkilemediğini tespit etmişlerdir. Javidan, Hossein Khanzadeh ve Abolghasemi (2018)'nin İranlı üniversite öğrencileri ile yaptıkları bir araştırmada ise, bilişsel eğitimler ile öğrencilerin kendilerine sabotaj eğilimlerinin azaltılabileceği tespit edilmiştir. Dolayısıyla, gelecek çalışmalarda, kendini sabotaj stratejilerinin kişilik özellikleri ve demografik faktörler ile ilişkileri derinlemesine araştırılabilir. Örneğin, Stewart ve George-Walker'ın (2014) öğrenciler üzerinde yaptıkları araştırmada, mükemmeliyetçilik ile kendini sabotaj arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu; ayrıca dış kontrol odaklı bireylerin kendini sabotaj eğilimlerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar kültürün ve yetiştirme tarzının kendini sabotaj stratejileri üzerindeki etkilerini merak konusu haline getirmektedir. Dolayısıyla gelecek çalışmaların bu yönde yapılandırılması faydalı olacaktır.

Bu araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırma bir kamu üniversitesinde ve tek fakültede öğrenim gören öğrenciler ile yapılmıştır. Bu nedenle, sonuçların genellenebilmesi için farklı üniversitelerden ve fakültelerden öğrencilerden toplanan veriler ile yapılacak araştırmalar faydalı olacaktır. Bununla birlikte, çalışma hayatındaki bireylerin kendini sabotaj eğilimlerini belirlemek için farklı sektörlerden çalışanlar ile yapılacak araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu araştırma kesitsel veriler ile gerçekleştirilmiştir. Öğrencilikteki sabotaj eğiliminin ileriki yaşlarda ve çalışma yaşamında değişip değişmediğini tespit edebilmek için boyutsal çalışmaların tasarlanması bu alandaki literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Derinlemesine veri elde edebilmek ve katkı sağlayabilmek için odak grup görüşmeleri de yapılabilir.

Kaynakça

- Akın, A., Abacı, R., & Akın, Ü. (2011). Self-handicapping: A conceptual analysis. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(3), 1155-1168.
- Akın, A. (2012). Kendini sabotaj ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 176-187.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman.
- Bandura, A. (2010). Self-efficacy. I. B. Weiner, & W. E. Craighead (Ed.), *The Corsini encyclopedia of psychology* içinde (s.1534-1536). New York: Wiley.
- Baron, R. M. & D. A. Kenny (1986). The moderator mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Barutçu Yıldırım, F., & Demir, A. (2019). Self-Handicapping Among University Students: The Role of Procrastination, Test Anxiety, Self-Esteem, and Self-Compassion. *Psychological reports*, 1-19.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1-44.
- Berglas, S., & Jones, E. E. (1978). Drug choice as a self-handicapping strategy in response to noncontingent success. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(4), 405-417.
- Bleidorn, W., Arslan, R. C., Denissen, J. J. A., Rentfrow, P. J., Gebauer, J. E., Potter, J., & Gosling, S. D. (2016). Age and gender differences in self-esteem-A cross cultural window. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(3), 396-410.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (2nd ed.). New York: Routledge Academic.
- Chemers, M. M., Hu, L., & Garcia, B. F. (2001). Academic self-efficacy and first-year college student performance and adjustment. *Journal of Educational Psychology*, 93(1), 55-64.
- Chen, Z., Sun, K., & Wang, K. (2018). Self-esteem, achievement goals, and self-handicapping in college physical education. *Psychological Reports*, 121(4), 690-704.
- Coudeville, G., Martin Ginis, K., & Famose, J.-P. (2008). Determinants of selfhandicapping strategies in sport and their effects on athletic performance. *Social Behavior and Personality*, 36, 391-398.
- Çuhadoroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda Benlik Saygısı*. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

- Del Mar Ferradás, M., Freire, C., Rodriguez, S., & Piñeiro, I. (2018). Self-handicapping and self-esteem profiles and their relation to achievement goals. *Anales de psicología/ Annals of psychology*, 34(3), 545-554.
- Duffy, R. D. (2010). Sense of control and career adaptability among undergraduate students. *Journal of Career Assessment*, 18(4), 1-11.
- Elmas, A. G., & Aşçı, F. H. (2017). Sporcularda kendini sabotaj: Benlik saygısı, başarı hedefleri ve başarısızlık korkusunun rolü. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 9(3), 108-117.
- Gardner, D.G. & Pierce, J. L. (1998). Self-esteem and self-efficacy within the organizational context. *Group & Organization Management*, 23(1), 48-70.
- Hirt, E. R., McCrea, S. M., & Boris, H. I. (2003). "I know you self-handicapped last exam": Gender differences in reactions to self-handicapping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 177-193.
- Javidan, S., Hossein Khanzadeh, A. A., & Abolghasemi, A. (2018). Effectiveness of Meta-Cognitive Skills Training on Self-Handicapping and Self-Efficacy of Students. *Iranian Rehabilitation Journal*, 16(1), 69-76.
- Jones, E. E., & Berglas, S. (1978). Control of attributions about the self through self-handicapping strategies: The appeal of alcohol and the role of underachievement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4(2), 200-206.
- Jones, E. E., & Rhodewalt, F. (1982). The-self handicapping scale. (Available from Frederick Rhodewalt, Dept. of Psychology, University of Utah, Salt Lake City, UT 84112).
- Judge, T. A., & Bono, E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits—self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability—with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80-92.
- Kline, R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). New York: Guilford Press.
- Lane, J., & Lane, A. M. (2001). Self-efficacy and academic performance. *Social Behavior and Personality*, 29(7), 687-694.
- Lane, J., Lane, A. M., & Kyprianou, A. (2004). Self-efficacy, self-esteem and their impact on academic performance. *Social Behavior and Personality*, 32(3), 247-256.
- Leary, M. R., & Shepperd, J. A. (1986). Behavioral self-handicaps versus self-reported handicaps: A conceptual note. *Journal of Personality and Psychology*, 51(6), 1265-1268.
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Larkin, K. C. (1986). Self-efficacy in the prediction of academic performance and perceived career options. *Journal of Counseling Psychology*, 33(3), 265-269.

- Marsh, H. W., & O'Mara, A. (2008). Reciprocal effects between academic self-concept, self-esteem, achievement, and attainment over seven adolescent years: Unidimensional and multidimensional perspectives of self-concept. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(4), 542-552.
- Martin, G., Richardson, A. S., Bergen, H. A., Roeger, L., & Allison, S. (2005). Perceived academic performance, self-esteem and locus of control as indicators of need for assessment of adolescent suicide risk: Implications for teachers. *Journal of Adolescence*, 28, 75-87.
- Martin, K. A., & Brawley, L. R. (2002). Self-handicapping in physical achievement settings: The contributions of self-esteem and self-efficacy. *Self and Identity*, 1(4), 337-351.
- Mello-Goldner, D., & Jackson, J. (1999). Premenstrual syndrome (PMS) as a self-handicapping strategy among college women. *Journal of Social Behavior & Personality*, 14(4), 607-616.
- Multon, K. D., Brown, S. D., & Lent, R. W. (1991). Relation of self-efficacy beliefs to academic outcomes: A meta analytic Investigation. *Journal of Counseling Psychology*, 38(1), 30-38.
- Orth, U., & Robins, R. W. (2014). The development of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 23(5), 381-387.
- Pierce, J. L., Gardner, D. G., & Crowley C. (2015). Organization-based self-esteem and well-being: Empirical examination of a spillover effect. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25(2), 181-199.
- Prapavessis, H., & Grove, R. (1998). Self-handicapping and self-esteem. *Journal of Applied Sport Psychology*, 10(2), 175-184.
- Pulford, B. D., Johnson, A., & Awaida, M. (2005). A cross-cultural study of predictors of self-handicapping in university students. *Personality and Individual Differences*, 39(4), 727-737.
- Rhodewalt, F., & Hill, S. K. (1995). Self-Handicapping in the classroom: The effects of claimed self-handicaps on responses to academic failure. *Basic and Applied Social Psychology*, 16(4), 397-416.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent: Self-image*. Princeton: Princeton University Press.
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized self-efficacy scale. J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (Ed.), *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* içinde (s. 35- 37). Windsor, England: NFER-NELSON.
- Shin, H., & Park, S. W. (2018). Perception of Self-handicapping behavior in the workplace: Not that great. *Current Psychology*, 1-9.

- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290–312.
- Stewart, M. A., & De George-Walker, L. (2014). Self-handicapping, perfectionism, locus of control and self-efficacy: A path model. *Personality and Individual Differences*, 66, 160-164.
- Thomas, C. R., & Gadbois, S. A. (2007). Academic self-handicapping: The role of self-concept clarity and students' learning strategies. *British Journal of Psychology*, 77, 101-119.
- Tice, D. M., & Baumeister, R. F. (1990). Self-esteem, self-handicapping, and self-presentation: The strategy of inadequate practice. *Journal of Personality*, 58(2), 443-464.
- Van Vianen, A. E. M., Klehe, U. C., Koen, J., & Dries, N. (2012). Career adapt-abilities scale Netherlands form: Psychometric properties and relationships to ability, personality, and regulatory focus. *Journal of Vocational Behavior*, 80, 716-724.
- Yeşilay, A., Schwarzer, R., & Jerusalem, M., (1997). *Genelleştirilmiş Özyetki Beklentisi*. Erişim adresi: <http://userpage.fu-berlin.de/~health/turk.htm>, (05.11.2018).
- Zuckerman, M., Kieffer, S. C., & Knee, C. R. (1998). Consequences of self-handicapping: Effects on coping, academic performance and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1619-1628.

Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: BRICS-T Ülkelerinin Analizi*Determinants of Health Expenditures: Analysis of BRICS-T Countries*

Serdar ÖZTÜRK¹
Tuba KÜSMEZ²

Öz

Son dönemlerde beşeri sermaye gelişmekte olan ülkelerde önemli bir faktör olmaktadır. Çünkü beşeri sermayenin temel bileşenlerinden biri olan sağlık harcamaları ekonomik büyümede etkilidir. Günümüzde ekonomik kalkınmalarıyla gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan BRICS ülkelerinin hızla büyüyen ekonomileri dikkat çekmektedir. Bu çalışmada 1995-2014 dönem verileri kullanılarak ekonomik ve sosyal gelişmeleriyle dikkat çeken bu ülkelerin sağlık harcamalarının belirleyicilerini Türkiye'nin de içinde yer aldığı BRICS-T grubu içerisinde incelemiştir. Çalışmada ülkelerin sağlık harcamalarının belirleyicileri Panel Vektör Otoregresif (VAR) yöntemiyle analiz edilmiştir. Panel Sistem GMM yaklaşımı kullanılarak tahmin edilen Panel VAR analiz sonuçlarına göre belirlenmiş yıl aralığında toplam sağlık harcamalarının yaşlanan nüfus ve kadın ölüm oranları değişkenlerini negatif ve anlamlı olarak etkilediği, erkek ölüm oranı ile gayri safi yurtiçi hâsılayı ise pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna varılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise bağımlı değişken ile diğer değişkenler arasında çift yönlü anlamlı bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık harcamalarının belirleyicileri, ekonomik büyüme, panel veri analizi

ABSTRACT

In recent years, human capital is an important factor in developing countries. Because health expenditures, which are one of the basic components of human capital, are effective in economic growth. Today, the rapidly growing economies of BRICS countries, which are among the developing countries with their economic development, attract attention. This study is examined data from the 1995-2014 period, using their remarkable economic and social development that takes place in these countries including Turkey determinants of health expenditure in BRICS-T group. In this study, the determinants of the health expenditures of the countries are analyzed with the Panel Vector Autoregressive (VAR) method. According to the results of Panel VAR analysis using Panel System GMM approach, it has been concluded that total health expenditures in the year determined according to the results of Panel VAR analysis negatively and significantly affect the aging population and female mortality rates, while the male death rate and gross domestic product affect positively and significantly. According to the results of Granger causality test, there is a bi-direction relation between dependent variable and other variables.

Keywords: Health expenditures, economic growth, panel data analysis

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 21.01.2018

Kabul tarihi: 10.06.2019

¹Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, serdarozturk@nevsehir.edu.tr
(ORCID: 0000-0003-0650-0244)

²Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı,
tubahanifi@hotmail.com (ORCID: 0000-0002-7642-3769)

1.GİRİŞ

Sağlık, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal ve uluslararası düzeyde kabul gören temel insan haklarından biridir. Sağlık hakkı kavramı “sağlıklı bireyler ve toplumlar için gerekli kurumlara ve tesislere ulaşma ve bunları kullanma” hakkıdır (Zengin, 2010). Bu dönemdeki refah devleti ve sosyal devletler vatandaşlarının sağlık hizmetlerine erişimlerini sağlamak için sağlık sistemleri kurmuşlardır. Böylece sağlık hizmetlerini kamusallaştırmışlardır (Yılmaz ve Yentürk, 2015). Günümüzde de sağlık ekonomisi, sağlık hizmetlerinin ve harcamalarının artmasıyla birlikte ayrı bir çalışma alanı yaratmıştır. Sağlık hizmetleri tedavi edici ve koruyucu faaliyetlerin tamamını ifade etmektedir (Sayım, 2017). Sağlık ve eğitim alanlarını ifade eden beşeri sermaye, bilgi, beceri, sağlık ve sosyal alanları tanımlar. Gary Becker tarafından geliştirilen beşeri sermaye teorisine göre eğitim ve sağlığın beşeri sermayenin temelini oluşturduğu belirtilmektedir (Cebeci ve Ay, 2016). Sağlık hizmetleri beşeri sermayenin temel bir bileşeni olduğu için artan sağlık harcamaları, işgücü verimliliğini, yaşam kalitesini ve refahı artırmaktadır. Ülkeler yaşam süresini uzatmak ve bebek ölüm hızını düşürmek gibi amaçlarla sağlık harcamalarını dikkate alınmaktadır (Murthy ve Okunade, 2009). Ülkeler, sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi için sağlık sektörüne yatırımlarını artırmaktadır.

Son dönemlerde beşeri sermaye, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki refah düzeyine yaklaşmasında önemli bir faktör olmaktadır (Topallı, 2017). Çünkü beşeri sermayenin temel bileşenlerinden biri olan sağlık harcamaları ekonomik büyümede etkili olmaktadır. 2001 yılında, Goldman Sachs’ın baş ekonomisti Jim O’Neill hızlı bir ekonomik büyümeyi işaret eden; büyüme, kişi başına düşen gelir, arazi alanı ve nüfus gibi faktörleri içeren gelişmekte olan ülkeler kategorisini belirlemiştir. Bu kategoride Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve 2010 yılında gruba dâhil olan Güney Afrika yer almaktadır. Sosyal, kültürel ve politik olarak farklılıklara sahip olan bu ülkeleri “BRICS” olarak adlandırmıştır (Azevedo, 2018). Ekonomik büyümenin bir kısmının gelişmekte olan ülkeler tarafından paylaşılması ile bu ülkeler küresel dünyada yükselen ekonomilerin grubu olmaya başlamıştır. BRICS ülkeleri, artan ekonomik payları nedeniyle küresel ekonomi üzerinde etkili olmasının yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin geri kalanı için rol model olmaktadır (Ahmed, 2017). Türkiye’de 1990’lardan itibaren sağlık sisteminin reformu tartışmalarında sağlık harcamaları önemli bir noktada yer almaktadır. Bu nedenle ülkemizde sağlık harcamalarının finansmanı ve bu harcama düzeyinin ne kadar olması gerektiği tartışmalara konu olan temel sorulardandır. Ayrıca sağlık harcamalarının belirleyicileri arasında dönemsel ve yapısal faktörler bulunmaktadır. Örneğin, nüfusun aldığı sağlık hizmetleri, sağlık sistemlerinin nasıl yönetildiği, sosyal ve kültürel farklar, nüfusun gelir düzeyi, sağlık güvencesinin bulunması, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak hastaların artan beklentileri gibi faktörler belirtilebilmektedir. Ülkeler genelinde sağlık politikası oluşturan hükümetler için önemli olan konu insanların ihtiyaç duydukları zaman sağlık hizmetine nasıl ulaşacağı ve kişilerin sağlık harcamalarının finansal risklere karşı nasıl korunacağıdır (Memiş, 2017).

Bu çalışmanın amacı son dönemde ekonomik ve sosyal gelişmeleriyle dikkat çeken bu ülkelerin sağlık harcamalarının belirleyicilerini Türkiye’nin de içinde yer aldığı BRICS-

T grubu içerisinde araştırmaktır. 1995-2014 yıl aralığında 6 ülkeye ait yıllık veriler kullanılarak Panel Vektör Otoregresif (VAR) tekniğiyle analiz yapılacaktır. Çalışmanın seçilen ülke grubunun farklı olması ve analizde kullanılacak değişkenlerin çeşitli olmasından dolayı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın devamı şu şekildedir: İkinci bölümde konuya ait kavramsal çerçeve, seçilen ülke grubunun seçili göstergelerle değerlendirilmesi bulunmaktadır. Üçüncü bölümde sağlık harcamalarının belirleyicileri hakkında literatür incelemesi yer almaktadır. Dördüncü bölümde yöntem ve elde edilen sonuçlar tartışılmaktadır. Son bölümde ise sonuç ve politika önerileri yer almaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. BRICS-T Ülkelerinde Sağlık Harcamalarına Genel Bakış

Türkiye’de cumhuriyetten önce Roma İmparatorluğu zamanında 369-372 yılları arasında Kapadokya’da St. Basıl tarafından yaptırılan hastane ile 398 yılında İstanbul’da John Chrysostom tarafından yaptırılmış olan hastane ilk sağlık hizmeti veren yerler olarak tarihe geçmiştir. Fakat Türkiye’de sağlık hizmetlerinin Türklerin Anadolu topraklarına yerleşmesi ile başladığı bilinmektedir. Selçuklular döneminde sağlık hizmetleri daha çok medrese tarzında kurulmuş, hastane ve tıp okulları birlikte yürütülmüştür. Osmanlı döneminde ise ilk hastane Yıldırım Beyazıt tarafından Bursa’da yapılmıştır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde yapılan hastanelerin ortak özelliği varlıklı kimseler tarafından yaptırılan vakıf kuruluşları olmasıdır Türkiye’de TBMM’nin açılmasından sonra sağlık alanında çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları (Atasever, 2013):

- 1924 yılında hastane ihtiyacının karşılanması için İstanbul, Ankara, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas’ta hastaneler açılmıştır.
- Biyolojik kontrol laboratuvarı kurulmuş ve aşı merkezi hizmete açılmıştır.
- Köylere sağlık hizmeti veren merkezler kurularak, buralara hekimler, ebeler ve sağlık memurları gönderilerek sağlık hizmetlerinin yürütülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.
- 1950’li yıllara gelindiğinde sağlık merkezi sayıları artmış, ana-çocuk sağlığı şube müdürlüğü kurulmuştur.
- Milli Sağlık Planı’na göre Türkiye yedi sağlık bölgesine ayrılmış, doktor ve sağlık personelinin artırılması amacıyla buralara tıp fakültesi kurulmuştur.
- 1960’lardan sonra yapılmaya çalışılan sağlık hizmetleriyle birlikte sağlık göstergelerinde iyileşmeler olduğu görülmüştür. Bebek ölüm hızında azalma, hastanelerde hastalara düşen yatak sayısının artması gibi.
- 1990’lı yıllarda ise Sağlık Bakanlığı tarafından desteklenen yaşam biçiminin iyileştirilmesi, çevre sağlığı, sağlık hizmetlerinin bireylere sunumu gibi hedefleri olan sağlık politikaları hazırlanmıştır.
- 2000’li yıllardan günümüze kadar ise köklü değişiklikler yapılmış, sağlık hizmetlerinin sosyalleşmesi ve geliştirilmesi için dünyadaki sağlık

reformlarından faydalanılarak yeni sistemler ve sağlık hizmetleri oluşturulmuştur.

Sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hâsılanın (GSYH) artmasıyla birlikte orantılı olarak yükselme trendi içerisinde girmesinin yanı sıra sağlık harcamalarına ayrılan payın bir ülkenin büyümesinde ve kalkınmasında önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve sağlık alanında yapılacak politikaların geliştirilmesi için 2013 yılında Sağlık-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi (SASAM) kurulmuştur. Bu merkezin; sağlık ve sosyal hizmetler alanında çözüm yolları üretmek, bu alanlarda çalışan personellerin haklarını genişletmek ve iyileştirmek, küresel olarak sağlık ve sosyal hizmetlere katkı sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır (Memiş, 2017). Dünya Sağlık Örgütü’nün yayınladığı 2014 verilerine göre dünya ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye, kişi başı sağlık harcamalarında orta grupta bulunmaktadır. Türkiye’de sağlık sektöründe yapılan reformlar ve dönüşüm programlarıyla sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payda yükselmiştir. (Sayım, 2017).

Brezilya 1960’lı yıllara kadar sağlık sosyal güvenlik sistemi, Sağlık Bakanlığı ve gönüllü özel kuruluşlardan oluşan üç alt sistemde yürütülmekteydi. 1964 yılında otorite rejimiyle birlikte Brezilya’da sanayileşme ve ekonomik kalkınma amacıyla dönüşüm süreci yaşanmıştır. Yapılan sosyal politikalar mevcut rejimi meşrulaştırmak için kullanıldı. 1970-1980’lerde sağlık alanında yeni hizmetler vermeye çalışılmıştır. Sağlık hizmetlerinin özel sektör tarafından yapılması, merkezileşme ve sağlık sistemi içinde yer alan kurumların ayrılması gibi çeşitli reformlar hedeflenmiştir. Sosyal güvenlik ve sağlık reformlarını gerçekleştirmek için politikalar yapılmıştır. 1988 Federal Anayasası ile birlikte sağlık hizmetlerinin idari bir sorumluluk olduğu açıklandı. 1990 yılından itibaren yeni sağlık sistemi uygulanmaya başlanmıştır (Sargutan, 2010).

Köklü bir sağlık sistemine sahip olan Rusya Federasyonu, 1990’lı yıllara kadar yatak sayısı ve sağlıklı insan sayısı bakımından dünyanın en iyi ülkelerinden biri olmasına rağmen rejim değişikliğiyle birlikte sağlık hizmetleri bozulmaya başlamıştır. Bunu sonucunda da halkın sağlığı da giderek kötüleşmiştir. Bu yıllardan sonra sağlık alanında yeniden yapılanmalar ve reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Daha önce merkezi olan sağlık sistemi Rusya Federasyonu kurulduktan sonra birbirinden ayrı federal, bölgesel ve yerel sağlık hizmetleri olarak üç sistemle yönetilmeye başlanmıştır. Federal düzeydeki sağlık bakanlığının görevi merkezi sağlık politikaları oluşturmak ve alınacak kararları uygulamaktır. Bölgesel sistemde ise hastaneler, çocuk hastaneleri gibi tıbbi kuruluşlar bulunmaktadır (Sargutan, 2010; <http://www.satirk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.12.2018)).

Hindistan sağlık sisteminde özel sektör ile birlikte küçük bir paya sahip olan kamu sağlık sektörü yer almaktadır. Sağlık sistemi ulusal, bölgesel ve eyalet olmak üzere üç sistemden oluşmaktadır. 1950’li yıllardan itibaren sağlık merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde ekonominin iyileşmesi, üretim artması ve halkın refahının yükselmesiyle birlikte ölüm oranlarında azalma görülmüştür. 1970’lerde ortaya çıkan küresel Petrol kriziyle birlikte kamu sağlık harcamalarında gerilemeye neden olmuştur. Bu dönemden sonra sağlık hizmetleri kırsal alanlarda yoğunlaştırılmıştır. 1980’lerde tıbbi kuruluşların sayısı artmıştır. Fakat devam ettirilemeyen sağlık kontrolleri, göçler, özel sektördeki kuruluşların yeterli bilgiye sahip olmaması gibi nedenlerle sağlık

hizmetleri sınırlı kalmıştır. Hindistan'da sağlık hizmetlerine yönelik reformlar Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmiştir (Gangolli vd., 2005).

Çin'de sağlık hizmetleriyle ilgili üst merci Sağlık Bakanlığıdır. Çin hükümetinin uyguladığı politikalar ile birlikte sağlık sektörü hızla gelişmiş, yaygın bir sağlık hizmetine sahiptir. Günümüzde de hükümet, halkına temel sağlık hizmetlerini sağlamak için çalışmaktadır. Çin'de yaşanan nüfus, ekonomik büyüme, artan nüfus buna bağlı olarak artan salgın hastalıklara rağmen sağlık sektörü gelişme göstermektedir. Çin Sağlık Bakanlığı sağlık sektörünü daha da iyileştirmek için düzenlemeler yapmaya devam etmektedir. Örneğin; kamu hastanelerinin yapısını düzenleyen yasalar ve düzenlemeler getirilmiştir.

1990'lı yıllara kadar ırk ayrımı sorunu yaşayan Güney Afrika'da sağlık sektöründen sorumlu olan kurum Sağlık Bakanlığıdır. Ülkede beyazların yaşadığı bölgelerde sağlık hizmetleri yüksek seviyelerde sunulurken, diğer ırklardan olanların yaşadığı bölgelerde ise düşük seviyelerde bulunmaktaydı. Bu nedenle ülkede her bölgeye eşit olarak sağlık hizmeti sunulması için çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

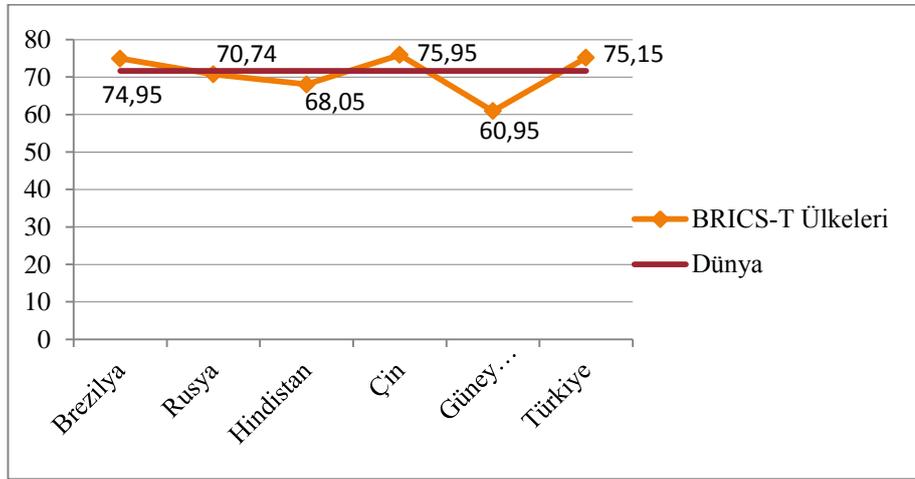
Nüfuslarının büyüklüğü ve ekonomik gelişmelerinin hızı nedeniyle BRICS-T ülkeleri vatandaşlarına kapsamlı sağlık hizmetleri sunmak için çeşitli zorluklarla karşılaştıkları görülmektedir. Brezilya'nın ulusal sağlık sisteminin tarihsel gelişimi ve kırsal alanlardaki sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşandığı bilinmektedir. Bu ülkede sağlık alanında yaşanan olumlu gelişmeler ulusal sağlık hizmetleri sisteminin 1990'larda kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Dünya'nın çok yönlü toplumlarından olan Hindistan'da kentlerde sağlık hizmetleri gelişme göstermekte fakat kırsal alanlarda sağlık hizmetlerine ulaşmada uzun dönemde sorun olmaya devam etmektedir. Hindistan bu grup içerisinde sağlık harcamalarının payını GSYH içinde artırmayı başaramayan tek ülkedir. Hızlı gelişen sağlık sistemine sahip olan Çin'de kırsal bölgelerde yaşayan vatandaşlar için sağlık hizmetlerine erişim Brezilya ve Hindistan'a oranla oldukça yüksektir. Güney Afrika, Sahra-altı Afrika'nın en önemli ulusal sağlık sistemine sahiptir. Yoksullar için sağlık hizmetlerini genişletmeye çalışmaktadırlar. Rusya'da 1917 Devrimi'nden sonra geniş kapsamlı sağlık hizmetleri geliştirilmiştir. Ayrıca Rusya, BRICS ülke grubu içerisinde yüksek kurumsal kapasiteye sahip bir ülkedir. Bu ülke hükümetlerinin yoksul kesime sağlık hizmetleri sağlamaları önemli başarılarından (Jakovljevic vd. 2016).

2.2. Sağlık Harcamalarının Ekonomik Göstergelerle İlişkisi

Dünya'da sağlık harcamalarının genel olarak arttığı bilinmektedir. Sağlık harcamalarında yaşanan bu gelişmeler politika yapıcılar, akademisyenler ve yöneticiler tarafından tartışılan bir konu olmuştur. Diğer tüm şartlar eşit olduğunda iktisat teorisine göre bireylerin sağlık harcamalarının sadece harcama kapasitelerine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu harcamaların kapasitesi ise bireylerin gelirlerine bağlıdır. Makro olarak sağlık harcamaları ise ülkelerin servetlerine göre değişmektedir. Yani ülkelerin servetlerinde yaşanan iyileşmelere bağlı olarak hükümetlerin sağlık hizmetlerine daha fazla pay ayırmalarına neden olmaktadır (Taşkaya ve Demirkıran, 2016). Sağlık harcamalarının gelir ile olan ilişkisi yapılan çalışmalarda inceleme konusu olmuştur.

Sağlık harcamaları ile gelir arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma Newhouse (1977) tarafından yapılmıştır. Gelir ile sağlık harcamaları arasındaki ilişki incelenirken iki değişken arasında nedenselliğin olup olmadığına bakılmaktadır. Yani değişkenlerden birisinin diğerini etkileyip etkilemediğine çeşitli nedensellik testleri yapılmaktadır (Karasoy ve Demirtaş, 2018).

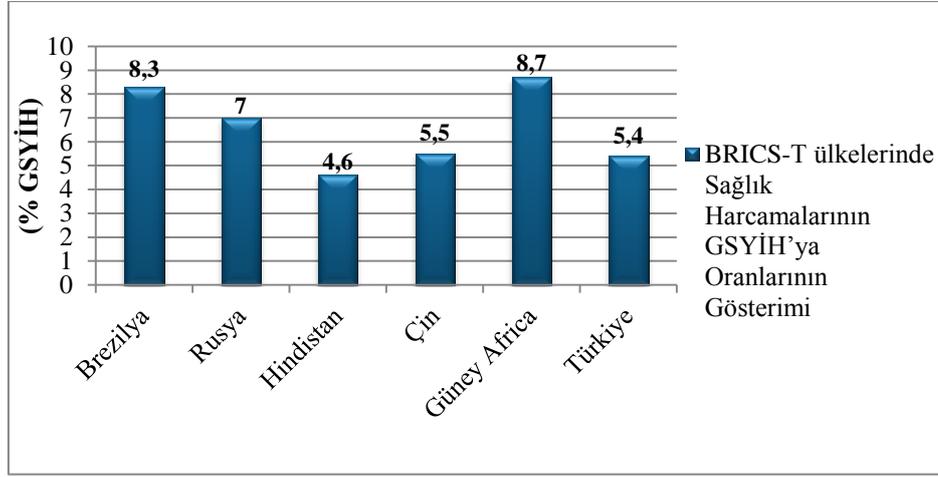
Çalışmalarda kullanılmış olan diğer değişken ise yaşam beklentisidir. Sağlık harcamaları artarsa, ortalama yaşam süresinin de artması beklentisi oluşmaktadır. Yaygın olarak kullanılan diğer değişkenlerden bazıları ise ölüm oranları, genç veya yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı, ülkede bulunan sağlık hizmetleri ya da enflasyon oranıdır. Grafik 1'de dünya ve BRICS-T ülkelerine ait yaşam beklentisi verileri gösterilmektedir.

Grafik 1. Dünya ve BRICS-T Ülkelerinde 2014 Yılı Yaşam Beklentisi

Not: Veriler Dünya Bankası veritabanından alınmıştır.

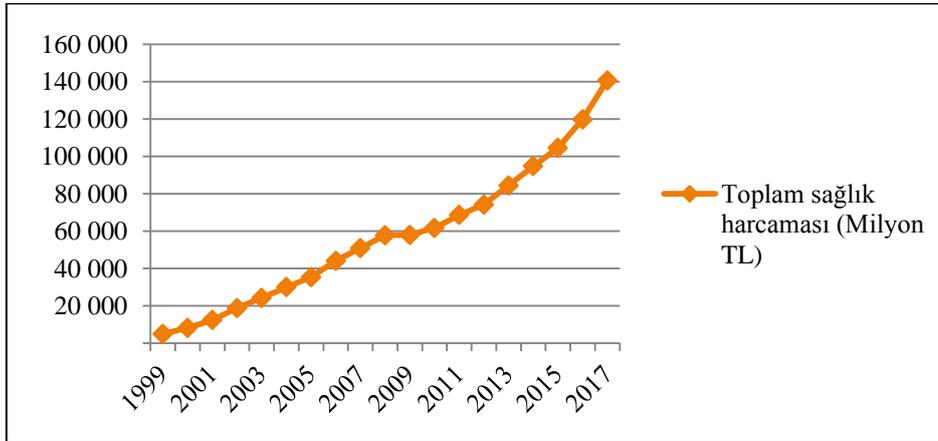
BRICS ülkelerinde sağlık harcamalarının 2014 yılına göre GSYH' ya oranlarının gösterimi Grafik 2'de yer almaktadır. Bu grafikten görüldüğü üzere en düşük oran Hindistan'a aittir. Hindistan'da toplam sağlık harcamaları içinde özel sağlık harcamalarının payının en yüksek ülkelerden biri olduğu ve hane halkının sağlık harcamalarının genellikle doğrudan ödemeler yoluyla yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca Hindistan'da toplam sağlık harcamaları özel sağlık harcamalarından etkilendiği yorumu yapılabilmektedir. Grafik 2'de en yüksek paya sahip olan Güney Afrika'da ise oranın %8,7 olduğu görülmektedir. Güney Afrika'da toplam sağlık harcamalarının kişi başına düşen payı Dünya Bankası'nın tavsiye ettiği oranın çok üstündedir. Son otuz yıl içerisinde Güney Afrika'da özel sektörün toplam sağlık harcamaları içindeki payının yüksek olduğu bilinmektedir. Orta gelir seviyesinde olan bir ülkede yüksek olan bu orana rağmen kronik hastalıklar sıkça görülmektedir.

Grafik 2. BRICS ülkelerinde Sağlık Harcamalarının 2014 Yılı GSYH' ya Oranlarının Gösterimi

Not: Veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

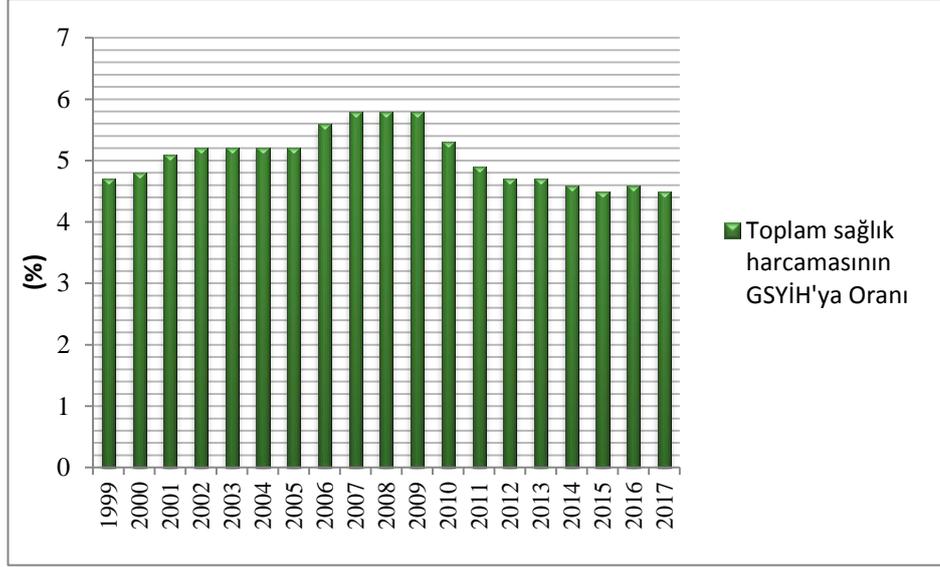
Türkiye'de toplam sağlık harcamaları ve toplam sağlık harcamalarının GSYH' ya oranı Grafik 3 ve Grafik 4'de gösterilmektedir.

Grafik 3. Türkiye'nin Toplam Sağlık Harcamaları (1999-2017)

Not: Veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Türkiye'de toplam sağlık harcamaları kamu, özel sağlık sigortası, kişisel sağlık harcamaları ve özel sektör sağlık harcamalarından oluşmaktadır. 1999 yılında 4.985 milyon TL iken 2017 yılında 140.647 milyon TL olmaktadır. Toplam sağlık harcamalarının GSYH' ya oranı ise 1999 yılında %4,7 iken 2016'da %4,6 ve 2017'de %4,5 olarak gerçekleştiği Grafik 4'te görülmektedir.

Grafik 4. Türkiye’de Sağlık Harcamalarının GSYH’ ya Oranı (1999-2017)

Not: Veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

20. yüzyılın ortalarında Gary Becker ve arkadaşları tarafından geliştirilen beşeri sermaye teorisi sağlık ve eğitimi temel olarak almışlardır. Geliştirilen bu teoriye göre beşeri sermaye ülkelerin gelir farklılıklarını açıklamak için önemli olduğu ifade edilmiştir. Literatürde sağlık harcamaları, belirleyicileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenmektedir.

Sağlık harcamalarının belirleyicileri için yapılan çalışmalar incelendiğinde temel sorun olarak yaşam beklentisinin alındığı görülmektedir. Reinhart (1999) çalışmada hane halklarının yaşam beklentisi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bloom ve Canning (2000), ekonomik büyümede yaşam beklentisinin belirleyici olduğu ve iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Erdoğan ve Bozkurt (2008), 1980-2005 yıl aralığında Türkiye’de yaşam beklentisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, değişkenler arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur.

Dreger ve Reimers (2005), 21 OECD ülkesinde 1975-2001 döneminde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Yapılan panel eşbütünleşme testine göre sağlık harcamalarının sadece gelirle belirlenmediği, yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları ve yaşlıların payı gibi değişkenlerinde belirleyici olabileceği belirtilmiştir.

Kıymaz vd. (2006), Türkiye’de kişi başına özel, kamu ve toplam sağlık harcamaları ile kişi başına GSYH ve nüfus artış hızı arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. GSYH’ dan sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Mehrara ve Musai (2011), 21 OECD ülkesi için yapılan çalışmada panel sağlık harcamaları ile GSYH arasındaki ilişki incelenmiş, sağlık harcamalarının sadece gelirle belirlenmediği sonucuna varılmıştır. Yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları ya da yaşlıların nüfus içindeki oranı da sağlık harcamalarını etkileyen faktörler arasında olduğu belirtilmiştir.

Sülkü ve Caner (2011), Türkiye’de 1953-2006 döneminde kişi başına GSYH, kişi başına düşen sağlık harcamaları ve nüfus artış hızı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, Johansen çok değişkenli eş-bütünleşme tekniği kullanarak açıklamışlardır. Analizden elde edilen sonuçlara göre, kişi başına GSYH’ de % 10’luk bir artış, nüfus artışını kontrol etmekte ve kişi başına düşen sağlık harcamalarında % 8,7’lik bir artışa neden olmaktadır.

Lv ve Zhu (2014), makalede 42 Afrika ülkesi için 1995-2009 dönemlerinde kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına GSYH arasındaki ilişkinin araştırılması için panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmadan sağlık hizmetlerinin Afrika ülkelerinde zorunluluk olduğu sonucuna varılmıştır.

Fazaeli vd. (2015), çalışmada 1995-2012 dönemine ait verileri kullanarak, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) 12 ülkeden oluşan bir panelin verilerine dayanarak sağlık harcamaları ve GSYH arasındaki uzun vadeli ilişkileri tahmin edilmiştir. Analiz sonucu gelirlerin OPEC ülkelerindeki sağlık harcamaları ile güçlü bir ilişki içinde olduğu doğrulanmıştır.

Taşkaya ve Demirkıran (2016), Türkiye için yapılan çalışmada 1973-2013 yıllarında enflasyon, gelir ve sağlık harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini Granger yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sağlık harcaması ile gelir ve enflasyon değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi görülmemiştir.

Sayılı vd. (2017), çalışmada Türkiye ve OECD ülkelerinde temel sağlık göstergeleri ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki karşılaştırılmıştır. Türkiye’de yaşam yılı beklentisinin OECD ülkelerine göre düşük olduğu, Türkiye’de sağlık harcamalarının bütçedeki payının OECD ülkelerine göre düşük olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Baltagi vd. (2017), 1995-2012 döneminde 167 ülke verilerini kullanarak, sağlık harcamaları ve gelir arasındaki uzun vadeli ekonomik ilişkiyi araştırmaktadır. Elde edilen bulgulara göre sağlık harcamaları lüks olmaktan çok ülkeler için zorunluluk olduğudur.

Rodriguez ve Nieves Valdes (2018), çalışmada 1995-2014 dönemi için GSYH ile sağlık harcamaları arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkisinin varlığı Latin Amerika ve Karayip ülkeleri ile OECD ülkeleri için incelenmiştir. Latin Amerika ve OECD ülkelerindeki sağlık hizmetleri bir lüks olmaktan çok bir zorunluluk olduğu ve sağlık harcamalarındaki değişimlerden GSYH’ ya doğru nedensel bir ilişkinin varlığına ulaşılamamıştır.

Kouassi vd. (2018), çalışmada 1995-2012 döneminde 14 Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) üyesi ülkenin panel verilerini kullanarak sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırılmıştır. Sonuçlara göre sağlık harcamalarının ve kişi başına düşen GSYH'nin durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu bölgede yeterli sağlık hizmetlerinin sunulmasının hükümetlerin temel politikaları olmalıdır.

4. ÇALIŞMANIN KAPSAMI, VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

4.1. Çalışmanın Kapsamı ve Veri Seti

Çalışmanın giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere sağlık hizmetleri beşeri sermaye içinde yer alan temel bir bileşen olduğum için ülkeler yaşam kalitesini ve refah seviyesini arttırmak için sağlık harcamalarına dikkat etmektedirler. Literatür incelemesinden görüldüğü üzere sağlık harcamaları, belirleyicileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma yer almakta ve farklı değişkenler kullanılarak konu alanı genişletilmektedir. Çalışmanın kapsamı 1995-2014 dönem verileri kullanılarak ekonomik ve sosyal gelişmeleriyle dikkat çeken bu ülkelerin sağlık harcamalarının belirleyicilerini Türkiye'nin de içinde yer aldığı BRICS-T grubu içerisinde incelemektir. Bu anlamda analizde toplam sağlık harcamaları (TSH; GSYH'nin yüzdesi), Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYH; kişi başına sabit 2011 \$), kadın ölüm oranı (1000 kadın yetişkin için), erkek ölüm oranı (1000 erkek yetişkin için) ve yaşlanan nüfus (65 yaş ve üstü nüfusun yüzdesi) değişkenleri kullanılacaktır. Analizde ilgili ülkelere ait kullanılacak bu değişkenlere ait veriler Dünya Bankası Veritabanından (WDI, 2018) alınmıştır. Bu çalışmanın amacı öncelikli olarak seçilen ülke grubundaki sağlık harcamalarına ait belirleyicilerin belirlenerek analiz edilmesidir.

4.2. Yöntem ve Bulgular

BRICS-T ülke grubu için yapılan bu çalışmada panel veri seti oluşturularak analiz yapılmıştır. Panel veri, tek başına zaman serisi veya yatay kesit verileri ile incelenemeyen konular için kullanılmaktadır. Zaman serisinde uzun dönem, yatay kesitte ise değişkenler arasındaki ilişki incelenirken panel veri yöntemlerinde hem zaman serisi hem de değişkenler arası ilişki analiz edilmektedir. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlık analizi için panel veri literatüründe sıkça kullanılan Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC) birim kök testi kullanılmıştır. Bu test sıfır hipotezde birim kök olduğunu, alternatif hipotezde ise birim kök olmadığını ifade etmektedir. Heterojenliğe izin vermeyen LLC birim kök testinin matematiksel gösterimi aşağıda gösterilmektedir (Levin vd., 2002):

$$\Delta y_{it} = \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \theta_{i,L} \Delta y_{it-L} + \alpha m_i d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Tablo 1'de LLC birim kök testi sonuçlarına göre ülkelerde seçilen değişkenlerin birinci fakları alınarak durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 1. LLC Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik	Olasılık Değeri
LTSH	-2.28132	0.0113**
LGSYH	0.22547	0.5892
LEOO	-4.04174	0.0000*
LKOO	-4.09240	-4.0924
LYN	4.31782	1.0000
dLTSH	-6.49139	0.0000*
dLGSYH	-2.46097	0.0069*
dLEOO	-2.35315	0.0000*
dLKOO	-2.22118	0.0000*
dLYN	-3.00983	0.0013*

Not: *, **, *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel olarak anlamlılık seviyelerini göstermektedir. Analiz Stata programı kullanılarak yapılmıştır. Değişkenler birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Analizde ikinci adım gecikme uzunluğu (lag length) kriterlerini BIC, AIC ve QIC kriterleri kullanılarak belirlemektir. Bu kriterler Love (2016) ve Lu (2001) tarafından oluşturulan üç model seçim ölçütleridir. Buna göre Tablo 2’de görülen sonuçlara göre lag 1’in en küçük MBIC, MAIC ve MQIC’ye sahip olmasından dolayı panel VAR için tercih edilen model olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

lag	CD	J	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	0.9999997	65.20879	0.2697513	-196.2094	-52.79121	-110.4441
2	1	75.38516	0.0006014	-101.8475	-4.614841	-43.70156
3	0.9999304	0.0000248	1	-132.9245	59.99998	-89.31501

Çalışmada Geleneksel VAR tekniğinin panel veri setine uygulanmış şekli olan “Panel VAR” yöntemiyle analiz yapılmıştır. İlk olarak Holtz-Eakin (1988) tarafından Sims (1980) zaman serisi modellerine uygulanan Panel VAR modelinde tüm değişkenler dinamik ve statik olarak içsel kabul edilmektedir. Bu nedenle her bir değişkenin gecikmeli değerlerinin diğer değişkenler üzerine etkilerini görmek mümkün olabilmektedir. Ancak bazı durumlarda dışsal değişkenler de analizde kullanılabilir (Canova ve Ciccirelli, 2013). Ayrıca bu modelin yaygın olarak kullanılmasındaki neden kesitsel dinamik heterojenliği de dikkate alarak heterojenlik

kaynaklarını daha iyi anlaşılmasını sağlamasıdır (Ouyang ve Li, 2018). Geleneksel VAR modeline göre uyarlanmış Panel VAR modeli:

$$dLTSH_{i,t} = \beta_i + \gamma_{i,t-j}dLTSH_{i,t-j} + \delta_{i,t-j}dLGSYH_{i,t-j} + \theta_{i,t-j}dLEOO_{i,t-j} + \partial_{i,t-j}dLKKO_{i,t-j} + \alpha_{i,t-j}dLKKO_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Burada $dLTSH_{i,t}$ bağımlı değişkeni göstermektedir. 2 no'lu denklemde her bir değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmaktadır. Elde edilen sonuçlar bağımlı değişkenin belirleyicilerini ortaya koymaktadır. Tablo 3'te Panel Sistem GMM yaklaşımı kullanılarak tahmin edilen Panel VAR analiz sonuçları gösterilmektedir. Analizin üçüncü aşaması olarak GMM yaklaşımına dayalı PVAR modeli sonuçlarına göre Tablo 3'de belirlenmiş yıl aralığında bağımlı değişken dLTSH'nin, bağımsız değişkenlerden dLYN ve dLKKO değişkenlerini negatif olarak etkilediği görülmektedir. Bu katsayıların negatif olmasından dolayı toplam sağlık harcamalarında yaşanacak 1 birimlik bir artışın %3,12 ve %0,25 bir düşüğe neden olabileceği yorumu yapılabilmektedir. Görüldüğü üzere panel VAR yöntemi değişkenlerin katsayılarının negatif ya da pozitif olması hakkında da sonuçlar verdiği görülmektedir. Bağımlı değişken dLTSH, diğer değişkenlerle %1 anlamlılık seviyesine göre anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. PVAR Test Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken			
	Katsayı	Standart Hata	z	p> z
	<i>dLTSH</i>			
dLGSYH	0.3795226	0.0876942	4.33	0.000*
dLYN	-3.12012	0.3485735	-8.95	0.000*
dLKKO	-0.252122	0.0836954	-3.01	0.003*
dLEOO	0.3529477	0.0961364	3.67	0.000*

Not: *, **, *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel olarak anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Çalışmada nedensellik analizi için Granger nedensellik-Wald testi yapılmıştır. Bu test eşitliğin sağ tarafındaki değişkenlerin toplam sağlık harcamalarının belirleyicisi olup olmadığını sınamak için yapılmakta ve her bir değişkenin toplam sağlık harcamaları ile nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Panel nedensellik için kullanılan model:

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k \gamma^k y_{it-k} + \sum_{k=1}^k \beta^{(k)} x_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Tablo 4. Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Olasılık değeri
<i>dLTSH</i>		
dLGSYH	153.022	0.000*
dLYN	793.666	0.000*
dLKOO	22.592	0.000*
dLEOO	38.007	0.000*
<i>dLGSYH</i>		
dLTSH	774.235	0.000*
dLYN	2.811	0.094***
dLKOO	10.660	0.001*
dLEOO	15.822	0.000*
<i>dLYN</i>		
dLTSH	147.069	0.000*
dLGSYH	22.540	0.000*
dLKOO	71.163	0.000*
dLEOO	64.851	0.000*
<i>dLKOO</i>		
dLTSH	137.069	0.000*
dLGSYH	137.507	0.000*
dLYN	11.501	0.001*
dLEOO	2.495	0.114
<i>dLEOO</i>		
dLTSH	32.485	0.000*
dLGSYH	118.142	0.000*
dLYN	17.771	0.204
dLKOO	1.614	0.000*

Not: *, **, *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel olarak anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Yapılan analizde değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında bilgi edinmek için Tablo 4'te yer alan Granger nedensellik sonuçları dikkate alınmaktadır. Tablo 4'te %1 anlamlılık düzeyinde bağımlı değişken dLTSH ile tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır ($dLTSH \leftrightarrow dLGSYH$, $dLTSH \leftrightarrow dLYN$, $dLTSH \leftrightarrow dLKOO$, $dLTSH \leftrightarrow dLEOO$). Yani BRICS-T ülkelerinde toplam sağlık harcamalarına yapılacak bir yatırımın ülkelerin GSYH' nda, 65 yaş üzerinde kalan yaşlanan nüfuslarında, kadın ve erkek ölüm oranlarında değişmelere neden olabileceği yorumu yapılabilmektedir.

5.SONUÇ

20. yüzyılın ortalarında Gary Becker ve arkadaşları tarafından geliştirilen beşeri sermaye teorisi sağlık ve eğitimi temel olarak almışlardır. Geliştirilen bu teoriye göre beşeri sermayenin ülkelerin gelir farklılıklarını açıklamak için önemli olduğu ifade

edilmiştir. Bu çalışmada da sağlık harcamalarının belirleyicileri 1990-2014 döneminde yıllık veriler kullanılarak BRICS-T ülke grubu için Panel VAR yöntemiyle ampirik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak her bir değişkenin durağan olup olmadığı Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC) birim kök testiyle incelenmiştir. Bu analizden değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları sonucuna varılmıştır. İkinci adımda gecikme uzunluğu (lag length) kriterlerini BIC, AIC ve QIC kriterleri kullanılarak belirlemiş ve Panel VAR yöntemi için en uygun gecikme uzunluğunun lag 1 olduğu sonucu elde edilmiştir. Daha sonra bağımlı değişkenin yani toplam sağlık harcamalarının (dLTSH), her bir bağımsız değişken üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar bağımlı değişkenin belirleyicilerini ortaya koymuştur. Panel Sistem GMM yaklaşımı kullanılarak tahmin edilen Panel VAR analiz sonuçlarına göre belirlenmiş yıl aralığında bağımlı değişken dLTSH' nin, bağımsız değişkenlerden dLYN ve dLKOÖ değişkenlerini negatif olarak etkilediği görülmektedir. Bu katsayıların negatif olmasından dolayı toplam sağlık harcamalarında yaşanacak 1 birimlik bir artışın %3,12 ve %0,25 bir düşüşe neden olabileceği yorumu yapılabilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre bağımlı değişken dLTSH ile tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. Yani BRICS-T ülkelerinde toplam sağlık harcamalarına yapılacak bir yatırımın ülkelerin GSYH' nda, 65 yaş üzerinde kalan yaşlanan nüfuslarında, kadın ve erkek ölüm oranlarında değişmelere neden olabileceği yorumu yapılabilmektedir.

BRICS-T ülkelerinin toplam sağlık harcamalarının belirleyicilerinin neler olduğunun belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışmada, ülkelerin gelir seviyelerinin, yaşlanan nüfuslarının, kadın ve erkek ölüm oranlarının belirleyici rolleri olduğu yapılan analizler sonucu elde edilmiştir. Sağlık hizmeti harcamalarındaki artışlar seçilen ülke grubunda gelir değişimlerinden etkilenmektedir. Bu ülkelerde sağlık harcamaları lüks bir harcamadan ziyade zorunluluk olduğu yorumu yapılabilmektedir. Gelişmekte olan bu ülkelerde 65 yaş üzerinde olan nüfusun sağlık bakım maliyetlerini de yükselteceği yapılan analizden elde edilen sonuçlara göre anlaşılmaktadır. Hükümet bu maliyetleri azaltmak için sağlık hizmet programları geliştirmeli, var olan sağlık sistemlerini iyileştirmelidir. Ayrıca yaşlı nüfusu etkileyebilecek salgın hastalıklara karşı önleyici programlar hazırlanmalıdır. Ölüm oranlarında yaşanan azalmalar ve çift yönlü ilişkinin de bulunmasıyla seçilmiş olan bu ülkelerde tıbbi teknolojilerin de ilerlediğini göstermektedir. Toplam sağlık harcamaları ile ülkelerin GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunması artan sağlık harcamaları daha iyi bir yaşam kalitesine yol açtığı söylenebilmektedir. Bu sonuçlara göre BRICS-T ülkelerinde sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi sağlıktan sorumlu olan kurumun öncelikli hedefleri arasında yer almalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmed, K. (2017). Revisiting the role of financial development for energy-growth-trade nexus in BRICS economies. *Energy*, 487-495.

- Atasever, M. (2013). Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi: 2002-2013 Dönemi. *Türkiye Sağlık Bakanlığı E-Kitap*.
- Azevedo, V. G., Sartori, S., & Campos, L. M. (2018). CO2 emissions: A quantitative analysis among the BRICS nations. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 107-115.
- Baltagi, B. H., Lagravinese, R., Moscone, F., & Tosetti, F. (2017). Health Care Expenditure and Income: A Global Perspective. *Health Economics*, 26(7), 863-874.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2000). The health and wealth of nations. *Science*, 287, 1207-1209.
- Canova, F., & Ciccarelli, M. (2013). Panel VectorAutoregressive Models A Survey. *European Central Bank*, (Working Paper).
- Cebeci, E., & Ay, A. (2016). The Effects of Health Expenditures on Economic Growth: A Panel Regression Analysis on Brics Countries and Turkey. *ICEBSS Sosyal Bilimler Dergisi* (ICEBSS Özel Sayısı), 91-102.
- Dreger, C., & Reimers, H. (2005). Health Care Expenditures in OECD Countries:A Panel Unit Root and Cointegration Analysis. *IZA Discussion Paper*(1469), 1-20.
- Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2008). Türkiye’de Yaşam Beklentisi-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*(3), 25-38.
- Fazaeli, A. A., Ghaderi, H., Salehi, M., & Fazaeli, A. R. (2015). Health Care Expenditure and GDP in Oil Exporting Countries: Evidence From OPEC Data, 1995-2012. *Glob J Health Sci*, 8(2), 93-98.
- Gangolli, L., Duggal, R., & Shukla, A. (2005). Review of Healthcare in India Centre for Enquiry into Health and Allied Themes, Centre for Enquiry into Health and Allied Themes . *Research Centre of Anusandhan Trust*.
- Jakovljevic, M., Potapchik, E., Popovich, L., Barik, D., & Getzen, T. E. (2016). Evolving Health Expenditure Landscape of the BRICS Nations and Projections to 2025. *Health Economics*, 26(7), 844-852.
- Karasoy, A., & Demirtaş, G. (2018). Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri Üzerine Bir Uygulama: Çevre Kirliliği ve Yönetişimin Etkilerinin İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 1917-1939.
- Kıymaz, H., Akbulut, Y., & Demir, A. (2006). Tests of stationarity and cointegration of health care expenditure and gross domestic product: an application to Turkey. *The European Journal of Health Economics*, 7(4), 285-289.

- Kouassi, E., Akinkugbe, O., Kutlo, N. O., & Brou, J. M. (2018). Health expenditure and growth dynamics in the SADC region: evidence from non-stationary panel data with cross section dependence and unobserved heterogeneity. *International Journal of Health Economics and Management*, 18(1), 47-66.
- Levin, A., Lin, C.-F., & Chu, C.-S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Economics*, 1-24.
- Lv, Z., & Zhu, H. (2014). Health Care Expenditure and GDP in African Countries: Evidence from Semiparametric Estimation with Panel Data. *ScientificWorldJournal*.
- Mehrara, M., & Musai, M. (2011). Granger causality between Health and Economic Growth in oil exporting countries. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(8), 103-108.
- Memiş, M. (2017). Türkiye Sağlık Harcamaları Analizi. *SASAM Enstitüsü (Sağlık-Sen Stratejik Araştırmalar Enstitüsü)*, 3(10), 1-28.
- Murthy, V. N., & Okunade, A. A. (2009). The core determinants of health expenditure in the African context: Some econometric evidence for policy. *Health Policy*, 91(1), 57-62.
- Newhouse, J. P. (1977). Medical care expenditure: A cross national. *Journal of Human Resources*, 12, 115-125.
- Ouyang, Y., & Li, P. (2018). On the nexus of financial development, economic growth, and energy consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach. *Energy Economics*, 238-252.
- Reinhart, V. R. (1999). Death and taxes: their implications for endogenous growth. *Economics Letters*(62), 339-345.
- Rodriguez, A. F., & Neves, V. M. (2018). Health care expenditures and GDP in Latin American and OECD countries: a comparison using a panel cointegration approach. *International Journal of Health Economics and management*, 1-39.
- Sargutan, E. A. (2010). 84 Ülke ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri. *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, 625-656.
- Sayılı, U., Sayman Aksu, Ö., Vehid, S., Köksal, S. S., & Erginöz, E. (2017). Türkiye ve OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Harcamalarının Karşılaştırılması. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 1-12.
- Sayım, F. (2017). Türkiye'de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 13-30.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 1-48.
- Sülkü, S. N., & Caner, A. (2011). Health care expenditures and gross domestic product: the Turkish case. *The European Journal of Health Economics:HEPAC*, 12(1), 29-38.

- Taşkaya, S., & Demirkıran, M. (2016). Enflasyon, gelir ve sağlık harcaması arasındaki nedensellik ilişkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(2), 127-131.
- Topallı , N. (2017). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği* (Cilt 10). Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi .
- Yılmaz, V., & Yentürk, N. (Kasım, 2015). Türkiye’de Sağlık Harcamalarına Tarihsel Bir Bakış. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi*.
- Zengin , N. (2010). *Sağlık Hakkı ve Sağlık Hizmetleri Sunumu*. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi.
- <http://www.satirk.gov.tr/images/pdf/ust/rusya.pdf> (Erişim Tarihi: 25.12.2018).

Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetim Raporuna Yansıtılması: Bağımsız Denetçileri Etkilemesi Üzerine Bir Araştırma

Reflection of Key Audit Matters on Independent Auditors' Report: The Effect on Auditors

Özgür TERAMAN¹
Burak ÇELİK²

Öz

Tarafsız, şeffaf ve güvenilir bilgiye ihtiyacın giderek artması, denetim standartlarının gerek denetçinin sorumlulukları gerekse görüş oluşturulması yönünde yenilenmesini gerektirmiştir. Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB)'nin 2006 yılında ajandasına alarak başlattığı çalışmalar sonuçlanmış ve 15.12.2016 itibarıyla yeni ve gözden geçirilmiş raporlama standartlarının yürürlüğe konulması yönünde karar alınmıştır. IAASB'nin bu süreçte yaptığı araştırmalar kullanıcıların denetçi raporunun sadece finansal tabloların ilgili standartlara olan uyum derecesini ifade eden görüş paragrafını okuduklarını ortaya koymuştur. Paydaşlar, IAASB'nin denetçi raporunun yeniden ele alınması kapsamındaki çalışmalarında, daha kullanılabilir bilgi içeren ve daha bilgilendirici denetçi raporlarına ihtiyacını özellikle dile getirmiştir. Yeni raporlama standartları denetçi raporunda yer verilen kilit denetim konuları bölümü ile denetçi raporunun okuyucularına işletme hakkında detaylı bilgiler vermekten ziyade gerçekleştirilen denetim süreci hakkında detaylı bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın amacı, BDS 701 çerçevesinde, yeni ve gözden geçirilmiş raporlama standartlarında yer alan kilit denetim konularının belirlenmesinden ve bu kapsamda açıklanacak uygun bilgilerin raporlanmasına kadar ki mesleki yargı sürecinin ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada, denetçiler açısından çok fazla yüke sebep olmayacağı, denetimin şeffaflık ve güvenilirliğine katkı sağlayacağı bulgusu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim Raporu, BDS 701, Kilit Denetim Konuları

ABSTRACT

The revision of auditing standards has required both for the auditor's responsibilities and for building an opinion due to the increasing need for objective, transparent and reliable information. The works initiated by the International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) in 2006 was finalized and it was decided that new and audited reporting standards should be implemented as of 15.12.2016. The research conducted by the IAASB in this process has revealed that the auditor's report of the users only reads the paragraph of opinion expressing the degree of compliance of the financial statements with the relevant standards. Stakeholders have particularly expressed the need for more informative and informative auditor reports in their work within the context of the IAASB's review of the auditor's report. The new reporting standards are intended to provide detailed information about the audit process, which is part of the key audit issues section included in the auditor's report, and the fact that the readers of the auditor's report provide detailed information about the entity. The ultimate aim of the study is to establish a professional jurisdiction within the framework of ISA 701, from the identification of key audit issues in new and audited reporting standards to the reporting of appropriate information to be disclosed in this context. In this respect, the study revealed that it would not cause too much burden for the auditors and would contribute to the transparency and reliability of the audit.

Keywords: Independent Audit Report, ISA 701, Key Audit Matters

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 23.11.2018

Kabul tarihi: 12.06.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İ.İ.B.F., Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, teramanozgur@gmail.com (ORCID: 0000-0003-2660-653X)

² Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, İstanbul Aydın Üniversitesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Denetimi Programı Yüksek Lisans Öğrencisi, clikburak@gmail.com (ORCID: 0000-0001-8483-4923)

1. GİRİŞ

Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 701, 01 Ocak 2017 tarihinden itibaren Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşların, 01 Ocak 2018 tarihinden itibaren de 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu gereğince zorunlu olarak bağımsız denetime tabi işletmelerin bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesini gerekli kılmaktadır. BDS 701 uygulanmak üzere 09.03.2017 tarih ve 30002 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Böylelikle geçerli raporlama çerçevesine göre hazırlanmış olan finansal tabloların Uluslararası Bağımsız Denetim Standartlarına göre denetlenmesi neticesinde düzenlenen bağımsız denetçi raporunun formatı yeniden düzenlenmiştir.

Ülkemizde söz konusu standardın uygulanmaya başlanmasından önce, denetçi görüşünün yer aldığı açıklama paragrafı finansal tablo kullanıcıları açısından denetçilerin gerçekleştirdiği denetimlerin finansal tablolar nezdinde hangi önemli ve riskli alanlara odaklanıldığına dair bilgi içermemektedir.

BDS 701 ile yeniden düzenlenen bağımsız denetim raporları içerisinde ayrı bir paragraf altında yer verilecek olan kilit denetim konuları, denetçinin öncelikli olarak finansal tablo kullanıcıları diye bahsedilen finansal tablodan faydalanacak olan çıkar gruplarına, denetimin amacı ve güvenilirliği hakkında bilgi verecektir. Ayrıca, kilit denetim konularının bağımsız denetim raporunda gösterilecek olması finansal tablo kullanıcıları ve karar alıcılara, denetimin başlangıcından raporun imzalanmasına kadar sürecin nasıl olması gerektiği hususunda bilgi sağlayacak ve yol gösterici nitelikte olacaktır.

Böylelikle her sektörün kendine has kilit konuları ortaya konularak, tekdüzelikten uzak, kullanıcıların daha detaylı faydalı bilgi veren bağımsız denetçi raporlarının ortaya çıkması beklenmektedir.

Buradan hareketle, bu çalışma BDS 701 ile uygulamada bağımsız denetçilerin denetim faaliyetlerinin yürütürken ve raporlarken, olumlu ya da olumsuz ne derece etkileneceklerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

2. BAĞIMSIZ DENETİM STANDARTI 701 KİLİT DENETİM KONULARININ BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORUNDA BİLDİRİLMESİ

Amacı, tarafsızca kanıt toplamak ve toplanan bu kanıtları değerlemek olan denetim finansal konularda ve gerçekleşen olaylar ile ilgili ortaya atılan söylemlerin, önceden sınırları belirlenmiş ölçümlemelere uyumluluğunu belirlemek ve orta çıkan sonucu ilgili şahıs, kurum veya tüzel kişilere sunmak amacı olan sistematik bir süreçtir (Kaval, 2005, s.3). Denetimin temel amacı ise, finansal tablo kullanıcılarının finansal tablolara olan güvenlerini artırmaktır. Diğer bir deyişle denetimin amacı, hata ve hileleri ortaya çıkartmak, işlemlerin uygunluk ve doğruluk ilkelerine göre yapılıp yapılmadığını tespit etmek ve aykırılıkların oluşmasını engellemek için alınması gereken önlemleri belirlemektir (Şen, 2003, s.2)

Gerçek amacı finansal tabloların güvenilirliğini ve dürüstlüğünü tespit etmek olan bağımsız denetimin, bu amacına ulaşmak için finansal tabloların denetimi, uygunluk denetimi, faaliyet denetimi olmak üzere çeşitli denetim türlerinden faydalanmaktadır

(İSMMMO, 2017, s.9). Denetim, birbirini takip eden, müşteri kabul, sözleşme kabul, denetim stratejisinin oluşturulması, denetimin planlanması, denetimin yürütülmesi ve raporlama gibi aşamalardan oluşur. Bu aşamada, denetimi genel olarak planlama aşamasından denetim raporunda oluşacak bağımsız denetim görüşünün belirlenmesine kadar olan tüm denetim faaliyetlerini içerisine alır (Dönmez, 2008, s.24).

İşletmenin kilit denetim konularını, bağımsız denetim raporunda bildirirken denetçinin yapmış olduğu değerlendirmeler ile denetçinin sorumluluklarını düzenleyen bir denetim standardıdır (BDS 701, md.1). Faydalı ve güvenilir bilgiye erişmek için, bağımsız denetim standartlarının güncellenmesi ve denetim süreci ile ilgili bilgilerin aktarıldığı denetçinin görüşünün oluşturulduğu yer olan bağımsız denetim raporuna yansıtılması gerektiği düşünülmektedir. IAASB' in bu dönemde yaptığı araştırmalarla denetçi raporunun sadece görüş paragrafını ele alarak kendisine rehber eden finansal tablo kullanıcılarının, daha fazla bilgi sahibi olmasını ve mevcut denetim raporundan daha anlaşılır ve detaylı denetim raporlarına olan ihtiyacın olduğu görüşünü dile getirilmiştir (Biçer, Erol, 2017, s.71).

Uluslararası Denetim Standardı (ISA) 701, denetçinin temel denetim konularını denetçi raporunda iletmek için denetçinin sorumluluğunu üstlenir. Temel denetim konularını iletmek, cari döneme ait finansal tabloların denetimi sırasında, denetçinin mesleki yargılamasında en önemli hususların anlaşılmasında onlara yardımcı olması için finansal tabloların kullanıcılarına ek bilgi sağlar. Temel konularla ilgili bilgi vermek, denetimi gerçekleştirirken odaklanılan alanlar olduğundan, denetlenen finansal tablolardaki önemli yönetim yargısı alanlarını anlamada finansal tabloların kullanıcılarına yardımcı olmaktadır (ISA 701, 2016).

701 nolu bağımsız denetim standardı yayımlandığı Haziran 2014'den itibaren yapılan çalışmalarda; Cordoş ve Fülöp çalışmalarında denetim raporu kullanıcılarının, IAASB' nin denetim raporlarına eklediği kilit denetim konularının bildirim standardı ile ulaşmak istediği amaçlar konusunda, denetim raporlarının kalitesinin artırılması, denetimle ilgili daha fazla bilgi ve denetimin iletişim değerini arttırmak ve benzeri konularda, denetim raporu kullanıcılarının da aynı düşüncede olup olmadığını incelemiştir (Cordoş ve Fülöp, 2015). Weirich ve Reinstein çalışmalarında, BDS 701 ile denetçi raporlarında yer alacak kilit denetim konularının belirtildiği bölümde, denetçilerin denetim faaliyeti sırasında en fazla odaklandıkları ve önem verdikleri konuların ve bu konuları ele alış biçimlerini bildirmeleri gerekeceği, kilit denetim konuları aşağıdakilerden belirlenebileceğini belirtmişlerdir: (Weirich ve Reinstein, 2014)

- En zor, subjektif ve kompleks denetçi yargıları.
- Denetçinin yeterli uygun denetleme kanıtı bulmasını zorlaştıracak durumlar.
- Denetçinin bir fikir ortaya koymasını zorlaştıracak durumlar.

2.1. Bağımsız Denetim Standardı 701'in Amacı

Kilit denetim konularının paylaşılması ile şeffaflığı artırarak, finansal tablo kullanıcılarının işletmenin önemli olarak kabul etmiş olduğu konuları raporda görmesi için bilgi sağlamanın yanında, tablo kullanıcılarının, denetim raporunu anlayabilmesini ve daha fazla bilgi sahibi olmasını amaçlamaktadır (BDS 701, md.2). Bağımsız denetim raporu, profesyonel olmayan genç yatırımcıların, algıları ve yargılarını değiştirebilmekte, yorumlarını şekillendirebilmektedir. Genç yatırımcılar, sürekli olarak çeşitli gerçeklere ve tecrübelerle maruz kalabilmektedir. Şeffaf bir denetim raporu genç bir yatırımcının bireysel tecrübesi, bilgisi, yaş, cinsiyet, eğitim ve diğer çeşitli faktörlerden dolayı denetim raporunu yorumlayarak yapacağı yatırıma etki edebilir (Lundgren ve Oldenborg, 2016). Denetçinin kilit denetim konularını raporuna yansıtmasını gerekli gördüğü yerlerde, mevzuatın kilit konuları, rapora yansıtmanın zorunlu kıldığı zamanlarda ve borsada işlem gören işletmelerin tüm finansal tablolarının denetiminde BDS 701 ile uygulanır. Fakat bunun yanı sıra mevzuat zorunlu kılmasa ve bağımsız denetim raporuna görüş bildirmekten kaçınan denetçilerin kilit denetim konularını raporunda bildirmesi yasaktır (BDS 701, md.5).

IAASB denetim raporunun yeniden düzenlenmesinin, denetim raporu üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır (Lazarevska ve Trpeska, 2016, s.98). Denetçinin şirketlerden aldığı denetim ücretlerine bağlı olarak kamuoyu ve denetlenen şirket arasında ekonomik olarak kamuoyuna öncelik vermeyen uçurum bir boşluk yaratır. Denetçi, mevcut denetim raporunda çok az bilgiye yer verir. Kilit denetim konularının eklenmesiyle, bir karar verirken profesyonel olmayan yatırımcılara, potansiyel risk taşıyan denetim konuları hakkında yapılan gerekli açıklamalar konusunda daha net bilgi verilmiş olur.

2.2. Kilit Denetim Konularının Belirlenmesi

Kilit denetim bulgularına dair açıklamalar denetçinin mesleki yargısına dayandığından işletmeden işletmeye farklılık gösterecektir. Buna göre kilit denetim bulguları: (Sayar ve Ergüden, 2016, s.95)

- İşletmeye özgü olmalıdır,
- Denetçinin finansal tablolara ilişkin açıkladığı görüşün yerine geçmez,
- Standart kalıplaşmış ifadelerden uzak olmalıdır,
- Konunun denetim faaliyeti sürdürülürken çözülemediğini ima etmemelidir,
- Sınırlı olumlu görüş algısı oluşturmamalıdır,
- Kilit denetim bulgularıyla ilgili uzun listeler oluşturulmamalıdır,
- Ayrıca ilgili kilit denetim bulgusuna ilişkin ayrı bir görüş verildiği çıkarılmamalıdır.

Bağımsız denetçi, işletme yönetiminden sorumlu olanlara bildirilen konular arasından önemli sayılabilecek, mesleki tecrübesine göre karar vererek kilit denetim konuları belirlemektedir. Yapılan belirlemeler karşılaştırmalı olarak sunulmuş olan finansal tablolar olmuş olsa bile denetlenen döneme ait en fazla önemi tespit edilerek seçilen konular ile sınırlı kalmaktadır (BDS 701, md. A9-A10). Denetlenen dönemin finansal tablolarına ilişkin olarak belirlenen kilit denetim konularının, önceki dönem bağımsız denetçi raporlarında belirlenmiş olan kilit denetim konularını değiştirmesi bir zorunlu

uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki dönem denetim raporlarında belirlenip, ilgili denetim döneminde de tespit edilen kilit konuların değerlendirilmeye tabi tutulması denetçinin kontrolündedir (BDS 701, md. A11).

2.3. Bağımsız Denetçi Raporunda Kilit Denetim Konularının Açıklanmasının Yararları

Finansal tablo kullanıcıları ile kurulan en önemli iletişim yolunun bağımsız denetim raporu olması sebebiyle, bağımsız denetçinin mesleki deneyimine, yargısına göre önemli kabul edilen konuların denetim raporuna yansıtılması ihtiyacı duyulmuştur. İşletme yöneticilerinin finansal raporlama kuralları ışığında finansal tablolarını hazırlaması konusundaki görevleri fiili olarak devam etmektedir (Biçer ve Erol, 2017:75). Kilit denetim konularının denetçi raporunda iletilmesi, finansal tabloların kullanıcıları, yönetimle ve yönetim ile denetimden geçmiş finansal tablolara ilgili belirli konularda yönetimden sorumlu olanlar ile daha fazla etkileşimde bulunmalarını sağlayabilir. Denetçinin raporunda hangi konularda iletişim kuracağına ve bu iletişimin şekli ve içeriğine ilişkin olarak karar verebilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu standart, listelenen kuruluşlar dışındaki işletmelerin finansal tablolarının denetçiler kilit denetim konularını denetçi raporunda iletilecekleri zaman da geçerlidir (ISA 701, 2016).

IAASB' nin görüşüne göre denetim raporuna yansıtılan kilit denetim konularının başka faydaları aşağıda belirtildiği şekilde yer almaktadır (Biçer ve Erol, 2017, s.75):

- Denetimde şeffaflığı artırarak, denetim raporunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak,
- Denetçi için önemli sayılan konuların, tablo kullanıcıları için anlaşılabilirlik değerini artırmak,
- Bağımsız denetim raporuna kilit denetim konularının yansıtılmasına imkân vermek,
- Finansal tablo kullanıcıları ile işletme yönetimi arasında ilişki kurulabilmesi için gerekli bir dayanak olmak,
- Bağımsız denetçi ve denetim komitesi arasındaki iletişimi artırmak,
- Denetçinin mesleki şüphecilikle denetim yaparak denetim kalitesinin artırılmasını sağlamayı amaçlamaktır.

2.4. Kilit Denetim Konularının Bildirimi ile İlgili Endişeler

IAASB ve PCAOB, kilit denetim konularının bildirimi ve bildirim şekliyle ilgili bazı endişe ve çekinceler neticesinde, taslak metinler üzerinde dile getirilen endişelerin bir kısmını yaptığı değişiklikler ile gidermeye çalışmıştır. Aşağıda dile getirilen başlıca endişe, çekince ve çözüm önerilerine yer verilmiştir: (Dow, 2014, s.23-29).

- Şirketin finansal raporlama ve iç kontrol sisteminin kalitesi ile ilgili şüphe oluşturabilir,
- Denetim komitesi ve yönetimle denetçi iletişiminde denetçi baskı altında görünebilir, tam tersi olmalıdır.
- Maliyetlerin artması ve denetimin kalitesi hakkında şüpheler vardır. Denetim görüşünün oluşturulmasında kaynak tahsisinin azalması ve dikkatin dağılması

- riski vardır. Kritik denetim konuları ile ilgili açıklamaların doğruluğu ve tamlığı yeterli olmayabilir.
- Yatırımcı tepkisi etkilenebilir. Potansiyel yatırımcıların tepkisi raporlamayla doğrudan ilgilidir.
 - Gizli veya hassas bilgilerin açıklanması riski vardır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile *BDS 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi*' nin yayınlanması ile denetim raporu üzerinde ne tür değişiklikler olduğu ve söz konusu değişikliklerin bağımsız denetçilerin denetim ile ilgili işlemlerine ne ölçüde etki edeceği araştırılmıştır.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araştırma Örneklemi

BDS 701' in yayınlanması ile denetçi raporlarındaki değişikliklerin denetçiler üzerinde nasıl algılandığı ve ne tür etkiler yapacağını ölçmek için nitel araştırmalarda kullanılan araçlardan biri olan, derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatlar yüz yüze, bağımsız denetçi yetki belgesine sahip, aktif olarak bağımsız denetim hizmetini yürüten, en az 10 yıl deneyimli meslek mensupları arasından seçilmiş kişilerle yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış 5 sorudan oluşan mülakatlar kayıt altına alınmıştır. Her katılımcının ses kaydı deşifre edilerek yazıya dökülmüştür. Daha sonra çalışmamız içerisinde yer alan, çalışmamızın amacını ortaya çıkaracak çeşitli kelimeler ve olgular kodlanarak, bağımsız denetçilerin yorumları yazıya alınan dosyalardan tablolara aktarılmıştır. Oluşturduğumuz kodlarla çalışmamızın amacını ortaya çıkaracak tema olarak adlandırdığımız başlıklar ortaya çıkarılarak çalışma tamamlanmıştır. Böylelikle yapılan mülakatlarda, bağımsız denetçilerin algı ve tecrübelerinin ortaya konması hedeflenmiştir. Yarı yapılandırılmış sorular ile söz konusu standardın getirmiş olduğu değişiklikler hakkında bağımsız denetçilerin görüş ve yorumları elde edilmiştir ve araştırma hedefleri bağlamında yorumlanmıştır.

Araştırmamızda aşağıda belirtilen yarı yapılandırılmış sorularla kısıtlı kalmamak üzere, derinlemesine anlaşılması adına katılımcıların özgür ifadeleri ile tümevarım ilkesi çerçevesinde ana temalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sorular aşağıdaki gibidir:

- Bağımsız denetim standardı 701 hakkında bilginiz var mı, var ise yorumlar mısınız?
- Bu standardın bağımsız denetim raporunun şeffaflığını arttırdığı yargısını yorumlayabilir misiniz?
- Şirketlerin Kilit denetim konuları neler olabilir?
- Kilit denetim konularının denetim raporuna yansıtılması sonucu finansal tablo kullanıcıları üzerindeki etkisi ne olabilir?

v- Bu standardın bağımsız denetçiler üzerinde oluşturacağı algı nasıl olur, denetçiler üzerinde oluşturacağı iş yükü nedir maliyet artışı oluşturur mu?

Katılımcılarımız kimliklerinin açıklanmasını istemediklerinden dolayı isimlerinin ve soy isimlerinin baş harfleri yazılmıştır. Katılımcı S.K. ile 17 dakika, A.H.A. ile 14 dakika, M.B. ile 15 dakika, A.D. ile 12 dakika, F.Ç. ile 22 dakika, S.D. ile 15 dakika, M.Y. ile 10 dakika, Z.T., ile 30 dakika, G.Ö. ile 13 dakika, Y.S. ile 11 dakika mülakat yapılarak sonlandırılmıştır. Katılımcılarımızın ifadelerinin aktarıldığı örnek tablolar aşağıdaki gibidir:

3.3. Denetim Firmaları ve Denetçilerden Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi ve Yorumlanması

Bu bölümde mülakatlar sonucu ortaya çıkan temalar ve temalara ilişkin ifadelere yer verilmiştir.

3.3.1. İş Yapış Şekline Verilen Önem

İş yapış şekline verilen önem temasında denetçinin kilit denetim konularını belirlerken, her bir ayrı denetlenen işletme özelinde farklılık göstereceği, bu sebeple özellikle denetçini mesleki yargısı ve tecrübesinin kilit denetim konularının belirlenmesinde önemli bir rol oynayacağı görüşü ortaya çıkmıştır. Kilit denetim konularının belirlenmesi kodu ile mülakatın amacı belli edilmeye çalışılmış, bağımsız denetçilerin işletmelerin kilit denetim konularını ortaya çıkartabilmek için, sektöre göre hangi alanlar en çok riskli ise çeşitli denetim yöntemleri kanıtlar toplanmaya çalışılmıştır. Katılımcılardan A.H.A ile A.D. kilit konuların sektöre göre değişiklik gösterebileceğini ifade etmişlerdir.

Çizelge 3.1. İş Yapış Şekline Verilen Önem

TEMA: İŞ YAPIŞ ŞEKLİNE VERİLEN ÖNEM	
KOD:	KATILIMCI İFADELERİ
Kilit Denetim Konularının Belirlenmesi	<p><i>Denetçi mesleki yargısını kullanarak işletmelerde sebebini belirterek şu tür aksamalar vardır diyerek denetim risklerini belirleyebilir. Belirlediği alanlarda daha fazla kanıt toplar. Araştırmadır, gözlemdir, incelemedir, karşıt incelemelerdir, doğrulama mektuplarıdır vb. yöntemlerle riskli olarak belirlediği alanlarda daha çok araştırma yapmak ve denetim kanıtı toplamak zorunda kalacaktır. Onun içinde firmadan firmaya göre, işleyişine göre değişiyor işletmelerin kilit denetim konuları (A.H.A.).</i></p> <p><i>Bilanço da risk unsurunun yüksek olduğunu belirlediğiniz kalemleri kilit denetim konuları olarak belirleyebilirsiniz. Şirket stokları mesela kilit denetim konusu olabilir ama her zaman değil örneğin hareketsiz stokları yüksekse işletmenin bu kilit denetim konusuna girer. Tabloların doğruluğunu belirlemek değil mesela. Sadece burada sizin göreviniz fiili sayımla onların tamlığını stokların orada olup olmadığını ya da doğru olup olmadığını belirlemekten ziyade başka sonuçlar da oluşturabilir. Dolayısıyla duruma göre kilit denetim konusu ortaya çıkabilir (A.D.).</i></p>

3.3.2. Denetçiler Açısından Değerlendirme

BDS 701' in yayınlanması ile birlikte bağımsız denetçilere iş yükü getirebilip getirilmeyeceği konusu ile oluşturulacak olan denetim raporlarının şeffaflığı konusunda artış olup olmayacağı hakkında açıklamalar yapılmıştır. Katılımcıların ifadeleri yorumlandığında çok fazla iş yükü oluşturmayacağı zaten daha önce detaylı incelemeler yaptıklarını ve raporlarını şeffaf olarak oluşturduklarını ifade etmişlerdir. Sadece ayrı bir başlık altında denetim raporuna ilaveler yapılacağı için zaman konusunda ufak bir artışa sebep olacağı ve bu standardın raporun içerisinde belirtiliyor olması karar alıcılar açısından daha faydalı ve şeffaf olacağı kanısına ulaşılmıştır.

Çizelge 3.2. Denetçiler Açısından Değerlendirme

TEMA: DENETÇİLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME	
KOD:	KATILIMCI İFADELERİ
Fazladan Bir İş Yükü Oluşturup Oluşturmaması:	<p><i>Bu standardın bağımsız denetçiler açısından çok bir değişeni yok aslında sadece ufak bir iş yükü binecek o kadar. Zaten bağımsız denetçiler bütün her şeyi denetim raporuna yansıtıyor. Yani bu denetim standardının yayınlanması denetlenmeyen denetim alanlarının bağımsız denetim raporuna yansıtılması değil. Var olan önemli görülen alanlar sadece ayrı bir bölümde ayrı bir başlık altında ilave edilir. Bu da denetçiler açısından çok problem teşkil edilecek bir durum değildir (M.B.).</i></p> <p><i>İş yükü olarak bir artışa sebep olabileceğini zannetmiyorum. Genel olarak zaten denetçiler olarak yaptığımız raporların altına imzamız attığımız için bunun sorumluluğunu alıyoruz. Zaten gerekli denetim yapılmıştır, sadece rapora daha fazla bilgi aksettirilmesi olarak değerlendiriyorum ben bu standardı. Maliyet açısından değerlendirilecekse, firmaya göre belli bir denetim saati belirlediğimiz için, işin başlangıcında bir denetim planı yapıyoruz. Yani diyoruz ki biz bu şirketi şu kadar saatte inceleriz. Biz zaten bağımsız denetim raporunu oluşturmak için detaylı bir çalışma yapıyoruz. Yapacağımız şey sadece rapora ilave açıklamalar koymaktır. Yoksa daha fazla denetim yapacağımız ve bunun bize ilave iş yükleri bindireceği anlamına gelmiyor (S.D.).</i></p> <p><i>İş yükü oluşturacağını düşünmüyorum. Daha önceden zaten yapılıyordu. Sadece iki üç tane kâğıt eklendi, form israfına yol açtı. Onun dışında bir etkisi bulunmamaktadır (Z.T.).</i></p>
Raporlamada Şeffaflık ve Güvenilirlik:	<p><i>Standart karar alma açısından daha belirleyici olur yani daha önceden hazırlanan denetim raporları da şeffaftı, rapor zaten şeffaf olmak zorunda. Bağımsız denetçi tüm görüşlerini şeffaf ve dürüst bir şekilde raporuna yansıtmalı. Bu standart olmasa da o şekilde yapılıyordu. Ama bu standardın olması özellikle raporun içerisinde belirtiliyor olması karar alıcılar açısından daha faydalı ve şeffaf olacağını düşünüyorum (Y.S.).</i></p>

3.3.3. Doğru Bilgi Aktarımı Yollarının Yorumlanması

Doğru bilgi aktarımının yollarının yorumlanması temasında, finansal tablolara duyulan güven, mesleki özen kodları oluşturularak katılımcılarımızın ifadelerine yer verilmiştir.

Finansal tablolara duyulan güven ile bağımsız denetim raporunun, tablo kullanıcılarına bilginin doğru aktarılması ve yapacakları yatırımlara ışık tutması için güvenilir raporlar yazılması gerektiğinden bahsedilmiştir. Mesleki özen ile anlatılmak istenen, denetim raporunu yazarken mesleğin getirmiş olduğu etik kurallara göre, denetleme işlemlerini titiz ve mesleki ahlak ile yaparak denetim raporunu oluşturması gerektiğidir.

Çizelge 3.3. Doğru Bilgi Aktarımının Yolları

TEMA: DOĞRU BİLGİ AKTARIMININ YOLLARI	
KOD:	KATILIMCI İFADELERİ
Finansal tablolara Duyulan Güven:	<i>Gerekli mesleki özen ve titizlikle, bağımsız davranarak, mesleki ahlak ile ilerlemesi gereklidir. Tabi hazırlayacağı raporu bilimsellik ve gerçek verilerle ispatlaması gerekiyor. Bunu yapınca da finansal kullanıcılara vereceği güvende önemlidir. Bu raporlar eğer çok sağlıklı değilse işletmeler piyasadaki güvenini yitirebilir. Dolayısıyla bu raporu hazırlayan kişi gerçek verilerle bağımsız denetim raporunu hazırladığı zaman bir nevi kendisinin de saygınlığını artırır (S.K.).</i>
Mesleki Özen:	<i>Bu raporun yayınlanması ile kilit denetim noktalarının denetim raporuna yansıtılmasının zorunlu hale getirilmesi ile sanki önceki denetim raporlarında değinilmemiş ve şeffaf değilmiş havası oluşturulmuş gözükse de öyle olmadı. Sadece öyle bir değinme ya da raporda bulunma zorunluluğu yoktu. Biz yine kilit denetim noktalarını belirliyorduk, onlar üzerinde daha çok zaman ayırıyorduk ya da daha detaylı çalışma yapıyorduk ama bunu yönetime bildirme ve raporunda yer verme konusu yoktu sadece. Ama o zaman ne oluyordu, ben bunun bilincinde yine yapıyordum belki ama başka bir bağımsız denetim şirketi ya da bağımsız denetçi arkadaşımız bu özeni ve dikkati göstermiyordu. Bir zorunluluk olduğu için genele uygulanacak (F.Ç.).</i>

3.3.4. Denetime Verilen Özen ve Önem

Sorunlar üzerine düşünmek kapsamında, katılımcıların ifadeleri doğrultusunda denetim raporları sonucu oluşan çeşitli sorunlar ile kilit denetim konuları üzerine daha fazla eğilmek adına önemli hale getirildiği ve BDS 701 standardının yayınlanması gerektiği öngörülmüştür.

Çizelge 3.4. Denetime Verilen Özen ve Önem

TEMA: DENETİME VERİLEN ÖZEN VE ÖNEM	
KOD:	KATILIMCI İFADELERİ
Sorunların Üzerinde Düşünmek:	<p><i>Bu bağımsız denetim raporu, sorun varsa özellikle denetim de, size kilit denetim konuları açıklayıp bunlarla ilgili çalışmaları veya görüşlerinizi belirtmenizi talep etmekte. Birazda denetçiyi bazı denetim konuları üzerine düşmeye biraz daha eğilmesini sağlamaya hatta o konularla ilgili düşünmeye ve rapor okuyucuyu da bilgilendirmeye zorluyor bu standart (M.Y).</i></p> <p><i>Muhasebe standartları olsun denetim standartları olsun belli sıkıntılar belli sorunlardan sonra daha çok kendini geliştirme adına yeni birtakım şeyler çıkabiliyor birazda piyasanın ve raporların durumuna göre şekilleniyor. Uluslararası alanda da bu böyle demek ki buralarda biraz sıkıntı yaşandı ve bu konular biraz daha önemli hale geldi ki ve böyle bir ayrı standart yazılması öngörüldü (G.Ö).</i></p>

4. SONUÇ

Bağımsız Denetim Standardı 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi Standardı, denetçi raporunda kilit denetim konularının bildirilmesine ilişkin denetçinin sorumluluğunu düzenler. Ayrıca BDS 701 ile denetçi raporunda bildirilecek hususlara ilişkin denetçinin yaptığı değerlendirme ile bildirim şeklinin ve içeriğinin ele alınması hedeflenmiştir.

Bağımsız Denetim Standardı 701'e göre kilit bulguların paylaşılması şeffaflığı artırarak, yatırımcılara, alacaklılara, hissedarlara, analistlere ve diğer çıkar grupları tarafından işletmenin önemli olarak kabul etmiş olduğu konuları raporda görmesi için bilgi sağlamanın yanında, finansal tablo kullanıcılarının denetim raporu anlayabilmesini ve daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamakta olup, kilit denetim konularını rapor ederek denetçinin mesleki yargısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmamızda, yayınlanan bağımsız denetim standardı 701' in bağımsız denetçiler üzerine etkileri nitel bir araştırma ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Mülakat yapılan bağımsız denetçiler, mesleki tecrübeleri nezdinde seçilmiştir. Denetçilere sorulan yarı yapılandırılmış sorular ile yapılan mülakatlar, kapsamı gereğince daha uzun sürmesi planlanırken, katılımcıların iş yoğunluğu sebebiyle belirli sayıda kısıtlı süreyle gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın bulguları neticesinde, denetimin raporlanma formatı değişikliğinin beklendiği kadar bağımsız denetçilere yük oluşturmayacağı, şeffaflık ve güvenilirlik açısından karar alıcılara daha faydalı olacağı, mesleki özen çerçevesinde faydalı bilginin sunumunda kilit konuların tespiti ile aynı zamanda riskli alanların üzerinde daha fazla durulacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, önceden yayınlanmış bağımsız denetim raporlarında da işletmelerin kilit denetim konuları yansıtılmaktaydı, sadece standardın yayınlanması ile denetçi raporunda ayrı bir paragraf altında işletmeye ait kilit denetim konuları gösterilmeye başlanacaktır. Yayınlanan bu standart ile denetçiler üzerinde zaman konusunda maliyet artışına ve iş yüküne sebep olacağı kanısına ulaşılmıştır. Kilit denetim konularının bağımsız denetim raporuna yansıtılması ile finansal tablolara duyulan güvenin daha da artması beklenmektedir.

Gelecek çalışmalarda söz konusu standardın uygulanması neticesinde ortaya çıkan bağımsız denetim raporlarında seçilen kilit denetim konuları üzerine araştırmalar yapmak yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Biçer, Ali, Altuğ ve Erol, Selin (2017). UDS 701 Kapsamında Denetimde Tespit Edilen Kilit Bulguların Finansal Bilgi Kullanıcılarına Sunulması, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 12, Sayı 47, Ocak 2017. s.71-84.
- Dönmez, Adnan. (2008). Bağımsız Denetim Sürecinde Kullanılan Analitik İnceleme Prosedürlerinin Denetim Standartları Açısından Değerlendirilmesi Ve Türkiye de, Sermaye Piyasası Kurulundan Yetki Almış Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma, Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, s.s. 24-25.
- Cordoş, G.S., Fülöp, M.T. (2015). Understanding audit reporting changes: introduction of Key Audit Matters. Accounting and Management Information Systems Vol. 14, No. 1, 128-152.
- Dow, B. (2014), Proposed Disclosure of Critical Audit Matters. The Corporate Governance.
- Gımbar, C., Hansen, B., & Ozlanski, M. E. (2016). Early Early Evidence on the Effects of Critical Audit Matters on Auditor Liability. Current Issues In Auditing, Vol. 10, No. 1, A24–A33.
- International Federation Of Accountants (2015), Proposed International Standard On Auditing (Isa) 701 Communicating Key Audit Matters In The Independent Auditor's Report, Newyork, p.2-3
- Kamu Gözetim Kurulu (09.03.2017), Bağımsız Denetim Standartı 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi, Ankara, Resmî Gazete (30002 Sayılı), s.4-26

- Kaval, Hasan. (2005), Muhasebe Denetimi, Ankara, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, s.3-11.
- Lazarevska, Zorica, Bozinovska. and Trpeska, Marina, Serafimoska (2016). The New Audit Report Seen Through The Prism Of The Certified Auditors – Research In The Republic Of Macedonia, Economic Development No. Macedonia, p.91-114.
- Oldenborg, Luis, Lundgren, Moa (2016). A Quantitative Study Of Potential Effects Of The Swedish Implementation Of ISA 700 (Revised) And ISA 701, Swedish, p.9-30.
- Sayar, Z. ve Ergüden, E. (2016), Son Düzenleme ve Gelişmeler Kapsamında Değişecek ve Yenilenecek Bağımsız Denetçi Raporları Muhasebe ve Denetime Bakış, s.85-98.
- Şen, Selim. (2003), Hatalı ve Hileli İşlemlerin Tespiti İçin Denetim Teknikleri, Yaklaşım Yayınları.
- Weirich, Thomas. R., Reinstein, Alan. (2014), The PCAOB’s Proposed New Audit Report, <http://search.proquest.com/openview/5fd758a76a6f58b906fbd0a8f1bca8c0/1?pqorigsite=gscholar&cbl=41798> (Erişim Tarihi: 28.10.2017).
- <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/kitaplar/130/2%20denetim%20turleri.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2017).

Çevresel Kalite Üzerinde Endüstrinin ve Ölçek Etkisinin İncelenmesi

Examination of Industry and Scale Effect on Environmental Quality

Ebru ÖZGÜR GÜLER¹
Ceren BÖRÜBAN²

Öz

Endüstriyel faaliyetler fosil yakıtların atmosfere salınmasına ve çevresel kalitenin düşmesine yol açmaktadır. Dünya uzun yıllar boyunca çevresel bozulmaya ekonomik kalkınma uğruna katlanılması gereken bir bedel gözüyle bakmıştır. Son yıllarda, ekonomik kalkınma uğruna doğa tahribatının gelecek kuşakların refahını tehlikeye attığı anlaşılmış ve çevre - ekonomi ilişkisi sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada 103 orta ve üst gelirli ülkenin 2012 yılına ait değişkenleri kullanılarak endüstrileşme ve gayrisafi yurtiçi hasıla ile çevresel kalite ilişkilerinin sorgulanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre ekonomisi, Emisyon, Endüstri, Yapısal eşitlik modellemesi.

ABSTRACT

Industrial activities caused fossil fuels to emit into atmosphere and environmental quality to decrease. The World considered environmental degradation a price to be paid for long years. In recent years, it is recognized that nature decomposition for sake of economic growth endangers the welfare of coming generation and environment economics relationship is started to be questioned. In this study, by using variables of 103 middle and upper income countries as of 2012, industrialization-environmental quality, gross domestic product-environmental quality relationships are aimed to be questioned.

Keywords: Environment economy, Emission, Industry, Structural equation modelling.

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 24.04.2019

Kabul tarihi: 13.06.2019

¹ Başlıca yazar, Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, ozgurebru@cu.edu.tr (ORCID: 0000-0002-1514-0474)

² Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, cerennb@yahoo.com (ORCID: 0000-0001-5189-7688)

1. Giriş

Ekosistemi oluşturan toprak, su ve havanın özelliklerinin bozulması sonucu yaşamsal aktivitelerin olumsuz etkilenmesi çevresel kirlenme olarak isimlendirilmektedir.

Çevresel tükenme temel olarak, fosil yakıtların yanmasından kaynaklanan atmosfere sera gazı emisyonu ile ilişkilidir. Fosil yakıtların yanması sırasında birincil sera gazı olan CO₂ (karbondioksit) oluşur. CO₂ (karbondioksit), biyolojik çeşitlilik kayıpları, okyanus seviyesinde yükselme ve küresel ısınma gibi gelecek kuşakların refahını tehlikeye atan doğa tahribatları yaratmaktadır.

Ülkelerin gündemini uzun yıllar ekonomik kalkınma, istihdam veya enflasyonun kontrol altına alınması gibi kısa dönemli hedefler işgal etmiş, hükümetler de ekonomik büyüme kaygısı ile politikalarında önceliği üretimle ilgili değişkenlere verme durumunda kalmışlardır. 1960'lı yıllara kadar çevre sorunlarına, kalkınmanın doğal ve katlanılması gereken bedelleri olarak bakılmış, kalkınma için yapılan her faaliyet meşru kabul edilmiş çevrenin tahrip edilmesi sorgulanmamıştır. 1960'lardan sonra çevre kirliliğinin önemli bir sorun haline gelmesi ile birlikte çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi sorgulanmaya başlamıştır.

1970'lere gelindiğinde, "Club of Rome (1972)" adlı rapor, büyümenin sürmesi durumunda kısıtlı kaynaklarla yaşam kabiliyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Söz konusu rapor ile dünyada büyümenin sınırları tartışılmaya başlanmıştır. Aynı yıl Haziran 1972'de Stockholm'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuş ve bir bildirge yayınlanmıştır. Bildirgede çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çekilmiş, kaynak kullanımında kuşaklar arası hakkaniyeti gözetken, kalkınma ile doğa birlikteliğini vurgulayan ilkelere değinilmiş, sürdürülebilir kalkınma kavramının temel dayanakları ortaya konmuştur.

1990'lı yılların başında pek çok araştırmacı çevresel bozulma ile kişi başı gelir arasında ters U şeklinde ilişki olduğunu saptamış ve bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi olarak adlandırılmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezine göre, büyümenin ilk aşamalarında çevresel tükenme artar fakat en sonunda gelir belli bir eşik düzeyine ulaştığında azalmaya başlar. Çevresel Kuznets Eğrisi üç etkiyle tanımlanır; (a) iktisadi faaliyetlerin ölçek etkisi, (b) iktisadi yapıdaki değişimlerin etkisi, (c) gelirin kirliliği azaltma talebine etkisi. Buna göre, başlangıçta gelir artışının (ekonomik büyümenin) çevresel bozulmayı arttırıcı etkisi ölçek etkisi ile açıklanmıştır. Ölçek etkisi, üretim artışının diğer bir deyişle kitle üretiminin emisyon oranlarını arttırıcı etkisini ifade etmektedir. İktisadi yapıdaki değişim ise yapı değişikliği etkisi olarak tanımlanır (iktisadi yapı içinde tarımın ağırlığının azalması sanayinin ağırlığının artması gibi). Gelirin kirliliği azaltma talebine etkisi ise, milli gelir arttıkça, tüketicilerin temiz çevre talebinin artması olarak tanımlanabilir.

Literatürdeki ampirik sonuçlara göre, Çevresel Kuznets Eğrisi ters N, N veya ters U şeklinde gözlenebilmektedir. Çevresel bozulma göstergesi olarak karbondioksit emisyonunun seçildiği bir model düşünelim:

$$CO_2 = \beta_0 + \beta_1 Y + \beta_2 Y^2 + \beta_3 Y^3$$

CO₂; karbondioksit emisyonu

Y; kişi başı milli gelir

$\beta_1 > 0$, $\beta_2 < 0$, $\beta_3 = 0$ ise ters U şeklinde

$\beta_1 < 0$, $\beta_2 > 0$, ve $\beta_3 < 0$ ise ters N şeklinde

$\beta_1 < 0$, $\beta_2 < 0$, ve $\beta_3 > 0$ ise N şeklinde Çevresel Kuznets Eğrisi vardır.

Saatçi ve Dumrul (2011) ve Artan, Hayaloğlu ve Seyhan (2015), Fodha, Zaghdoud, Belkacem (2019) ters U, Arı ve Zeren (2011), Şahinöz ve Fotourehchi (2013), Erataş ve Uysal (2014), Allard, Takman, Uddin ve Ahmed (2018) N, Dam, Karakaya ve Bulut (2013) ters N şeklinde çevresel Kuznets eğrileri elde etmiştir.

Bazı örnekleri aşağıda belirtilen kimi çalışmalarda ise, Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi sınanmadan iktisadi faaliyet-çevre kalitesi ilişkisine değinilmiştir:

Dones, Heck and Hirschberg (2004), hayat döngüsü analizi ile çeşitli ülkeler için çeşitli üretim faaliyetlerinden kaynaklı sera gazı emisyonu miktarları konusunda bilgi vermiştir.

Kukla - Gryz (2006) gelişmekte olan ülkelere ait sağlık, gelişmişlik ve çevresel kalite gizil yapılarını içeren çalışmasında milli gelirin çevresel kalite üzerinde hem negatif hem pozitif etkileri olduğu, dış ticarete açıklığın ise çevresel kalite üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır.

Halıcıoğlu (2009), 1960 - 2005 Türkiye ekonomisi için karbondioksit (CO₂) emisyonu, enerji tüketimi, gelir ve dış ticaretin nedensel ilişkilerini araştırmıştır. Çalışmada, gelir, dış ticaret ve enerji kullanımı arttıkça karbondioksit (CO₂) emisyonunun arttığı sonucuna varılmıştır.

Kukla - Gryz (2009), yapısal eşitlik modeli kullanarak milli gelir, uluslararası ticaret hacmi, sivil özgürlükler endeksi ve gelişmiş ülkelerle ticaret değişkenlerinin hava kirliliği üzerindeki etkisini incelemiş ve uluslararası ticaretin kirlilik üzerindeki etkisini ölçek, yapı ve teknik etki olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için araştırmıştır. Gelişmekte olan ülkelere uluslararası ticaret ve milli gelirin hava kirliliğini dolaylı, gelişmiş ülkelerde ise milli gelirin hava kirliliğini doğrudan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tıraş (2012), sürdürülebilir kalkınma açısından çevre ve ekonomi ilişkisini tarihsel süreciyle birlikte ele almış sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin önerilerde bulunmuştur.

Çevre ve ekonomi ilişkisinin incelenmesi için yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak çevresel Kuznets eğrisinin çeşitli ülke ekonomileri için boylamsal veya panel veri analizi ile incelenmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, endüstrileşme ile çevresel kalite ve gayrisafi milli hasıla ile çevresel kalite arasındaki ilişkiler, orta ve üst gelirli ülkeler için yapısal eşitlik modellemesi yöntemiyle 2012 yılı için tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

2.Araştırma Metodolojisi

Bilindiği üzere, bir araştırmacı somut kavramlar yerine, zekâ, güdü, tutum gibi soyut kavramları araştırmak isteyebilir. Yapısal eşitlik modellemesinde gizil yapı adı verilen soyut kavramlar indikatör denilen gösterge (gözlenen) değişkenler yardımıyla ölçülmektedir, yapılar arasındaki regresyonel ilişkiler de modele dahil edilebilmektedir.

Yapısal eşitlik modellemesi geleneksel çok değişkenli yöntemlerden farklı olarak keşfedici bir yaklaşım yerine doğrulayıcı bir yaklaşım benimsemektedir. Geleneksel çok değişkenli yöntemler ölçüm hatasının hesaplanması için herhangi bir özelliğe sahip değilken yapısal eşitlik modellemesi (YEM) hata hesaplamalarında oldukça net sonuçlar ortaya koymaktadır. Ayrıca, diğer yöntemlerle analizlerde sadece gözlenebilen değişkenlerle işlem yapılabilirken, YEM aynı model içerisinde hem gözlenebilen hem de gözlenemeyen değişkenler üzerinden hipotez sınaması yapabilmektedir.

Bu doğrultuda, 2012 yılı için, 103 orta ve üst gelirli ülkeye ilişkin Tablo 1’de yer alan değişkenler kullanılarak endüstrileşme ile çevresel kalite ve gayrisafi yurtiçi hasıla ile çevresel kalite ilişkilerinin YEM ile sorgulanması amaçlanmıştır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Tanımı	Kısaltma
Karbondioksit Emisyonu (kişi başı ton)	CO ₂
Toplam Nüfus İçinde Kentsel Nüfusun Payı,%	KN
Toplam Nüfus İçinde Sanitasyon Olanaklarına Ulaşabilenlerin Yüzdesi,%	SAN
Doğumda Yaşam Beklentisi	YB
Toplam Nüfus İçinde Temiz Suya Erişebilen Nüfusun Yüzdesi	SU
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Kişi Başı, Dolar, Cari)	GSYİH
Enerji Kullanımı (Kişi Başı Ton)	EK
Ekonominin Yapısı	EY

Tablo 1’de kısaltmaları ve değişken tanımları ile özetlenen değişkenlerin kullanım gerekçeleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Sanayi Devriminin sonucu olarak 1800’lü yılların sonundan itibaren insan kaynaklı karbon salımı hızla artmıştır. Atmosferdeki karbondioksit seviyesindeki artışın en önemli sebeplerinden biri olan fosil yakıtların yanması sonucu açığa çıkan karbondioksit, Dünya’nın ortalama sıcaklığının artmasına neden olmuştur. Bir sera gazı olan karbondioksit emisyonunun yüksek olması bir yandan ekonominin endüstrileşmesinin bir göstergesi iken diğer taraftan bir çevre kirliliği göstergesidir de. Buradan yola çıkarak karbondioksit emisyonu çevresel bozulma göstergesi olarak modele dâhil edilmiştir.

Sanayileşme beraberinde şehirleşmeyi ve büyük kentlerde hızlı bir nüfus patlamasını da getirmektedir (Hacıoğlu Deniz, 2009, s.99). Kentler, ilk ortaya çıkışlarından sanayi devrimine kadar çoğunlukla bir azınlık deneyimi olarak kalmış, sanayileşmeye kadar işlevsel ve yapı açısından çok az bir dönüşüm geçirmişlerdir (Yılmaz, 2004, s.252). Sanayileşme ve ekonomik büyüme kentleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu

nedenle, toplam nüfus içinde kentsel nüfusun payı ekonominin yapısının bir göstergesi olarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

İyi inşa edilmemiş lağım sistemleri hastalıkların ve yeraltı suyunun kirlenmesinin temel nedenidir. Temiz su sıkıntısı olduğunda, atıkların suyun fazla kirlenmesine yol açmayacak biçimde bertaraf edilmesi daha da önem kazanır. Sanayileşmiş ve dolayısıyla gelişmiş ülkelerde sanitasyon olanakları gelişmiştir. Dolayısıyla, sanitasyon değişkeni, endüstrileşmeyi ölçen bir değişken olarak ekonominin yapısı gizil değişkeninin bir indikatör değişkeni olarak alınmıştır.

Ekonomik refah ile birlikte beslenme, tıp ve sağlık alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak 20. yüzyıldan itibaren birçok gelişmiş ülkede yaşam beklentisinde kayda değer bir artış yaşanmaktadır (Erol, 2016, s.91). Sanayileşmenin bir sonucu olan gelişme ortalama yaşam beklentisinin uzamasına neden olmuştur. Buradan yola çıkarak, ekonominin yapısı gizil değişkeninin bir indikatörü olarak yaşam beklentisi değişkeni modele dâhil edilmiştir.

İnsan faaliyetleri sonucu doğanın kirlenmesine çevre kirliliği denir. En çok bilinen kirlilik türleri; hava kirliliği, su kirliliği ve toprak kirliliğidir. Kirleticiler suyu kirletiyorsa su kirliliği söz konusudur. Çevresel kalite; hava, toprak ve suyun temiz olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle; temiz suya erişim değişkeni bir çevresel kalite göstergesi olarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Temiz ve yeterli suya ulaşma hakkı (right to water) nüfusun tamamının suya erişiminin olduğu gelişmiş ülkelerle, nüfusun büyük bir kısmının suya ulaşamadığı az gelişmiş ülkeler için farklı anlamlar taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde 'su hakkı' kabul edilmiş bir hak iken, az gelişmiş ülkeler için su hakkına eşit erişim ve suya ödenebilir bir bedelle ulaşılabilecek bir sorun olmaktadır (Yıldız, 2012, s.13). Temiz suya erişim oranının gelişmiş dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerde yüksek olması beklenir. Bu nedenle, toplam nüfus içinde temiz suya erişebilen nüfusun oranı çalışmaya endüstrileşmenin bir göstergesi olarak dâhil edilmiştir.

Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezine göre GSYİH artışı çevresel bozulmaya yol açmaktadır. Bu durum iktisadi aktivitenin ölçek etkisi olarak adlandırılmaktadır. Ölçek etkisinin sınanması için çalışmada kullanılan tüm modellere GSYİH değişkeni dışsal değişken olarak dâhil edilmiştir.

İnsan hayatında vazgeçilmez bir unsur olarak görülen ve sanayileşmede temel etken olan enerji, özellikle son 30 - 35 yıllık süreçte giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu süreçte dikkate alındığında ülkelerin gelişme hızlarına paralel olarak enerji tüketimleri de artış göstermektedir. Uçan (2014)'de belirttiği üzere, sanayileşmiş ülkelerde enerji tüketimi yüksek seviyede olduğu için ekonominin yapısının bir indikatörü olarak enerji kullanımı modele dâhil edilmiştir.

Çalışmaya konu olan iki rakip model oluşturulurken indikatör değişkenler arasında teoriyle desteklenen anlamlı doğrusal ilişkiler olmasına dikkat edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi doğrusallık varsayımı gereği, aynı model içinde aralarında anlamlı korelasyon olan değişkenlerin yer alması gerekmektedir.

Bollen - Stine Bootstrap, yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan veri normal dağılmadığında standart hata ve uyum istatistiği sapmasını düzeltmektedir. Bu çalışmada kullanılan veri seti normal dağılıma uymadığı için tahmin yöntemi olarak Bollen - Stine Bootstrap Yöntemi seçilmiştir. Ayrıca, çoklu imputasyona dayanan parametre tahminlerinin sapmasız ve etkin olduğu bilindiğinden dolayı veri setindeki eksik veri sorununu ele almada çoklu imputasyon yöntemi kullanılmıştır.

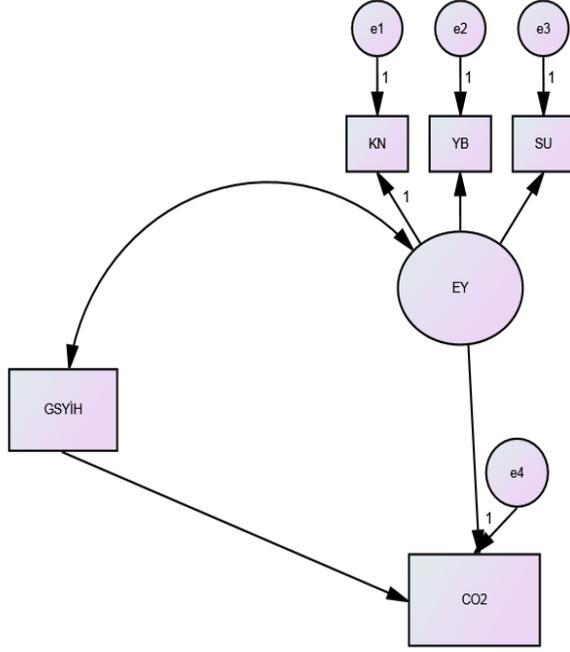
“Ekonomi yapısı” gizil değişkeni ekonominin endüstrileşme derecesini ölçmek amacıyla modele dâhil edilmiş, çevresel kaliteyi ölçmek için ise model 1’e “karbondioksit emisyonu”, model 2’ye ise “temiz suya erişim oranı” değişkenleri dâhil edilmiştir.

3.Araştırma Bulguları ve Analizi

Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamasında kullanılan uyum endekslerinin referans değerlerine Tablo 2’de yer verilmiştir. Çalışmada GFI (Goodness of Fit Index), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index), NFI (Normed Fit Index), NNFI veya TLI (Nonnormed Fit Index veya Tucker Lewis Index), IFI (Incremental Fit Index), CFI (Comparative Fit Index) uyum endeksleri kullanılmıştır. Rakip modellerin karşılaştırılmasında Tablo 2’de tanıtılanlar dışında AIC (Akaike Information Criteria), CAIC(Consistent Akaike Information Criteria) ve ECVI (Expected Cross Validation Index) kullanılmış olup bu endeksler için bir referans değer bulunmamaktadır. Model kayılırken AIC, CAIC ve ECVI değeri en küçük olan model kayırılmalıdır.

Tablo 2. Referans Değerler

Kikare P Değeri	Kikare/ Sd	GFI	RMSEA	AGFI	NFI	NNFI (TLI)	IFI	CFI
>0,05	≤ 3	0,85	≤ 0,08	0,85	0,9	0,9	0,9	0,9

Şekil 1. Model 1

Tablo 3. Model 1 İçin Uyum Değerleri

Kikare P Değeri	Kikare/ Sd	GFI	RMSEA	AGFI	NFI	NFI (TLI)	IFI	CFI	AIC	CAIC	ECVI
0,351	1,108	0,982	0,033	0,93	0,96	0,956	0,99	0,996	26,432	66,41	0,259

Modelin veriye iyi uyduğu görülmektedir.

Tablo 4. Model 1 İçin Katsayılar

Yordanan Değişken	Yordayan Değişken	Standardize Edilmiş Regresyon Yüğü	Standart Hata	t Değeri	Anlamlılık (P)
KN	EY	0,557			
YB	EY	0,812	0,093	4,318	<0,001
SU	EY	0,425	0,097	3,313	<0,001
CO ₂	EY	-0,047	0,082	-0,341	0,733
CO ₂	GSYİH	0,577	0	4,781	<0,001

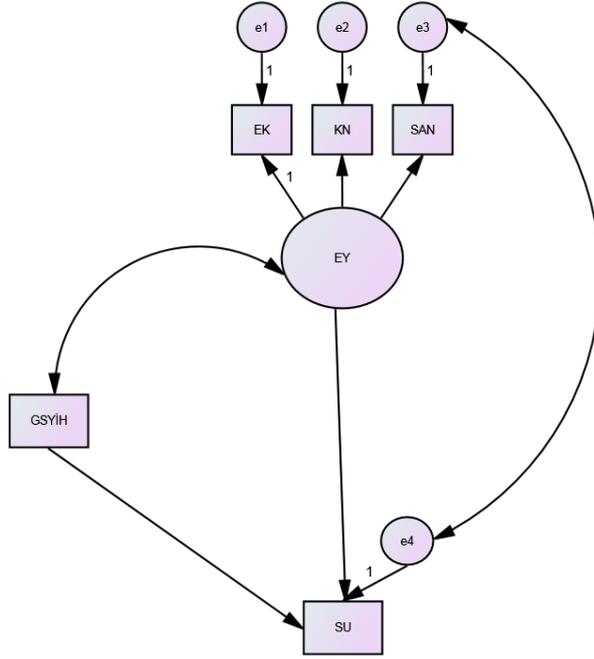
KN, EY için işaretleyici indikatördür. EY'nin YB'yi anlamlı ve pozitif yönde yordadığı görülmektedir. Bu durum teorik beklentilerimizle uyumludur. EY'nin SU'yu anlamlı ve pozitif yönde yordadığı görülmektedir. Bu durum teorik beklentilerimizle uyumludur. EY'nin CO₂'yi anlamlı bir şekilde yordamadığı görülmektedir. Bu durumun EY'yi oluşturan indikatörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. GSYİH'nın CO₂'yi anlamlı ve artı yönde yordadığı görülmektedir. Bununla birlikte standartlaştırılmamış katsayının sıfır olmasından dolayı iktisadi aktivitenin ölçek etkisinin bu model için doğrulanmadığı söylenebilir. Trafikteki araç sayısı, yeşil alanların azalması, hayvancılık faaliyetleri gibi başka değişkenlerin modele dâhil edilmesi durumunda CO₂'deki varyansın açıklanabileceği düşünülmektedir.

EY-GSYİH arasındaki yönsüz ilişki (kovaryans) anlamlı bulunmuştur. Endüstrileşme ve milli gelir arasında etkileşim olması beklentilere uygundur.

Tablo 5. Model 1 İçin Karesel Çoklu Korelasyonlar

K Karesel Çoklu Korelasyonlar (R ²)			
D	Değişken	Ta	Tahmin
C	CO ₂	0,	0,3
	SU	0,	0,181
Y	YB	0,	0,659
K	KN	0,	0,31

SU'daki varyansın %18,1'i, YB'deki varyansın %65,9'u, KN'deki varyansın %31'i model içinde açıklanmaktadır.

Şekil 2. Model 2

Tablo 6. Model 2 İçin Uyum Değerleri

Kikare P Değeri	Kikare/sd	GFI	RMSEA	AGFI	NFI	NNFI (TLI)	IFI	CFI	AIC	CAIC	ECVI
0,831	0,293	0,997	0	0,983	0,991	1,084	1,023	1	24,878	68,495	0,244

Modelin veriye iyi uyduğu görülmektedir.

Tablo 7. Model 2 İçin Katsayılar

Yordanan Değişken	Yordayan Değişken	Standardize Edilmiş Regresyon Yükü	Standart Hata	t Değeri	Anlamlılık (P)
EK	EY	0,64			
KN	EY	0,501	0,154	4,103	<0,001
SAN	EY	0,438	0,757	3,649	<0,001
SU	GSYİH	-0,129	0	-0,409	0,683
SU	EY	0,419	1,483	1,127	0,26

EK, EY için işaretleyici indikatördür. EY'nin KN üzerindeki regresyon yükü anlamlı ve teorik beklentilere uygun şekilde artı işaretlidir. EY'nin SAN üzerindeki regresyon yükü anlamlı ve teorik beklentilere uygun şekilde artı işaretlidir. EY'nin SU'yu anlamlı bir şekilde yordamadığı görülmektedir. Teorik beklentimiz ise, EY'nin SU'yu eksi yönde yordayacağı şeklindedir. Endüstrileşmenin su kirliliği yaratması beklenirken bu model için böyle bir ilişki gözlemlenmemiştir. Çünkü bu modelde EY'yi oluşturan değişkenler gelişmiş ülkelerde yüksek gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise, temiz suya erişen nüfus yüzdesi fazladır. Dolayısıyla, bu model için sanayi-kirlilik ilişkisi doğrulanamamıştır. GSYİH'nın SU değişkenini negatif yönde yordaması beklenirken anlamlı bir şekilde yordamadığı görülmektedir. İktisadi aktivitenin ölçek etkisinin çevre kirliliğine dolayısıyla su kirliliğine yol açtığı bilinmektedir. Bununla birlikte, birçok gelişmiş ülkede insan refahının gelişmiş olmasından kaynaklı temiz suya erişim yüzdesinin yüksek olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, kitle üretimi kimi ülkelerde su kirliliğini arttırırken kimi ülkelerde ise milli gelir artışının sağladığı refah artışı nedeniyle temiz suya erişen nüfus yüzdesini arttırmaktadır. Diğer yandan, bazı ülkelerde siyasi nedenlerle (amborgo vs.) temiz suya erişim sıkıntısı gözlenmekte, bazı ülkelerde ise gelir dağılımındaki adaletsizlikten dolayı yalnızca yüksek gelirli ailelerin temiz suya erişebilmektedir. GSYİH, çevresel kalitenin bir göstergesi olan SU'yu yordamadığından bu model için ölçek etkisi doğrulanamamıştır.

EY ve GSYİH arasındaki yönsüz ilişki (kovaryans) anlamlı ve beklendiği gibi artı işaretlidir.

e3 ve e4 arasındaki kovaryans beklendiği gibi artı işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yapısal eşitlik modellerinde, böyle model modifikasyonları teorik gerekçeyle yapılmalıdır. Sanitasyon olanakları temiz suya erişimi etkilediği için, SAN ve SU değişkenlerindeki açıklanamayan varyans miktarlarının diğer bir deyişle hata terimlerinin ilişkili olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 8. Model 2 İçin Karesel Çoklu Korelasyonlar

K Karesel Çoklu Korelasyonlar (R^2)			
D	Değişken	Ta	Tahmin
S	SU	0,	0,101
S	SAN	0,	0,192
K	KN	0,	0,251
E	EK	0,	0,409

SAN'daki varyansın %19,2'si, KN'deki varyansın %25,1'i, EK'daki varyansın %40,9'u model içinde açıklanmaktadır.

SONUÇ

EY'nin endüstrileşmeyi en iyi temsil ettiği düşünülen model, model 1'dir. Model 2 daha iyi uyum vermesine rağmen çoklu karesel korelasyon katsayılarına göre model 1 veriye daha iyi uymaktadır. Bu modele göre, ekonominin endüstrileşme derecesi en iyi temiz suya erişebilen nüfus yüzdesi, yaşam beklentisi ve kentsel nüfus değişkenleri ile ölçülmektedir. Modelde çevresel kalitenin göstergesi olarak karbondioksit emisyonu seçilmiştir. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezine göre, GSYİH'deki artış çevresel kaliteyi düşürücü etki yaratmaktadır (ölçek etkisi). Ölçek etkisinin model 1 için doğrulanmadığını, GSYH'nin çevresel kalitenin göstergesi olan karbondioksit emisyonunu anlamlı bir şekilde yordamadığını görmekteyiz. Karbondioksit emisyonunu etkileyen fakat modele dahil edilmeyen başka değişkenler de bulunmaktadır. Trafikteki araç sayısı, yeşil alanların azalması, hayvancılık faaliyetleri gibi kirlilik yaratan başka değişkenlerin modele dâhil edilmesi durumunda karbondioksit emisyonundaki varyansın açıklanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, EY'nin yani endüstrileşmenin de karbondioksit emisyonunu anlamlı bir şekilde yordamadığı görülmektedir. Bu durumun EY'yi oluşturan indikatörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. KN, YB ve SU değişkenlerinin yüksek gözlendiği ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Ayrıca, değişkenler arasında anlamlı korelasyon olmaması nedeniyle endüstrileşmeyi ölçen bazı alternatif gösterge değişkenlere modelde yer verilememiştir. Başka bir gösterge değişken setiyle endüstrileşme-kirlilik ilişkisinin doğrulanabileceği düşünülmektedir.

Modern çevrecilik akımı sürekli büyümeye dayalı neoklasik görüş tabanlı Batı modeli büyüme anlayışına tepki olarak doğmuştur. Doğal sermayenin üretim kaynağı olarak kullanılması belli bir noktaya kadar mümkündür. Doğanın sınırsız bir üretim kaynağı olarak görülmesi bio çeşitliliğinin tahrip edilmesi, ozon tabakasının delinmesi gibi geri dönülemez sonuçlara yol açabilmektedir. Bununla birlikte, insan refahı için üretim yani iktisadi büyüme kaçınılmazdır.

Çevre kirliliğine neden olan fosil yakıtların yerini yavaş yavaş yenilenebilir enerji kaynaklarına terk etmesi bir çözüm olmakla birlikte bu kaynakların kullanılmasının pahalı altyapı yatırımları gerektirdiği bilinmektedir.

Bu çalışmada çevresel kalite göstergesi olarak karbondioksit emisyonu ve temiz suya erişen nüfus yüzdesi seçilmiştir. Ormanlık alan yüzdesi, karbon monoksit emisyonu, nitrojen oksit emisyonu, havadaki uçucu organik bileşik miktarı gibi çevresel kirlilik göstergeleri seçilerek ekonomik yapı-çevre ilişkisi sınanabilir.

Bu çalışmanın yatay kesit verisi kullanılarak endüstrinin çevre kirliliği üzerindeki etkileri ile ilgili alternatif senaryolar üretmesi bakımından literatüre özgün katkı sağladığı düşünülmektedir.

Kaynakça

Allard, A., Talman, J., Uddin, G.S., Ahmed, Ali (2018). The N-Shaped Environmental Kuznets Curve: An Empirical Evaluation Using A Panel Regression Quantile Regression Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(6), 5848-5861

- Arı, A., Zeren, F. (2011). CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18 (2), 37-47.
- Artan, S., Hayaloğlu, P., Seyhan, B. (2015). Türkiye’de Çevre Kirliliği, Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 308-325.
- Dam, M.M., Karakaya, E., Bulut, Ş. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı.
- Dones, R., Heck, T., & Hirschberg, S. (2004). Greenhouse Gas Emissions From Energy Systems: Comparison And Overview (CH--0401). Gschwend, B. (Ed.). Switzerland
- Erataş, F., Uysal, D. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının BRİCT Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 1-25.
- Erol, S.I. (2016). Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler. *Journal of Social Policy Studies*, Sayı. 37, ss. 75-123.
- Fodha, Zaghdoud, Belkacem (2019) “Economic Growth And Environmental Degradation in Tunisia: An Empirical Analysis Of The Environmental Kuznets Curve”, https://www.researchgate.net/publication/228420447_Economic_growth_and_environmental_degradation_in_Tunisia_An_empirical_analysis_of_the_environmental_kuznets_curve. (erişim tarihi: 11.06.2019)
- Hacıoğlu-Deniz, M. (2009). Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 19, 95-105
- Halıcıoğlu, F.(2009) .An Econometric Study of CO2 Emissions, Energy, Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), ss. 1156-1164
- Kukla Gryz, A. (2006). Use of Structural Equation Modelling to Examine Relationships Between Growth, Trade and The Environment in Developing Countries. *Sustainable Development*, 14(5), ss. 327-342.
- Kukla Gryz, A. (2009). Economic Growth, International Trade and Air Pollution: A Decomposition Analysis. *Ecological Economics*, 68(5), ss.1329-1339.
- Saatçi, M., Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı.37, 65-86.
- Şahinöz, A., Fotourehchi, Z. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi: İndirgenmiş ve Ayrıştırılmış Modellerle Ampirik Bir Analiz. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 199-224

- Tıraş, H.H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 57-73
- Uçan, O. (2014). Enerji Büyüme İlişkisine Ampirik Bir Yaklaşım. Verimlilik Dergisi, 0(2), 7-16
- Yıldız, D. (2012). Suya Ulaşma Hakkı Çözüm Olur mu? *USİAD Bildiren Dergisi*, Sayı: 47, 14-17
- Yılmaz, Nail. (2004). Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(48), 250-267.

Tüketicilerin Çevre Konusundaki Bilinçlerinin Eko – Etiketli Gıdalar için Daha Fazla Ödeme İsteklilikleri Üzerindeki Etkisi: Adana İli Örnekleme¹

The Impact of Consumers' Environmental Consciousness on Their Willingness to Pay More For Eco-Label Food Products: Adana Province Sample

Zeynep ÖZDEMİR²

Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY³

öz

Bu çalışmanın amacı, Adana'da yaşayan ve en az bir kez eko etiketli ve /veya organik ürün satın alma davranışı sergileyen tüketicilerin çevre konusundaki bilinçlerinin, eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, gelir, çocuk sayısı ve medeni durum) göre çevre bilinçleri ile eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliklerinin arasındaki farklılıklar da incelenmiştir. Kolayda örneklem yöntemi ile yüz yüze anket formları aracılığıyla ulaşılan 428 (geçerli) denekten alınan veriler, SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda tüketicilerin çevre bilinci, eko – etiketli ve çevre dostu gıdaları satın alma davranışları üzerinde bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Çevre bilinci artan tüketicilerin, eko – etiketli ve çevre dostu gıda ürünleri satın almaya daha istekli olduğu görülmektedir. Cinsiyete göre her iki faktör için anlamlı bir farklılık bulunmaz iken, bekar tüketicilerin evli tüketicilerden daha fazla çevre bilincine sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Organik Gıda, Eko – Etiket, Çevre Bilinci, Tüketici Davranışı

ABSTRACT

The aim of this study is, to discover the effect of consumer consciousness regarding the environment on the willingness to pay more for eco labeled or organic products in Adana region. Additionally, the study aims to reveal the differences among the demographics of the participants with regards to the environment consciousness and willingness to pay more for eco-labeled products. Convenient sampling and face to face survey methods been applied in order to gather the data and 428 valid surveys have been collected and were analyzed with SPSS program. The results show that the environmental consciousness of the consumers affects the purchasing behavior for eco-labeled and organic products. When the environmental consciousness of the consumers rises, they are more willing to pay for eco-labeled and organic products. There was no significant difference between the male and female consumers however the level of environmental consciousness of the single consumers were relatively higher than the married consumers.

Keywords: Organic Food, Eco – Label, Environment Consciousness, Consumer Behavior

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 21.05.2019

Kabul tarihi: 18.06.2019

¹ Bu çalışma Zeynep Özdemir'in yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, zeynepzisanozdemir@gmail.com (ORCID: 0000-0001-8497-2664)

³ Doç.Dr., Çağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İşletmecilik Bölümü, edayasa@cag.edu.tr (ORCID: 0000-0001-9248-1371)

GİRİŞ

Tüketicilerin tercih ettikleri, satın aldıkları, hazırladıkları ve yedikleri ürünler sağlıklarına etki ettiği kadar çevreyi de etkilemekte ve bu kapsamda çevresel sorunlar gün geçtikçe artmaktadır. Bu sorunlar beraberinde küresel ısınma ve iklim değişikliğini de getirmekte olup, bunları doğal kaynakların ve biyoçeşitliliğin azalması takip etmektedir. Birbirini takip eden bu tür sorunlara karşı insanlar yeni çözümler arayışına girmiş olup, çevreye ve doğaya verilebilecek minimum zararlar üretim yapmayı hedeflemişlerdir. Bu bağlamda, tüketicilerin ve üreticilerin bu konuda aldığı önlemler sonucunda alanyazına “yeşil” kavramı kazandırılmıştır (Özdemir vd., 2016, s. 187). Yeşil kavramı bir çok alanda olduğu gibi pazarlama alanı ile de bütünleşmiştir. Yeşil pazarlama kapsamında organik gıda ürünleri de yer almaktadır. Gıda üretimi içerisinde organik tarım yöntemlerinde, tüm kimyasalların kullanımının yasaklanması organik ürünleri geleneksel yolla üretilen ürünlerden ayıran en büyük özelliklerinden biridir. Yapılan pek çok çalışmanın gösterdiği gibi pestisitler ve yapay gübreler hem çevreye hem de insan sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Geleneksel olarak yetiştirilen ürünler göz önüne alındığında, tüketiciler organik ürünlerin geleneksel yetiştiriciliğe kıyasla daha sağlıklı olduğunu düşündükleri zaman organik ürün kullanımının gözle görülür bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir (Clark ve Tilman, 2017, s. 4). Geleneksel gıda üretimi dünya genelinde sera gazı emisyonlarının yaklaşık olarak %30’undan sorumlu tutulmaktadır (Garnett, 2014, s. 10). Ancak henüz ülkemizde de tam olarak yaygınlaşmamış olan organik gıda üretimi her geçen gün biraz daha büyüyen bir popülasyonun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Gıda sektörü daha az hammadde kullanarak daha fazla ürün elde etmek konusunda baskı altındadır (Yücel ve Ekmekçiler, 2008, s. 324). Tüm bunların yanı sıra beslenme ve halk sağlığı uzmanları, gelecekteki beslenme rehberlerinin tamamen organik gıdalara yönelik olmasını istemektedirler (Hoek vd., 2017, s. 117). Yakın zamanda ABD Beslenme Danışma Kurulu Tarım Bakanlığına (USDA, 2015) çevresel etkinin dahil edilmesini öneren bir rapor yayınlarken, Hollanda ve İsveç yeni tarım uygulamaları içeren bildirimler yayınlacaklarından bahsetmiştir (Hoek vd., 2017, s. 118). FAO (Gıda ve Tarım Örgütü), 2010 yılında sürdürülebilir gıda ve beslenme güvenliğini şu şekilde açıklamıştır. “Bugün ve gelecek nesiller için sağlıklı yaşama katkıda bulunacak besinler düşük çevresel etkilere sahip olanlardır.” Bu noktadan hareketle, uygulamalı bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın değişkenlerinin dayandığı kavramsal çerçeve birinci bölümde yer alırken, ikinci bölümde çalışma yöntemi yer almıştır. Son bölümde ise çalışmanın bulguları, yorumları, sonuç ve önerileri yer bulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde pazarlama alan yazınında yer alan yeşil pazarlama kavramı ve gelişimi açıklanmış olup, ayrıca organik gıda ve bu gıdalarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Yeşil Pazarlama Kavramı ve Gelişimi

Pazar ekonomisi kavramının ortaya çıkmasıyla beraber ekonomik ve sosyal yapıda fark edilir bir değişim yaşanmaya başlamış ve “Pazarlama” terimi bunun bir sonucu olarak ülke ekonomisindeki yerini almıştır (Bartels, 1976, s. 2). En genel tanımıyla pazarlama kavramı, belirli kaynaklardan yararlanılarak bir üretim sürecine dâhil olan mal ve hizmetlerin son tüketicinin eline geçene kadar gerçekleştirilen tüm faaliyetlerini kapsamaktadır. Ancak bu tanım kişiden kişiye ve kurumdan kuruma farklılık gösterebilmektedir. Yıllar içerisinde pek çok araştırmacı pazarlama kavramını tanımlamıştır. Kotler ve Armstrong (2012) pazarlama eyleminin zaten tarih boyunca var olduğunu belirtmiş bunun yalnızca eski bir uygulamaya yeni bir isim vermek olduğunu savunmuştur. Bartels (1976)’a göre pazarlama kavramı ile ilk olarak nihai ürünü tüketici ile tanıştırmadan önce göz önünde bulundurulması gereken faktörlerin bir araya getirilmesi kastedilmiştir. Beeton ve Benfield (2002)’a göre ise pazarlama firmaya başarı sağlamada büyük rolü olan bir müşteri yönetim aracıdır. Kotler ve Armstrong (2012)’a göre ise pazarlama, diğer iş fonksiyonlarından daha fazla, müşterilerle ilgilenir. Temelinde, en basit ifade ile iki amaca sahiptir. İlki üstün değer vaat ederek yeni müşteriler çekmek, diğeri ise müşteri memnuniyetini muhafaza ederek mevcut müşterileri korumaktır. Amerikan Pazarlama Derneği (AMA) uzun yıllar boyunca pazarlama kavramının tanımı konusunda çalışmış ve pazarlama kavramını en doğru şekilde ifade edecek tanımı bulmayı amaçlamıştır. Amerikan Pazarlama Derneği’nin 2013 yılında yayımladığı tanıma göre pazarlama, tüketiciler, toplum ve paydaşlar için bir değer oluşturma ve paylaşma etkinliği olarak ifade edilmiştir. Başlarda yalnızca üretilen ürünün satma amacı olan pazarlama kavramı değişen dünya, yaşanan teknolojik gelişmeler ve artan tehditler ile birlikte günümüzdeki tanımına ulaşmıştır. Günümüzde neredeyse her kurum ya da kuruluşun yönetim anlayışında pazarlama kavramı yer almaktadır. Bu anlayış ürünlerin ve hizmetlerin müşteriye sunulmadan önce tüketicilerin ihtiyaçlarına ve isteklerine göre hareket edilmesini mümkün kılmaktadır.

Küresel iklim değişiklikleri, kaynakların kirlenmesi, azalması ve tüketicilerin çevre odaklı olması beraberinde yeşil uygulamaları ve yeşil pazarlama kavramını ortaya çıkarmıştır (Erbaşlar, 2012, s. 95). Yeşil pazarlama konusunda yazın taraması yapıldığında bu kavramla benzer anlamda kullanılan diğer terimler arasında “Sürdürülebilir Pazarlama”, “Ekolojik Pazarlama” ve “Çevreci Pazarlama” kavramları yer almaktadır (Tayfun ve Öçlü, 2016, s.186). Amerikan Pazarlama Birliği (AMA), 1975 yılında ‘ekolojik pazarlama’ konulu bir seminer düzenlemiş ve “yeşil pazarlama” terimini ilk defa bu konferansta açıklamışlardır. Ayrıca ilk “Ekolojik Pazarlama” adlı bir kitap literatüre kazandırılmıştır. Bu seminerde ekolojik pazarlama kavramı; pazarlama faaliyetlerinin çevre kirliliği, enerji tüketimi ve diğer enerji dışı kaynakların tüketimi üzerinde olumlu veya olumsuz etkileriyle ilgili çalışmalar olarak tanımlanmıştır (Polonsky, 1994, s. 5). AMA’nın bu tanımından farklı olarak Polonsky (1994) ekolojik pazarlamayı Polonsky (1994, s. 5) yeşil pazarlamayı, çevreye en az zarar verecek şekilde insanların istek ve ihtiyaçlarının karşılanması olarak ifade etmiştir.

Tarihsel gelişim göz önüne alındığında, tüketicilerin gün geçtikçe çevresel bilinçlerinin daha da arttığı görülmektedir. “Sürdürülebilir bir dünya için yeterli kaynak var mı?” sorusu tüketiciler arasında yayılmış ve yeterli kaynak olmadığını düşünen tüketiciler

daha çevreci uygulamalara yönelmişlerdir. Bu konudaki endişeleri satın alma davranışlarına yansıyan tüketiciler “yeşil tüketici” olarak adlandırılmaktadır (Paço ve Raposo, 2009, s. 365). Çevresel faaliyetler kurumlar açısından olduğu kadar bireyler açısından da sürdürülebilir bir yaşam tarzı olmalıdır. Yeşil tüketiciler çevreye en az zararı verecek ürünü seçerken bunu gerektiği miktarda yapmaya da özen göstermelidir. Çevresel konularda bilinçli olmayan tüketicilere ise eğitim verilmesi gerekmektedir.

1.2. Organik Tarımın Tanımı, Önemi ve Tarihçesi

Organik tarım kavramı birçok farklı şekilde ifade edilmektedir. Fakat herkes tarafından kabul edilmiş bir tanım bulunmadığı için farklı ifadeler birçok tartışmaya sebep olmuştur. Ancak Amerika Birleşik Devletleri Tarım Dairesi (USDA) tarafından kabul edilmiş tek bir tanım vardır (Demiryürek, 2011, s. 28). “*Organik tarım, sentetik içerikli gübre, tarım ilaçları, büyüme düzenleyiciler ve hayvan yem katkıları kullanımını yasaklayan veya büyük ölçüde kaçınan bir üretim sistemidir. Mümkün olduğu ölçüde organik tarım sistemleri toprağı işlemek ve verimliliğini korumak, bitki besin maddeleri sağlamak, zararlı böcek, yabancı ot ve hastalıkları kontrol etmek için bitki artıkları, hayvan gübresi, baklagiller, yeşil gübreleme, organik çiftlik artıkları ve biyolojik zararlı kontrolü işlemlerine dayanır*” (USDA, 1980). Genel kabul görmüş haliyle organik tarımın en temel amacı çevreyi korumak olarak belirtilmektedir. Türkiye’de ise Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde Alternatif Tarımsal Üretim Teknikleri (ATÜT) daire başkanlığı oluşturulmuştur (Bayram vd., 2007, s. 204). Ekolojik ve Biyolojik Tarım olarak da kabul edilen Organik Tarım özensiz uygulamalar sebebiyle doğanın kaybolan dengesini kazanmayı ve doğaya dost bir üretim sistemine geçmeyi hedeflemektedir (Durmaz, 2010, s. 76). Aksoy (2001)’a göre, tarımda tercih edilen kimyasalların kullanımı nedeniyle 1900’lü yılların ilk yarısında Avrupa da organik tarımın temelleri atılmaya başlanmış ancak organik gıdaya yönelme çabaları 2. Dünya Savaşı sırasında sekteye uğramıştır ve insanlar ucuza karın doyurmanın yollarını aramaya başlamıştır. Altındişli ve Aksoy (2010)’un makalesinde yer verdiği gibi gelişmeler öncelikle her ülkenin kendi sınırları içerisinde başlamış, daha sonra ise dünya çapında yaygınlaşmıştır. Avrupa’da 1910’lu yıllarda İngiltere’de başladığı kabul edilen Organik Tarım Hareketi, 1930’lu yıllarda İsviçre’de devam etmiştir. Gök (2008)’e göre, organik tarımın belli bir bütünlüğe ulaşmasını sağlayan kapalı sistem tarım uygulamasına (en az dış girdi gereksinimi olan tarım şekli) bu şekilde geçilmiştir. 1960 ve 1970’de ise Yeşil Devrim başlamıştır. Yeşil Devrim ile daha az hammadde kullanarak daha fazla ürün elde edilmesi hedeflenmiştir. Kimyasal kullanımı artmış, bu da çevre kirliliğine ve doğal dengenin bozulmasına sebep olmuştur. Bu sebepler doğrultusunda alternatif yollar aranmaya başlanmış ve organik tarıma dönüş başlamıştır (Sandallıoğlu, 2014, s. 28). 1972’de Almanya’da Uluslararası Ekolojik Tarım Hareketleri Federasyonu (IFOAM) kurulmuştur. IFOAM dünya çapındaki tüm organik tarım hareketlerini kontrol etmeyi, yönlendirmeyi, standartlar belirlemeyi ve dünya üzerindeki tüm gelişmeleri üyelerine ve çiftçilerine bildirmeyi amaçlamaktadır. Kuruluş dünya çapında pek çok örgütle iş birliği yaparak ve teknolojileri eş zamanlı takip ederek sıkı bir iş birliği içerisinde. Organik tarım, değişen dünya düzeni ve oluşan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda özellikle son yıllarda üzerinde durulan bir konudur. İnsan sağlığı ve çevresel faktörler göz önünde bulundurulduğunda üretimde kullanılan yoğun kimyasallar, verimliliğini kaybeden topraklar, insanları bu tekniklerin alternatiflerini

bulmaya yönlendirmiş ve organik tarım da bu alanda kendini göstermeye başlamıştır (Öztürk,2012, s. 13). Taşbaşı ve Zeytin (2003)'in yaptıkları bir çalışmaya göre organik tarımın temel amaçları; toprağın yapısını korumak, genetik çeşitliliği devam ettirmek, canlılar ve toprak arasındaki ekolojik dengeyi yeniden sağlayabilmek, her tür tarımsal faaliyetten meydana gelebilecek zararları engellemek, tabiatla uyumlu çalışabilmek, üretimde mümkün olduğunca yerel kaynak kullanımına yönelmek, üretim planlaması ile gerektiği kadar ve yüksek kalitede ürün yetiştirmek, kimyasalların kullanımını ortadan kaldırmak, bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yaparak, birbirlerinin girdilerini kullanmak suretiyle karşılıklı desteklenmesini sağlamak, üreticilere güvenli bir ortamda çalışma imkânı ve yeterli gelir sağlamak şeklinde özetlenebilir.

1.2.1. Organik Gıdaların Etiketlenmesi

Günümüzde en çok dikkat çeken konulardan biri de çevre sorunlarıdır. Yaşanan çevresel felaketler, kirlenen sular, azalan doğal kaynaklar gibi olumsuzluklar sebebiyle başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünya'da duyarlı bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar insanları yeşil uygulamalara itmiş ve tüketiciler aldıkları ürünlerin yeşil standartlara uygunluğuna önem vermeye başlamıştır. Hammadde seçiminden başlayarak tüketim sonrası geri dönüşüm aşamasına kadar tüm süreç önem kazanmıştır. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de yeşil uygulamalı ürünlerin kullanımı gün geçtikçe artmaktadır (Yüksel, 2009, s. 26). Etiketleme, ürünün satışı için en önemli aşamalardan biri olarak kabul edilmektedir. Tüketiciler yeşil ürünleri diğerlerinden bu şekilde ayırabilmektedir (Ongkrutraksa, 2007, s. 369). Etiketlemenin tüketici ve üretici açısından pek çok avantajı bulunmaktadır. Bunlar (Tek, 1997, s.376);

- Ürünün üzerinde yer alan etiket marka imajı oluşturmakta ve markayı tanıtmaktadır.
- Pazarda yer alan ve yeşil uygulamalar kullanmayan rakiplerin haksız rekabetini engellemektedir.
- Ürünün ekolojik açıdan derecelendirilmesine olanak sağlamaktadır.
- Tüketicinin sahte beyanlarla aldatılmasını engellemektedir.
- Ürünün tutundurma çalışmalarında kolaylık sağlamaktadır.
- Üretici, ürün ve ambalajla ilgili bilgi vermektedir.

Amerikan gıda ve ilaç kurumu, tüketiciler ürünlerin üzerinde yer alan eko – etiket işaretlerine dikkat ederek alışveriş yaparsa yılda 600 ile 1200 kişinin kalp hastalığına yakalanmasının önlenebileceğini belirtmektedir (Consumer Report on Health, 2003, s. 3). Ayrıca etiketlemenin tüketiciyi bilgilendirme faydası haricinde ekonomik olarak da faydası olduğundan, tüketicinin harcamalarını istediği ürüne daha rahat yönlendirdiği öne sürülmektedir (Greene ve Jessup, 2001, s. 118). Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu'na (IFOAM) göre organik ürün sentetik gübreler, böcek ilaçları, büyüme hormonları ve pestisitler kullanılmadan üretilen ürünlerdir. Bu sebeple tüketiciler organik olarak etiketlenmiş gıdaların geleneksel gıdalardan daha sağlıklı olduğunu düşünmektedir (Grankvist ve Biel, 2001, s. 406). Çevre etiketi veya eko – etiketler tüketicilerin çevre dostu ürünleri seçme kararlarını kolaylaştırmak için önemli bir araç olarak tanımlanmaktadır (Ranjan ve Kushwaha, 2017, s. 1). Organik

sertifikasyon pek çok gelişmiş ülkede uzun zamandır kullanılmaktadır. Sertifikasyon logosuna sahip ürün tüketiciye bu ürünün organik olduğuna dair bilgi vermektedir. Bu sebeple organik etiketlerin çoğu ürünün görülebilir bir yerinde bulunmakta ve doğrudan gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır (Janssen ve Hamm, 2012, s. 1). Gıda sistemlerinde, gıda etiketleme tüketiciler ve ürün arasındaki bilgi alışverişini kolaylaştırmada önemli bir rol oynamaktadır (Tonkin vd., 2016, s. 242). Çoğu tüketici bir ürünün organik olup olmadığını anlayabilmek için bu bilgilendirici sertifika logolarına dikkat etmektedir (Lee ve Hwang, 2016, s. 141). Lupton (2005) Avustralya halkı ile yaptığı bir çalışmada halkın bir ürünün sağlıksız ve tehlikeli olduğuna inandıkları malzemeleri almamak için etiketlemeye dikkat ettiğini gözlemlemiştir. Fonksiyonel gıdaların satın alınmasında en büyük motivasyonun organik gıda etiketleri olduğunu belirlemiştir. Sonderskov ve Dougbjarg (2011)'ın yaptığı çalışmalar göstermiştir ki organik etiketlerde devlet destekli olan etiketlere daha çok güven duyulmaktadır. Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO), eko – etiketleri üç tipte sınıflandırmıştır (Yağcı vd., 2008, s.636):

Tip I - Bu Uluslararası Standart, ürün kategorileri, çevre kriterleri ve ürün fonksiyonlarının seçimi dâhil olmak üzere çevresel etiketleme programlarının geliştirilmesi için ilkeleri ve prosedürleri belirlemektedir. Bağımsız taraflarca birden çok etkenin birlikte değerlendirilmesiyle belirlenmekte ve gönüllülük esasına dayanmaktadır.

Tip II – Üreticinin kendi beyanına dayalı iddialarla ilgilenen Uluslararası Standarttır. Üçüncü kişiler tarafından onaylanmamaktadırlar.

Tip III – Çevre deklarasyonları olarak adlandırılan yaşam döngüsü verilerine dayanarak, ürünler hakkında nicel olarak çevresel bilgi vermek için ilkeleri ve spesifik prosedürleri belirlemektedir.

Çevresel ürün beyanları (EDP), üretim sürecinde kullanılan hammaddeden itibaren tüm süreçlerin kurallara uygunluğunun belirlenmesi, değerlendirilmesi ve çevre performansının belirli kategorilere göre değerlendirildiği çalışmalardır. Türkiye’de Tip III organik tarım logosu Tarım ve Orman bakanlığı tarafından verilmektedir. Bu logo ürünlerin organik standartlara göre üretildiğinin garantisi sayılmaktadır. Organik ürünlerin ürün sertifikası bulunmalıdır. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş denetleyicilerin standartları ISO GUIDE 65’e göre belirlenmektedir. ISO tarafından 1996 yılında hazırlanmış olan Guide 65, etiketlemenin genel ölçütlerini de belirlemektedir. Bu ölçütler;

- Kontrol ve sertifikasyon süreçleri mutlaka tarafsız kişi ve kuruluşlar tarafından yapılmalıdır.
- Bu kişi veya kuruluşlar ticari olarak bağımsız olmalı ve bunu belgelerle kanıtlayabilmelidir.
- Etiketli ürünlerde Tarım ve Orman Bakanlığının yetkilendirdiği kuruluşun adı – logosu, kod numarası, müteşebbis veya ürün sertifika numarası, Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik’te belirtilen organik ürün logosu bulunmalı (Şekil 3’e bakınız) ve ürünün içeriği tam liste halinde yer almalıdır (Tarım ve Orman Bakanlığı).

Logolarda kullanılacak renkler; yeşil, mavi, siyah ve beyazdır.

Şekil 2. Organik Tarım Etiketleri Logoları
Kaynak :Tarım ve Orman Bakanlığı (15.12.2018)

Türkiye’de olduğu gibi Dünya’da da pek çok eko – etiket kuruluşu mevcuttur. Bunlardan biri olan Ulusal Organik Program (NOP), bir organik gıda sertifikası programıdır. Tarımsal içerikli hammaddeler ve işlenmiş ürünler için geçerlidir. Bu etiketlemenin göz önünde bulundurduğu standart bir ürünlerdeki organik bileşenlerin yüzdesine dayanmaktadır.

- “% 100 Organik” etiketli ürünler, sadece organik olarak üretilmiş malzemelerden oluşmaktadır (su ve tuz hariç).
- “Organik” etiketli ürünler en az % 95 oranında organik olan içerikten oluşmalıdır. Malzemelerin kalan yüzde beşi geleneksel veya sentetik gıdalardan oluşabilmektedir ancak bunlar USDA’nın onaylanmış listesinde bulunmalıdır.
- En az % 70’i organik olarak üretilmiş ürünler ise “Organik İçerikle Üretilmiştir” ifadesi kullanabilmektedir (From The American Academy of Pediatrics / Clinical Reports, 2018).

Yapılan araştırmalar tüketicilerin satın alma kararlarında etiketlemenin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir (Özgül ve Aksulu, 2006, s. 2). Ancak tam tersini savunan görüşlerde bulunmaktadır. Noussair vd. (2002) Fransa’da yaptıkları bir çalışmada pazara bir takım genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) içerikli ürünler yerleştirmiş ancak satışlarda azalma olmamıştır. Morrison vd. (2004) ise Amerika’da yürüttükleri bir çalışmada tüketicilerin şişe sularda yer alan etiketler ile ilgili bilgi düzeyleri ölçülmüş ve tüketicilerin iddia ettiklerinden daha az bilgi sahibi oldukları sonucuna varmıştır.

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırmanın önemi ve amacı

Gelişen sanayi ve teknoloji ile birlikte tarımda kimyasalların ve ilaçların kullanımında da artışlar gözlenmektedir. Bu kimyasalların, çevre kirliliğine ve insan sağlığına olumsuz etkilerinin olması, bireylerin gün geçtikçe bilinçlenmesine ve tükettikleri ürünlerin içeriklerine daha çok dikkat etmesine sebep olmaktadır. Bilinçli tüketiciler aldıkları ürünün birçok özelliğini araştırarak, çevresindeki tüketicileri de olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Özellikle internetin ve sosyal medyanın hızla yayılması bu tür paylaşım ve etkileşimlerde artışı getirmektedir. Bu sebeple günümüzde pek çok ülke tamamıyla organik tarım uygulamalarına geçmeye çalışmaktadır. Organik tarımın esaslarına uygun olarak üretim yapan çiftçi ve firmalar için ise çevreyle ilgili çeşitli etiketler sunulmakta olup, gün geçtikçe tüketicilerin bu etiketlere yönelimleri ve bilgileri artmaktadır. Bu konuda Adana ilinde yaşayan ve en az bir kez organik ürün satın almış olan bireylerle eko etiketli ve çevreye duyarlı ürün etiketleriyle ilgili görüş ve deneyimlerini ortaya çıkarmak amacıyla bu çalışma tasarlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ana amacı, tüketicilerin çevre konusundaki bilinçlerinin, eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, çalışmaya veri toplanan bireylerin demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, gelir, çocuk sayısı ve medeni durum) göre çevre bilinçleri ile eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliklerinin arasındaki farklılıklar da irdelenmiştir.

2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma amacı bakımından incelendiğinde tanımlayıcı, kapsadığı süre bakımından incelendiğinde ise kesitsel bir araştırmadır. Tanımlayıcı araştırmalar bir olayın ya da bir durumun ayrıntılı halini şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu tip araştırmalarda araştırmacı durum ve olayları gözlemleyerek tespitlerini tanımlamaktadır (Zikmund vd., 2009, s. 55). Araştırmanın soruları doğrultusunda tüketicilerin demografik özellikleri, eko – etiketler hakkındaki bilgi düzeyleri, çevre algıları, ekolojik etiketler hakkında bilgi sahibi olmak için sosyal medyayı ne derece kullandıkları ele alınacaktır. Araştırma değişkenlerine ait sonuçların kısa bir süre içerisinde anlık olarak toplanması ve incelenmesi, araştırılan konunun o an için var olan durumunu ortaya koymayı hedefleyen çalışmalar kesitsel araştırmalar olarak tanımlanmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 115). Kesitsel araştırmaların en önemli avantajlarından biri çalışma sürecinin daha kolay idare edilmesidir. Ancak veriler o an için var olan durumu gösterdiğinden gelecekte yaşanacak gelişim ve değişimleri tespit edebilmek olası değildir. Kesitsel araştırmalar genellikle anket tipi araştırmalar ile yapılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 115). Bu çalışmada kullanılan araştırma aracı anket formu yöntemidir. Bu çalışmada kullanılan araştırma modeli, önceki nitel araştırmalara ve literatür taramasına dayanarak oluşturulmuştur. Araştırma amacına dayalı olarak geliştirilen hipotezler şu şekilde belirtilmiştir;

H₁: Tüketicilerin çevre bilinçlerinin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H₂: Tüketicilerin organik ürünlerde yer alan eko – etiket işaretler ile ilgili ödeme isteklilikleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H₃: Tüketicilerin çevre bilinci, cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H₄: Tüketicilerin organik ürünlerde yer alan etiket işaretli ürünler için ödeme isteklilikleri, medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H₅: Tüketicilerin çevre bilinci medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H₆: Tüketicilerin organik ürünlerde yer alan etiket işaretli ürünler için ödeme isteklilikleri, gelirlerine göre farklılık göstermektedir.

H₇: Tüketicilerin çevre bilinci gelirlerine göre farklılık göstermektedir.

H₈: Tüketicilerin organik ürünlerde yer alan etiket işaretli ürünler için ödeme isteklilikleri, çocuk sayılarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₉: Tüketicilerin çevre bilinci sahip oldukları çocuk sayılarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₀: Tüketicilerin organik ürünlerde yer alan eko – etiket işaretli ürünler için ödeme isteklilikleri katılımcıların eğitim seviyelerine göre farklılık göstermektedir.

H₁₁: Tüketicilerin çevre bilinci ile eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H₁₂: Tüketicilerin organik ürünlerde yer alan eko – etiket işaretli ürünler için ödeme isteklilikleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H₁₃: Tüketicilerin çevre bilincine sahip olmaları ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2.3. Araştırmanın Örnekleme

Adana ilinde yaşayan ve en az bir kez organik ürün satın almış olan 18 yaş üstü bireyler, çalışmanın, ana kütlesi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda herkese ulaşmanın zorluğu ve maliyetine dayalı olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden amaçlı (yargısal) örnekleme yöntemiyle verilerin toplanmasına karar verilmiştir. Araştırmacının kişisel gözlemlerinden hareketle araştırma için uygun olduğunu düşündüğü, belirli özellikleri taşıyan deneklerin seçildiği örnekleme amaçlı (yargısal) örneklem denmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 134). Bu çalışmada aranan özellik her katılımcının en az bir kez organik ürün satın almış olmasıdır. Bu sebeple veri toplanacak kişilere öncelikle organik gıda ürünü satın alma deneyimleri sorulmuş ve deneyime en az bir kez sahip olan bireylerle gönüllülük esasına dayalı olarak çalışma yürütülmüştür. Adana ilinde TÜİK (2017) raporuna göre 2.216.475 kişinin yaşadığı belirlenmiştir. Bu sayı evren büyüklüğünü temsil etmektedir. İlk olarak güven düzeyi (t), farklı zamanlarda örnekleme işleminin tekrarlanması durumunda elde edilecek örneklem değerlerinin araştırma evrenini hangi güven düzeyinde temsil ettiğini göstermektedir. Çoğunlukla %95 ya da %99 olmak üzere iki güven düzeyi kullanılmaktadır. Güven düzeylerini 1'e tamamlayan fark ise yanılma olasılıklarıdır (sırasıyla 0,05 ve 0,01). Sosyal bilim araştırmacıları genellikle %95 güven düzeyinde çalışırlar, bu bağlamda, farklı evrenler için kabul edilebilir asgari örneklem

büyüklikleri tablosu incelendiğinde %95 güvenilirlik düzeyi ile 10.000.000 kişi için gerekli örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak hesaplanmıştır. (Gürbüz ve Şahin, 2016). Dolayısıyla, bu çalışmada 600 anket formu çoğaltılmış olup 24 Aralık 2018 – 10 Ocak 2019 tarihleri arasında toplam 450 anket formu toplanmıştır. Ancak bu 450 anket formunun 22 tanesindeki cevaplar incelendiğinde eksik ve hatalı doldurulduğu saptandığı için analize dâhil edilmemiştir. Geriye kalan 428 anket formu ile ilgili analizler yapılmıştır.

2.4. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Bu çalışma için birincil ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. Yararlanılan ikincil veriler, konuyla ilgili tezler, makaleler, kurum raporları ve anket formlarının incelenmesi ile elde edilmiş olup, çalışmanın alanyazın kısmında yer almıştır. Bu araştırma için oluşturulan anket formu toplam dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmada ilk bölümde yer alan ilk soru, tüketicilerin belirlenen beş eko – etiket hakkındaki bilgilerini sorgulamıştır. Çalışmanın ilk iki bölümünde ayrıca Beşli Likert ölçeğine göre hazırlanan 38 ifade ile ilgili katılımcı görüşleri (5=Tamamen Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 1=Hiç Katılmıyorum)sorulmuştur. Anket formunda yer alan ve katılımcıların eko-etiketlerle ilgili tutum ve görüşlerini içeren 1 – 28 arasındaki ifadeler Tahir (2017)'den alınmıştır. İkinci bölümde yer alan çevresel duyarlılık ile ilgili tüketici tutum ve görüşlerini ölçen 1 – 10 arasında yer alan çevresel duyarlılıkla ilgili ifadeleri D'Souza, Taghian ve Lamb, (2006)'in çalışmalarından, 39 numaralı soru (eko etiketli ürün satın alma nedenlerinin öğrenilmesi amacıyla ayrıca sorulmuştur), Lorenzová ve Borlind (2018)'ten alınmış olup, 40 numaralı soru Tahir (2017)'den alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan üç adet soru, katılımcıların sosyal medyada kullandıkları platformların ve bu platformlarda kimlerin fikirlerinin organik ürün satın alımında kendileri için önemli olduğunu belirlemeye yönelik olarak sorulmuştur. Anket formunun dördüncü bölümde ise cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, meslek, çocuk sayısı ve geliri sorgulayan demografik ve tanımlayıcı sorulara yer verilmiştir.

Çalışma için hazırlanan anket formunun, öncelikle yüz yüze toplanan 30 kişi ile ön testi yapılmıştır. Bu ilk çalışmada yapılan anket formunda yer alan ifadelerin açıklığı, anlaşılabilirliği ve uygunluğu test edilmiş olup, anketin nihai hali bu ön teste dayalı olarak verilmiş ve uygulamaya geçilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS 22 Paket programından yararlanılmıştır. Öncelikli olarak verilerin hangi analiz türüyle test edilmesi gerektiğini belirlemek için normallik dağılımlarına bakılmış olup (basıklık ve çarpıklık değerleri (+1;-1 aralığında olup) verilerin normallik dağılımına uygun olduğu görülmüştür. Dolayısıyla parametrik analizler ile veriler test edilmiştir. Anket formunda yer alan dereceli ifadelerin güvenilirlik (Cronbach alfa kat sayısı) ve geçerlilik (faktör analizi) analizleri yapıldıktan sonra hipotezler test edilmiştir.

Demografik özellikler: Araştırmaya katılan tüketicilerin %70'i kadın ve %83'ü evli tüketiciler olup, %44 35-44 yaş aralığında, %40'ı üniversite mezunudur. Bireylerin %32,2 sinin gelir aralığı 2.501 – 5.000 TL arasında olup, %40'ının iki çocuğu vardır. Katılımcıların %25'i özel sektörde çalıştığı tespit edilmiştir.

Tanımlayıcı özellikler: Adana'da yaşayan tüketicilerin %60'ı Türkiye'nin Tarım ve Orman bakanlığından onaylı olan Organik Tarım Etiketini bilmektedir. En çok bilinen ikinci etiket ise %30 ile Hipp bebek gıdaları markasına ait Hipp organik gıda mührü olmuştur. Katılımcıların %3'ü' yalnızca bir kere ekolojik etiketli gıda satın almış olup örneklemin %97'si ise ekolojik etiketli ürün satın alma deneyimlerinin birden fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Ankete katılan katılımcıların %16'si nadiren, %49'u bazen, %26'sı sıklıkla, %7'si ise her zaman ekolojik etikete sahip gıdaları satın aldıklarını belirtmiştir. Ayrıca, tüketicilerin %46'sı çevresel kaygılardan dolayı, %57'si' i eko – etikete sahip ürünlerin daha kaliteli olduğunu düşündükleri için, %78'i sosyal kaygılardan dolayı, %10'u ise toplumdan gelen baskılar sebebiyle ekolojik etiketli ürün kullandıklarını belirtmiştir. Tüketicilere sosyal medyada eko – etiketli, çevre dostu ürünlerle ilgili bilgi araştırmak için hangi platformları takip ettikleri sorulmuştur. Katılımcıların ürünler ve etiketlerle ilgili bilgi sahibi olmak için takip ettikleri sosyal medya araçları arasında Instagram (%56) ilk sırada yer alırken, Facebook (%43) ikinci sırada yer almıştır. Üçüncü sosyal medya aracı ise Youtube (%40) olarak çıkmıştır. Ayrıca bloglar (%21), Twitter (%16) ve Pinterest (%9)'te işaretlenmiştir.

Tüketicilerden sosyal medyada eko – etiketli, çevre dostu ürünleri araştırırken, yorumlarına en çok güvendikleri kişileri ise, aile ve akraba yorumları (%67), diğer tüketici yorumları (%46), arkadaş yorumları (%45), ünlü kişi yorumları (%15), satış elemanları (%11), arkadaşlarının arkadaşları (%10) ve %0,4 ile resmi yayınlar ve alanında uzman kişiler şeklinde sıralamışlardır.

Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analiz bulguları: Çalışmada kullanılan 5'li Likert tipi ifadelerin güvenilirliklerini test etmek için Cronbach alfa katsayılarına bakılmış olup, İslamoğlu ve Alınçık'ın (2016) kabul ettiği güvenilirlik oranlarına göre ölçeğin genel güvenilirliğine bakılmış olup 1 – 28 no'lu ifadeler için bu değer, 0,88 ile oldukça güvenilir olduğu görülmüştür. Ayrıca yapılan faktör analizi sonrasında boyutsal güvenilirliklerde hesaplanmıştır. Ölçeğin geçerliliğini test etmek amacıyla parametrik testlerden Faktör analizi kullanılmıştır. Birbiri ile ilişkili çok sayıda değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getirmektedir (Kalaycı, 2009, s. 321). Bu çalışma için yapılan faktör analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

Faktör Adı ve İfadeler	Faktör Yüğü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Güvenilirlik Alfa Değeri
Faktör 1 – Eko – Etiketli ve Çevre Dostu Gıdalar İçin Ödeme İstekliliğı		3,207	26,721	,83
Eko10 – Çevre dostu ürünler için daha fazla ödeme yapmaya hazırım.	,831			
Eko11 – Sertifikalı gıdalar için ekstra para ederim.	,841			
Eko12 – Sertifikalı ve çevre dostu ürünler için daha fazla ödemeye hazırım.	,806			
Eko18 – Paramı her şeyden çok çevre dostu gıdalara harcamayı tercih ederim.	,588			
Eko19 – Çevre dostu gıda fiyatının genel olarak ortalama olduğuna inanıyorum.	,559			
Eko20 – Daha pahalı olsa bile eko – etiketli gıdaları satın almayı tercih ederim.	,676			
Faktör 2– Çevre Bilinci		2,076	17,297	,65
Eko3 – Çevre sertifikası kavramını anlıyorum.	,507			
Eko4 –Bireylerin çevreyi geliştirmek için yapabileceğı çok şey olduğuna inanıyorum.	,844			
Eko5 – Kurumların çevreyi geliştirmek için yapabileceğı çok şey olduğuna inanıyorum.	,759			
Eko14 – Doğal çevreyi korumanın yaşam kalitemi arttırdığına inanıyorum.	,659			
Faktör 3 – Marka İmajı		1,466	12,215	,49
Eko23 – Çevre dostu bir markayı denemekten çok, iyi bilinen geleneksel bir gıda markasına sadık kalmayı tercih ederim	,772			
Eko24 – Bir markayı beğenirsem, nadiren farklı bir marka denerim	,683			

Faktör analizinin uygunluğunu gösteren bir indis olan KMO değerinin 0,5-1,0 arası değerler alması kabul edilebilir olarak değerlendirilirken, 0,5'in altındaki değerler faktör analizinin söz konusu veri seti için uygun olmadığını göstergesidir. Altunışık vd., 2012: 268)' e göre ise araştırmacılar için tatminkâr olarak düşünülen asgari KMO değeri 0,7'dir. Barlett testi de analize tabi tutulacak değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve 0'dan farklı olup olmadığını testidir. Bu test sonucunda $p < 0,05$ olması verilere faktör analizi uygulanabilirliğini göstermektedir (Hair vd., 1998: 99). Tablo 1 incelendiğinde KMO testindeki 0,746 değeri örnek büyüklüğünün yeterli olduğunu gösterirken, Barlett testinin sonucu da 1511,094 ve $p = 0,000$ güven seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla verilerin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilir. Faktör analizi sonrası modelde toplam açıklanan varyans %56,23 olup, bu oran sosyal bilimler için kabul edilebilir bir düzeydedir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, anket formlarında tüketicilerin eko – etiketli ürünlerle ilgili görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik oluşturulan 28 ifade için faktör analizi yapılmıştır. Yapılan keşfedici faktör analiz ile 28 ifade, 12 ifadeye indirgenmiş ve bu ifadeler üç boyut altında toplanmıştır. Marka imajı (ifade 23, ifade 24), eko etiket ve çevre dostu ürünlere ödeme istekliliği (İfade 10, 11, 12, 18,19 ve ifade 20) ve çevre bilinci (ifade 3, 4, 5 ve 14) adlarıyla önceki çalışmalara dayalı olarak tanımlanmıştır. Ancak ifade 23 ve ifade 24'ten oluşan marka imajı boyutu için yapılan boyutsal güvenilirlik analizi sonucu CA 0,48 olarak çıkmış olup, düşük güvenilirlik dolayısıyla bu boyut ölçekten çıkartılmıştır. Ayrıca yapılan faktör analizi ile 13 ifade (1.2.6.7.8.9.13.15.16.17.25.26.27.28), faktör yükleri, 0,50 yükün altında kaldığı için ölçekten çıkarılmıştır.

Hipotez testleri: Araştırmada yer alan 13 hipotez faktör analizi sonrası yapılandırılmış ve ilgili analizlerle test edilmiştir. Buna göre ilk hipotez basit regresyon analizi ile test edilirken, diğer demografik özellikler ve çıkan iki boyut arasındaki ilişkileri test etmek için t testi ve Anova analizlerinden yararlanılmıştır. Adana ilinde yaşayan tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri üzerinde tüketicilerin çevre bilincinin ne kadar etkisi olduğunu incelemek (H_1) üzere basit regresyon analizi yapılmıştır. Basit regresyon analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(1,422)} = 22,256$; $p < 0.001$]. Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ilişkin regresyon denklemi eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği = $14,862 + ,109$ (çevre bilinci) şeklindedir. Analiz sonucuna göre düzeltilmiş R^2 değeri 0,05'dir. Bu değere göre tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliklerinde, %5'lik varyansın çevre bilincine bağlı olduğu görülmektedir. Sosyal bilimlerde, regresyon analizi sonucunda düşük R^2 değerinin bulunmasının alışılmış bir durum olduğu söylenebilmektedir ve regresyon modelinin kullanışsız olduğu anlamına gelmemektedir. Aslında regresyon analizinin amacı yüksek R^2 değeri elde etmek değil, regresyon katsayısıyla ilgili güvenilir tahminler elde etmek ve istatistiksel çıkarımlarda bulunmaktır (Boymul ve Yaşa Özeltürkay, 2017 s. 58; Atılğan, 2012).

Çalışmaya katkı sağlayan katılımcıların Tablo 2'de cinsiyet (Kadın, Erkek) ve Tablo 3'te medeni durum (Evli, Bekâr) değişkenlerine göre eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinçleri arasındaki ilişkiler ve t testi bulguları yer almıştır.

Cinsiyet: Kadın ve erkek tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinç düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı 427 (1 eksik veri) tüketiciden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Bağımsız örneklem T – Testi Sonuçları (Cinsiyet) Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (Cinsiyet)

Faktörler	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	S.D.	T	P
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Kadın	299	3,5169	,81283	425	1,910	,070
	Erkek	128	3,3464	,91827			
Çevre Bilinci	Kadın	299	4,2826	,58647	425	,255	,799
	Erkek	128	4,2656	,72345			

Elde edilen bulgulara göre tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği ve çevre bilinci faktörlerine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bağımsız örneklem T – testi sonuçlarına göre H_2 ve H_3 hipotezi kabul edilmemiştir.

Medeni Durum: Evli ve bekâr tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinç düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı 427 (1 eksik veri) tüketiciden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Bağımsız örneklem T – Testi Sonuçları (Medeni Durum) Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (Medeni Durum)

Faktörler	Medeni Durum	N	Ort.	S.S.	S.D.	T	P
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Evli	354	3,4238	,85645	425	-2,263	,024
	Bekar	73	3,6694	,78179			
Çevre Bilinci	Evli	354	4,2394	,65490	425	-2,775	,001
	Bekar	73	4,4623	,45006			

Elde edilen bulgulara göre tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği faktörüne ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{427} = -2,263$; $p < 0,05$). Bekar tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliklerinin ortalaması (Ort. = 3,66; S.S.=,78) evli tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliklerinin ortalamasından (Ort. = 3,42; S.S. = ,85) daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar, bekar tüketicilerin evli tüketicilerden daha fazla eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliğine sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre tüketicilerin çevre bilinci faktörüne ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{427} = -2,775$; $p < 0,05$). Bekar tüketicilerin çevre bilinci ortalaması (Ort. = 4,46; S.S.=,45) evli tüketicilerin çevre bilinci ortalamasından (Ort. = 4,23; S.S. = ,65) daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar, bekar tüketicilerin evli tüketicilerden daha fazla çevre bilincine sahip olduğunu göstermektedir. Bağımsız örneklem T – testi sonuçlarına göre H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Gelir: Gelir durumlarına göre, tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinçleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Anova analizi ile test edilmiştir. 427 (1 eksik veri) tüketiciden elde edilen veriler analiz

Tüketicilerin Çevre Konusundaki Bilinçlerinin Eko – Etiketli Gıdalar için Daha Fazla Ödeme İsteklilikleri Üzerindeki Etkisi: Adana İli Örnekleme

edilmiştir. Örnekleme ilişkin bazı istatistikler, varyans analizi sonuçları ile çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6’de yer almaktadır.

Tablo 4. Tüketicilerin Gelir Düzeylerine İlişkin Bazı İstatistikler

Faktörler	Gelir Düzeyleri	N	Ort.	S.S.
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	2.500 TL ve altı	121	3,2424	,85662
	2.501 – 5.000 TL	138	3,3461	,84298
	5.001 – 7.500 TL	82	3,6049	,79619
	7.501 – 10.000 TL	43	3,8682	,78642
	10.001 ve üzeri	43	3,8109	,72651
	Toplam		427	3,4658
Çevre Bilinci	2.500 TL ve altı	121	4,1818	,66771
	2.501 – 5.000 TL	138	4,3080	,63669
	5.001 – 7.500 TL	82	4,3262	,52512
	7.501 – 10.000 TL	43	4,3372	,68549
	10.001 ve üzeri	43	4,2965	,62263
	Toplam		427	4,2775

Tablo 5. Varyans Analizi Tablosu (Gelir)

Faktörler	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	P
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Gruplar Arası	21,683	4	5,421	8,029	,000
	Grup İçi	284,900	422	,675		
	Toplam	306,583	426			
Çevre Bilinci	Gruplar Arası	1,599	4	,400	1,008	,403
	Grup İçi	167,390	422	,397		
	Toplam	168,989	426			

Varyans analizi sonuçlarına göre gelir ile eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği arasında anlamlı bir farklılık varken ($F_{(4,422)}=8,029$; $p < ,05$) çevre bilinci ile anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Farklılıkların hangi ikili gruptan ya da gruplardan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Turkey Testi sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 6’de yer almaktadır.

Tablo 6. Çoklu Karşılaştırma Turkey Testi Sonuçları (Gelir)

Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği					
Gelir Düzeyi	2.500 TL ve altı	2.501–5.000 TL	5.001–7.500 TL	7.501–10.000 TL	10.001 ve üzeri
2.500 TL ve altı			*	*	*
2.501–5.000 TL				*	*
5.001–7.500 TL	*				
7.501–10.000 TL	*	*			
10.001 ve üzeri	*	*			

Çoklu karşılaştırma Turkey Testi sonuçlarına bakıldığında 2.500 TL ve altı gelir düzeyine sahip tüketiciler ile 2.501 – 5.000 TL arası gelir düzeyine sahip tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak 5.001 – 7.500 TL, 7.501 – 10.000 TL, 10.000 TL ve üzeri gelir düzeyinde yer alan tüketiciler ile aralarında anlamlı bir farklılık vardır. 2.501 – 5.000 TL arası gelir düzeyine sahip tüketiciler ile 2.500 TL ve altı, 5.001 – 7.500 TL arası gelir düzeyine sahip tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Fakat 7.501 – 10.000 TL, 10.001 ve üzeri gelir düzeyinde yer alan tüketiciler ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. 5.001 – 7.500 TL gelir düzeyine sahip tüketiciler ile 2.501 – 5.000 TL arası gelir düzeyine sahip tüketicilerin ödeme isteklilikleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. 7.501–10.000 TL arası gelir düzeyine sahip tüketiciler ile 5.001 – 7.500 TL ve 10.000 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. 10.001 ve üzeri gelir düzeyine sahip tüketiciler ile 5.001 – 7.500 TL, 7.501 – 10.000 TL gelir düzeyine sahip tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H_6 hipotezi kabul edilirken H_7 hipotezi kabul edilmemektedir.

Çocuk Sayısı: Çocuk sahibi olmayan, 1 çocuk sahibi olan, 2 çocuk sahibi olan, 3 ve daha fazla çocuk sahibi olan tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinci faktörleri ile çocuk sayıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı 427 tüketiciden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Bir tüketici çocuk sorusuna cevap vermemiştir. Örnekleme ilişkin bazı istatistikler, varyans analizi sonuçları ile çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 7. Tüketicilerin Çocuk Sayılarına İlişkin Bazı İstatistikler (Çocuk Sayısı)

Faktörler	Çocuk Sayısı	N	Ort.	S.S.
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Çocuğum yok	62	3,5645	,76427
	1 Çocuk	57	3,7269	,85673
	2 Çocuk	173	3,4362	,86540
	3 ve daha fazla	134	3,3433	,84113
	Toplam	426	3,4646	,84894
Çevre Bilinci	Çocuğum yok	62	4,4879	,46919
	1 Çocuk	57	4,3289	,64288
	2 Çocuk	173	4,2486	,60731
	3 ve daha fazla	134	4,1940	,69885
	Toplam	426	4,2770	,63048

Tablo 8. Varyans Analizi Tablosu (Çocuk Sayısı)

Faktörler	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	P
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Gruplar Arası	6,652	3	2,217	3,123	,026
	Grup İçi	299,645	422	,710		
	Toplam	306,297	425			
Çevre Bilinci	Gruplar Arası	3,974	3	1,325	3,389	,018
	Grup İçi	164,966	422	,391		
	Toplam	168,940	425			

Varyans analizi sonuçlarına göre çocuk sayısı ile eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği ($F_{(3,422)}=3,123$; $p< ,05$) ve çevre bilinci ($F_{(3,422)}=3,389$; $p< ,05$) anlamlı bir farklılık göstermiştir. Tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinçleri sahip oldukları çocuk sayısına göre farklılık göstermektedir. Farklılıkların hangi ikili gruptan ya da gruplardan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Turkey Testi sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Çoklu Karşılaştırma Turkey Testi Sonuçları (Çocuk Sayısı)

Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği					Çevre Bilinci				
Çocuk Sayısı	Çocuğum Yok	1 Çocuk	2 Çocuk	3 ve daha fazla çocuk	Çocuk Sayısı	Çocuğum Yok	1 Çocuk	2 Çocuk	3 ve daha fazla çocuk
Çocuğum Yok					Çocuğum Yok			*	*
1 Çocuk				*	1 Çocuk				
2 Çocuk					2 Çocuk	*			
3 ve daha fazla çocuk		*			3 ve daha fazla çocuk	*			

Çoklu karşılaştırma Turkey Testi sonuçlarına bakıldığında yalnızca tek çocuk ile üç ve daha fazla çocuğa sahip aileler arasında eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliğini etkileyen anlamlı bir farklılık görülmüştür. Aynı test çevre bilinci faktörü için uygulandığında ise çocuğu olmayan aileler ile iki çocuk ya da üç ve daha fazla çocuğa sahip aileler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H_8 ve H_9 hipotezleri kabul edilmektedir.

Eğitim: Eğitim düzeyleri ilkökul, ortaokul, lise, üniversite ve üzeri olan tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinci faktörleri ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı 427 tüketiciden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Örnekleme ilişkin bazı istatistikler, varyans analizi sonuçları ile çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 10. Tüketicilerin Eğitim Düzeylerine İlişkin Bazı İstatistikler (Eğitim)

Faktörler	Eğitim Seviyesi	N	Ort.	S.S.
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	İlkokul	45	3,1000	,90272
	Ortaokul	48	3,1424	,67634
	Lise	132	3,4093	,84987
	Üni. ve üzeri	202	3,6611	,82089
	Toplam	427	3,4658	,84834
Çevre Bilinci	İlkokul	45	4,1278	,63206
	Ortaokul	48	4,1354	,74190
	Lise	132	4,2443	,60253
	Üni. ve üzeri	202	4,3663	,60785
	Toplam	427	4,2775	,62983

Tablo 11. Varyans Analizi Tablosu (Eğitim)

Faktörler	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	P
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Gruplar Arası	19,165	3	6,388	9,402	,000
	Grup İçi	287,418	423	,679		
	Toplam	306,583	426			
Çevre Bilinci	Gruplar Arası	3,717	3	1,239	3,171	,024
	Grup İçi	165,272	423	,391		
	Toplam	168,989	426			

Varyans analizi sonuçlarına göre tüketicilerin eğitim düzeyi ile eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği ($F_{(3,423)}=9,402$; $p< ,05$) ve çevre bilinci ($F_{(3,423)}=3,171$; $p< ,05$) anlamlı bir farklılık göstermiştir. Tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinçleri en son tamamladıkları eğitim derecesine göre farklılık göstermektedir. Farklılıkların hangi ikili gruptan ya da gruplardan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Turkey Testi sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Çoklu Karşılaştırma Turkey Testi Sonuçları (Eğitim)

Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği				
Eğitim	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üni. ve üzeri
İlkokul				*
Ortaokul				*
Lise				*
Üni. ve üzeri	*	*	*	

Çoklu karşılaştırma Turkey Testi sonuçlarına bakıldığında ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde eğitim görmüş tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak üniversite ve üzeri seviyelerde eğitim görmüş tüketicilerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ile diğer ilkökul, ortaokul ve lise seviyelerinde eğitim görmüş tüketiciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H_{10} ve H_{11} hipotezleri kabul edilmektedir.

Yaş: Yaşları 18 – 24, 35 – 44, 45 ve üzeri olarak değişen tüketicilerin eko – etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme isteklilikleri ve çevre bilinci faktörleri ile yaşları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı 427 tüketiciden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır ancak bir tüketici yaş sorusunu boş bırakmıştır. Örnekleme ilişkin bazı istatistikler, varyans analizi sonuçları ile çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 13, Tablo 14’de yer almaktadır.

Tablo 13. Tüketicilerin Yaş Aralıklarına İlişkin Bazı İstatistikler (Yaş)

Faktörler	Yaş	N	Ort.	S.S.
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	18 – 34	172	3,5684	,73161
	35 – 44	189	3,3931	,90002
	45 ve üzeri	65	3,4359	,93574
	Toplam	426	3,4704	,84395
Çevre Bilinci	18 – 34	172	4,2805	,64392
	35 – 44	189	4,2738	,62321
	45 ve üzeri	65	4,2808	,62579
	Toplam	426	4,2776	,63057

Tablo 14. Varyans Analizi Tablosu (Yaş)

Faktörler	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	P
Eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği	Gruplar Arası	2,858	2	1,429	2,016	,134
	Grup İçi	299,851	423	,709		
	Toplam	302,710	425			
Çevre Bilinci	Gruplar Arası	,005	2	,002	,006	,994
	Grup İçi	168,984	423	,399		
	Toplam	168,988	425			

Varyans analizi sonuçlarına göre tüketicilerin yaşları ile eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği ($F_{(2,423)}=2,016$; $p > ,05$) ve çevre bilinci ($F_{(2,423)}= ,006$; $p > ,05$) anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu sonuçlara göre H_{12} ve H_{13} hipotezleri kabul edilmemiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Genel olarak tüketiciler kurumların ve bireylerin çevreyi geliştirmek için yapabilecekleri çok şey olduğuna inandıklarını belirtirken, tüketiciler organik gıdalar üzerindeki bilgilerin açık ve anlaşılır olduklarını düşünmekte ve gıda ile ilgili ürünlerin çevre sertifikasyonuna ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Ancak birçok tüketici organik gıda fiyatlarının yüksek olduğunu ve organik olmasa dahi bilinen ve güvenilen markaları tercih edeceklerini belirtmiştir. Yapılan Regresyon analizi sonucunda tüketicilerin çevre bilinci, eko – etiketli ve çevre dostu gıdaları satın alma davranışları üzerinde bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Yani, çevre bilinci olan tüketiciler, eko – etiketli ve çevre dostu gıda ürünleri satın almaya daha isteklidir.

Tüketicilerin medeni durumları, cinsiyetleri gibi demografik faktörlerin eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliklerinde ve çevresel bilinç sahibi olmalarına bir etkisi olup olmadığına bakılmıştır. Cinsiyet faktörü anlamlı bir farklılık yaratmazken, tüketicilerin medeni durumları ile çevre bilinçleri ve satın alma davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bekâr tüketiciler evli tüketicilere oranla hem çevre bilinci daha yüksektir hem de eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme yapmaya daha isteklidir. Tüketicilerin gelir düzeyleri arttıkça organik gıdalar için ödeme isteklilikleri de artmaktadır. Tüketicilerin çocuk sahibi olup olmamalarının eko etiketli gıdalar için ödeme istekliliklerini ve çevre bilinçleri üzerindeki etkisine bakılmıştır. Varyans analizi sonuçlarına göre çocuk sayısı ile eko etiketli ve çevre dostu gıdalar için ödeme istekliliği ve çevre bilinci anlamlı bir farklılık göstermiştir. Tek çocuklu aileler organik ve çevre dostu gıdaları satın almaya daha istekliken en az isteklilik üç ve daha fazla çocuklu ailelerde görülmektedir. Çevre bilinci ise çocuğu olmayan tüketicilerde yüksekken çocuk sayısı arttıkça çevre bilincinin azaldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan tüketicilerin eğitim düzeyleri arttıkça ödeme istekliliklerinin ve çevre bilinçlerinin de arttığı görülmektedir.

İnsanların organik gıdalar hakkında daha çok bilgi sahibi olması, organik gıdalara daha kolay ulaşılabilmesi ve organik gıdaları daha fazla tüketilebilmesi için aşağıdaki şu öneriler dikkate alınmalıdır; İnsanların büyük bir çoğunluğu organik gıdalar hakkında bilgi sahibi olmak için interneti kullanmaktadır. Bu nedenle internet üzerinde organik gıdalarla ilgili öğretici program, reklam vb. görsel sunumlar yapılmalıdır. Tüketicilerin büyük çoğunluğunun organik ürünlerle ilgili bilgi sahibi olmak için Instagram'ı kullandıkları belirlenmiştir, bu sebeple Instagram üzerinden yapılacak bilgilendirici reklam ve sunumlar önem taşımaktadır. Tüketicilerin eğitim seviyesi yükseldikçe organik gıdalara daha çok yöneldikleri ve daha çok çevre bilincine sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle üniversiteler dışındaki öğretim kurumlarında organik gıdalarla ilgili eğitim verilmesi ve ilgili ders kitaplarında organik gıdalarla ilgili bilgilerin bulundurulması gerekmektedir. Tüketicilerin gelir seviyesi yükseldikçe eko etiketli ve çevresel gıdaları daha çok satın aldıkları görülmektedir. Bu sebeple organik gıda üreticilerine devlet tarafından teşvik kredisi verilmesi, nihai ürünün fiyatının düşürülebilmesi için organik ürün yetiştiriciliği ve etiketleme aşamaları dahil yeşil ürün sürecinin maliyetinin azaltılması ve üreticiye yardım yapılması, organik gıdaların pazarlara ve satış yerlerine ulaştırılmasında gerekli yardım ve kolaylığın sağlanması gerekmektedir. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da en büyük kısıdı sadece Adana ilinde yaşayan ve kolayda örnekleme yöntemiyle en az bir kez organik ürün satın almışlar bireylerle yapılmış olmasıdır. Zaman ve maliyet kısıdı dolayısıyla ileriki çalışmalarda farklı bölge ve özellikteki örneklemlerle çalışılması önerilmektedir. Ayrıca bu örnekleme eko etiketli ürün ve çevre bilinci bilgisi olan bireylerle yapılmış olup, hiç bilgisi olmayan yada satın alım deneyimi olmayan örneklem gruplarıyla da çalışılması özgün sonuçlar çıkartabilmesi açısından önerilmektedir. Böylelikle daha fazla kişi ile bu ürün grupları için farkındalık yaratılabilir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, U. (2001). Ekolojik Tarım: Genel Bir Bakış. Türkiye, 2, 14-16.
- Altındişli, A.,& Aksoy, U. (2010). Organik Tarımın Dünya'da Ve Türkiye'deki Durumu. Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi (11-15 Ocak 2010) Bildiri Kitabı, Ankara.
- Altunışık,R., Coşkun,R,Bayraktaroğlu, S.& Yıldırım,E. (2012). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı), Sakarya yayıncılık,,Ekim 2012.
- Aslan, F. (2007). Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Bartels, R. (1976). The History of Marketing Thought. Columbus, OH: GRID. Inc.,
- Bayram, B., Yolcu, H., & Aksakal, V. (2007). Türkiye'de Organik Tarım Ve Sorunları. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 38(2), 203-206.

- Beeton, S.,& Benfield, R. (2002). Demand Control: The Case For Demarketing As A Visitor And Environmental Management Tool. *Journal Of Sustainable Tourism*, 10(6), 497-513
- Clark, M.,& Tilman, D. (2017). Comparative Analysis Of Environmental Impacts Of Agricultural Production Systems, Agricultural Input Efficiency, And Food Choice. *Environmental Research Letters*, 12(6), 064016.
- Demiryürek, K. (2011). Organik Tarım Kavramı Ve Organik Tarımın Dünya Ve Türkiye'deki Durumu. *Goü, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 27-36.
- Do Paco, A.,& Raposo, M. (2009). "Green" Segmentation: An Application To The Portuguese Consumer Market. *Marketing Intelligence & Planning*, 27(3), 364-379.
- Durmaz, D. (2010). Türkiye Ve Dünya'da Organik Tarımın Ekonomik Boyutu: Organik Tarımın Adana İli Ekonomisindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Erbaşlar, G. (2012). Yeşil Pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi (Mbd)*, 1(2), 94-101.
- Garnett, T. (2014). Three Perspectives On Sustainable Food Security: Efficiency, Demand Restraint, Food System Transformation. What Role For Life Cycle Assessment?. *Journal Of Cleaner Production*, 73, 10-18.
- Golan, E., Kuchler, F., Mitchell, L., Greene, C., & Jessup, A. (2001). Economics Of Food Labeling. *Journal Of Consumer Policy*, 24(2), 117-184.
- Gök, S. A. (2008). Genişleyen Avrupa Birliği Pazarında Türkiye'nin Organik Tarım Ürünleri Ticareti Açısından Değerlendirilmesi. Tc Tarım Ve Köyşleri Bakanlığı Dış İlişkiler Ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ab Uzmanlık Tezi.
- Grankvist, G.,& Biel, A. (2001). The Importance Of Beliefs And Purchase Criteria İn The Choice Of Eco-Labeled Food Products. *Journal Of Environmental Psychology*, 21(4), 405-410.
- Gürbüz, S.,& Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J., Tatham, R.L., Anderson, R.E., Black,W., (1998). *Multivariate Data Analysis 5th Edition*, Prentice Hall.
- Hoek, A. C., Pearson, D., James, S. W., Lawrence, M. A., & Friel, S. (2017). Shrinking The Food-Print: A Qualitative Study Into Consumer Perceptions, Experiences And Attitudes Towards Healthy And Environmentally Friendly Food Behaviours. *Appetite*, 108, 117-131
- İslamoğlu H. , Alnaçık Ü. (2016). "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri", Beta Yayınları, İstanbul.

- Janssen, M.,& Hamm, U. (2012). Product Labelling In The Market For Organic Food: Consumer Preferences And Willingness-To-Pay For Different Organic Certification Logos. *Food Quality And Preference*, 25(1), 9-22.
- Kalaycı, Ş. (2009). *Spss Applied Multivariate Statistical Techniques*. Ankara: Asil Publishing.
- Kotler, P., Armstrong G. (2012). *Principles Of Marketing*. 14. Basım, Pearson
- Lee, H. J.,& Hwang, J. (2016). The Driving Role Of Consumers' Perceived Credence Attributes In Organic Food Purchase Decisions: A Comparison Of Two Groups Of Consumers. *Food Quality And Preference*, 54, 141-151.
- Lupton, D. A. (2005). Lay Discourses And Beliefs Related To Food Risks: An Australian Perspective. *Sociology Of Health & Illness*, 27(4), 448-467.
- Noussair, Charles, Stephen Robin , Bernard Ruiffieux (2002) "Do Consumers Not Care About Biotech Foods Or Do They Just Not Read The Labels" *Economic Letters*, Vol:75, P:47-53
- Ongkrutraksa, W. Y. (2007). "Green Marketing And Advertising". I S. May, G. Cheney Og J. Roper (Red.) *The Debate Over Corporate Social Responsibility* (S. 365-378). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Ozelturkay, E. Y., & Boymul, E. (2017). İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik Sendromu Üzerindeki Etkisi: Bir Sanayii Kuruluşunda Uygulama. *Journal Of Yaşar University*, 12(46), 93-102.
- Özdemir, B., Paksoy, M., & Özer, B. *Yeşil Pazarlama Yaklaşımları*.
- Özgül, E.,& Aksulu, İ. (2006). Ambalajlı Gıda Ürünlerinde Tüketicilerin Etiket Duyarlılığındaki Değişimler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 1-9.
- Öztürk, E. N. (2012). *Organik Tarımın Türkiye Ekonomisindeki Yeri Ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.*
- Polonsky, M., J (1994). "An Introduction to Green Marketing," *Electronic Green Journal*, 1(2), November 1994.
- Pope, J., Annandale, D., & Morrison-Saunders, A. (2004). Conceptualising Sustainability Assessment. *Environmental Impact Assessment Review*, 24(6), 595-616.
- Ranjan, R. K.,& Kushwaha, R. (2017). Impact Of Green Marketing Strategies On Consumer Purchase Behaviour. *Review Of Management*, 7.
- Sandallıoğlu, A. (2014). *Adana İlinde Organik Tarım Ürünleri Tüketimi Ve Tüketici Eğilimleri. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.*
- Sønderskov, K. M.,& Daugbjerg, C. (2011). The State And Consumer Confidence In Eco-Labeling: Organic Labeling In Denmark, Sweden, The United Kingdom And The United States. *Agriculture And Human Values*, 28(4), 507-517.

- Taşbaşı, H., Zeytin, B., Aksoy, E., & Konuşkan, H. M. (2003). Organik Tarımın Genel İlkeleri. Tc Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı, Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Tavakol, M.,& Dennick, R. (2011). Making Sense Of Cronbach's Alpha. *International Journal Of Medical Education*, 2, 53
- Tayfun, N.Ö., Öçlü, B. (2016). Çevreci Ürünlerin Tüketicilerin Satın Alma Kararlarındaki Yeri Üzerine Bir Uygulama, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz, 2016; 9(3), 185-198.
- Tek, Ö.B., (1997) Pazarlama İlkeleri-Global Yönetimsel Yaklaşım Ve Türkiye Uygulamaları. Genişletilmiş 7. Baskı, Cem Ofset Matbaacılık, İzmir, 902s.
- Tonkin, E., Coveney, J., Meyer, S. B., Wilson, A. M., & Webb, T. (2016). Managing Uncertainty About Food Risks–Consumer Use Of Food Labelling. *Appetite*, 107, 242-252.
- Yağcı, İ., Şahin, A., Atılğan, Ö. (2008). “Mersin’de Yaşayan Tüketicilerin Çevreye Duyarlı Etiket Taşıyan Ürünleri Tercih Etmelerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi”, XIII. Adana: Ulusal Pazarlama Kongresi.
- Yücel, M.,& Ekmekçiler, Ü. S. (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(26).
- Yüksel, E. (2009). Yeşil Pazarlamanın Modern Pazarlamadaki Yeri Ve Küresel Bazda Değerlendirilmesi: Uygulama Örnekleri. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Zikmund, W. G., Babin, B. J., Carr, J. C., & Griffin, M. (2009). *Business Research Methods*. Cengage Learning.

Terör Saldırılarının Pay Senedi Piyasasına Etkisi: Türkiye Örneği¹*The Effect of Terror Attacks on Stock Markets: The Case of Turkey*Özlem ÇETENAK²Utku ÖLMEZ³**öz**

Terör, küreselleşen dünyada her toplumu yakından ilgilendiren ortak bir sorundur. Terör saldırıları sonucunda ortaya çıkan belirsizlik, toplumlar üzerinde sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan olumsuz etkilere yaratmaktadır. Son yıllarda bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artan terör olayları korku, endişe ve belirsizlik ortamının oluşmasına neden olmuştur. Birçok piyasanın olduğu gibi Pay senetleri piyasasının da bu belirsizlikten olumsuz etkilenmesi beklenmektedir. Bu çalışma terör saldırılarının pay senetleri piyasasına etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu amaç kapsamında, çalışmada 2003-2016 yılları arasında Türkiye’de yaşanan 13 terör olayının Bist100 endeksi üzerindeki incelenmiştir. Olay çalışması yönteminden yararlanarak, ele alınan döneme ait Bist100 günlük endeks getirileri kullanılmıştır. Her terör olayı için anormal getiriler, kümülatif anormal getiriler ve istatistiksel olarak anlamlılıkları hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre bazı terör olayları Bist100 endeksinde negatif getiriye neden olurken, bazıları ise pozitif getiriye neden olmuştur. Bu durum Türkiye’de pay senetleri piyasasının olaylar karşısında aynı tepkiyi vermediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hisse Senedi Piyasası, Terör olayları, Olay Çalışması

ABSTRACT

Terrorism is a common problem in the globalizing World that is closely related to every society. The uncertainties that arise as a result of terrorist attacks have social, political and economic impacts on societies. Increasing terrorist activities in Turkey as well as all over the world in recent years, have created an atmosphere of fear, anxiety and uncertainty. As is the case with many other markets, the share market is expected to be adversely affected by uncertainties. This study aims to examine the effects of terrorist attacks on the share market.

Within this aim, our study has examined the effect of 13 terrorist incidents occurred in Turkey between 2003-2016 on Bist100 index. Bist100 daily index returns belonging to the examined period have been used by using the event study method. For each terrorist incident, abnormal returns, cumulative abnormal returns, and statistical significance are calculated. According to the results of the analysis, some terrorist incidents caused a negative return on the Bist 100 index, while others caused a positive return. This shows that the stock market in Turkey does not give the same reaction to the events

Keywords: Stock Market, Terrorist Incidents, Event Study

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 13.03.2019

Kabul tarihi: 26.06.2019

¹ Bu çalışma, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında ve Dr. Öğretim Üyesi Özlem ÖZTÜRK ÇETENAK danışmanlığında yapılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, ozlemcetenak@ohu.edu.tr (ORCID: 0000-0003-2014-0740)

³ Bilim Uzmanı, uolmez10@gmail.com (ORCID: 0000-0003-0631-8311)

1. GİRİŞ

Terör, farklı tanımları yapılmış olmasına rağmen literatürde, topluma çeşitli yollarla şiddet, korku ve tehdit oluşturarak; siyasi, dini ya da ideolojik amaçlara ulaşmak için meşru otoriteleri ve düzeni hedef alan bir şiddet olaylarıdır. Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, dünyada terörün bir ideolojik temel üzerinden ve özellikle de medya araçlarını kullanarak geniş bir kitleye hitap etmesi ve etkisi altına alması mümkün olmaktadır.

Terör günümüzde gelişmiş, gelişmemiş ayrımına bakılmaksızın birçok ülkenin sorunu haline gelmiştir. Sorun ortak olmasına karşın, ülkelerin terör konusuna ortak bir çözüm bulmaları ise mümkün olamamıştır. Uluslararası platformlarda tartışılan ve artık küresel bir sorun haline gelen terörün ortak çözümünün bulunamamasının temelinde ise politik nedenler yer almaktadır. Terör örgütlerinin belirli bir ideolojiyi benimsemesi ve hak, özgürlük gibi kavramlardan yola çıkması bu örgütlerin hangisinin terörist hangisinin ise özgürlük savaşçısı sayılacağı konusunda bir karmaşaya neden olmaktadır. Ülkelerin terör gruplarına karşı farklı bakış açılarına sahip olmaları, kavramın tanımlanması ve üzerinde çalışma yapılmasını zorlaştıran en önemli etkendir (Dilmaç, 2011, s.80)

Terör olayları toplum üzerinde sosyal, psikolojik, siyasi ve ekonomik sonuçlar meydana getirmektedir. Ortaya çıkan bu sonuçlar ekonomi üzerinde bazen dolaylı bazen de doğrudan etkilere sahiptir. Genel itibariyle terör olayları yaşandıktan kısa süre sonra bu etkiler görülmeye başlamaktadır. Olayın şiddetine, topluma ve ekonomideki bıraktığı etkiye bağlı olarak uzun vadeye yayılan etkileri de görülmektedir. Terörün ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmaların bazılarında yaşanan olayın ekonomiye doğrudan etkisi, var ise kısa dönemde, eğer dolaylı etkisi var ise ülkelere, sektörlere ve zamana göre bu etkinin farklılık gösterebildiği ortaya konmuştur. Küresel ekonomi tarafından terörün, fiziksel ve beşeri sermayenin azalmasına, belirsizliğin artmasına, üretken olan sektörler yerine güvenlik harcamalarında gerçekleşen artışa ve turizm sektörleri gibi belirli sektörlerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olduğu anlaşılmıştır (Abadie ve Gardeazabal, 2008, s.3).

Finansal piyasalar ülkelerin ekonomik sistemleri için oldukça önemli rol oynamaktadır.. Ekonominin iyi işlemesi finansal piyasaların da daha verimli çalışmasına yol açmaktadır. Bu piyasalara giriş ve çıkışlar hızlı olduğu için kendilerini etkileyecek her türlü olaya karşı duyarlılıkları yüksektir. Olumsuz açıdan etkileyen en önemli unsurlardan biri ise ekonomik ya da siyasi bir belirsizlik ortamı oluşmasıdır. Terör olayları ise, kaos ve belirsizlik ortamını oluşturacak etkiye sahip faktörlerin başında gelmektedir. Bu tür olayların ticaret, yatırımlar ve birçok sektör üzerinde olumsuz etki yaratması beklenir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşanan terör olaylarının pay senetleri piyasası üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmada, terörün Türk pay senetleri piyasasının 2003-2016 dönemi verileri kullanılarak anılan dönemde Türkiye’de yaşanan terör saldırılarının pay senedi piyasası getirileri üzerinde yarattığı etki saptanmaya çalışılmıştır

2. Terör Olaylarının Ekonomik Sonuçları

Terör olayları ile ekonomi arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Ülkelerin mevcut ekonomik sistemindeki sıkıntılar, gelir dağılımında adaletsizlikler, işsizlik gibi olguların terörizme etkisi olduğu bilinmektedir. Ekonomik zorluklar ile mücadele eden bireylerin toplumdan koparak terör örgütleri tarafından kullanılmasını daha kolay hale getirmektedir.

Bununla birlikte terör örgütleri yaptıkları eylemlerle etkili oldukları bölgelerdeki ekonomileri doğrudan etkileyerek üretim faktörleri açısından toplumun aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Önemli bir diğer sorun ise, toplum içindeki ekonomik karar mercilerinin alacakları üretim, tüketim, tasarruf ve yatırım kararları noktasında belirsizlikler oluşturarak ekonomik yapıda negatif dışsallıklara sebep olmalarıdır.

Terörün dünya ekonomisine etkilerini araştıran bir çalışmada, terörün dört temel etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. İlk olarak, terör olayları sonucunda o ülkenin beşeri ve fiziki sermaye stoku olumsuz etkilenmektedir. İkincisi, terör gruplarının giderek artan tehditleri yüzünden daha fazla belirsizlik ortamının oluşmasına neden olur. Üçüncüsü, terörizm, terörle mücadele için yapılan direkt harcamaları arttırarak, ülke güvenliği adına üretken olan sektörlerden kaynak tahsis edilmesine yol açmaktadır. Son olarak ise, terör olaylarının meydana gelmesiyle birlikte turizm gibi sektörlerin olumsuz etkilendiği bilinmektedir (Abadie ve Gardeazabal, 2008, s.2).

Küresel ekonomiye terörün etkileri araştırılırken gerçekleşen saldırıların özellikle gelişmiş ekonomilerde verimli sermayeye doğrudan etkisinin nispeten daha az olduğu görülmüştür. Yakın geçmişte daha çok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sorunu olan terör olaylarının yarattığı kaos ortamının en olumsuz etkisi, ülke açısından yarattığı güvensiz görünümdür. Bu görünüm hem yerli hem de yabancı yatırımcıların yatırım kararları üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. Eğer terör olayları ülkenin belirli bir bölgesinde yoğun olarak ortaya çıkıyor ise hem yerli hem de yabancı yatırımcı bu bölgeye yatırım yapmaktan kaçınmakta ve bölgeler arası gelişmişlik farkı ortaya çıkmakta ya da var olan fark giderek artmaktadır. Buna ek olarak genel olarak ülkenin yatırım ortamının güvensiz olarak görünmesine ve yabancı yatırımcının ülkeye girme konusunda isteksiz olmasına neden olmaktadır. Böylece terör olayları yabancı sermaye girişini kısıtlamakta ve en temel makro ekonomik hedef olan ekonomik büyüme sürecine zarar vermektedir.

2.2. Terör Olaylarının Finansal Piyasalar Üzerine Etkileri

11 Eylül 2001 yılında New York'ta, 2004 yılında Madrid ve 2005 yılında Londra'da meydana gelen saldırılar sonrasında terör riskinin piyasalar ve ekonomi üzerindeki etkileri ve aralarında bir ilişki olup olmadığını araştıran çalışmaların ağırlık kazandığı dikkat çekmiştir. Başka bir ifadeyle bahsedilen olaylar, terör riskinin yatırımcılar ve finansal çevrenin karşılaşabileceği yeni bir risk çeşidi olarak ele alınmasına ve araştırılmasına sebep olmuştur (Chesney vd., 2011).

Yapılan çalışmalar, terör olaylarının, ülke parasına karşı güven kaybı, enflasyon, kullanılan fonların terör sebebiyle verimli alanlardan daha verimsiz alanlara doğru kayması ve finansal sistemde kontrolün güçleşmesi gibi etkileri olduğunu ortaya koymuştur (Mutan ve Topçu, 2009).

Terör olaylarının, bir ülkenin finansal sistemi ve finansal gelişmesi üzerine etkisi çeşitli yollarla ortaya çıkmaktadır. Bunlar (Ağır ve Kar, 2010, s.23-24):

- Şiddet içeren faaliyetler enflasyon ve değer kaybı korkusu sebebiyle ulusal paraya olan güveni zedeleyerek finansal gelişim sürecini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.
- Terörist faaliyetler, sahip olunan fonların verimli alanlardan, verimsiz alanlara doğru yönlendirilmesine neden olmaktadır.
- Finansal sistemin kontrol ve denetim fonksiyonunu etkileyebilmektedir.

Terör olayları, askeri darbeler ve başka öngörülemeyen yıkıcı olayların hisse senetleri ve tahviller üzerinde önemli etkilere yol açtığı bilinmektedir. Dolayısıyla, hisse senedi fiyatları karar alıcılarının beklentilerini ve gelecekle ilgili endişelerini yansıtmaktadır. Öngörülemeyen etkiler sonucunda hisse senedi fiyatındaki değişiklikler ekonominin genelinde büyük felaketlere yol açabilir. Yapılan araştırmalarda hisse senedi fiyatlarıyla karar alıcılarının geleceğe yönelik endişe ve beklentileri arasında sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Küresel piyasalarda meydana gelen gelişmeler ile birlikte yatırımcıların sürekli kararlarını değiştirmeleri ve daha güvenli buldukları finansal araçları tercih etmek için panik satışları yapmaları, araştırmacıları terör olaylarının finansal piyasalar üzerindeki etkilerini araştırmaya yöneltmiştir (Chen ve Siems, 2004, s.349).

Terör olayları, borsa üzerinde iki tür etki meydana getirir: ilk olarak, eğer terör; güvenlik önlemleri ve üretim maliyetlerini yükseltir ve tüketicilerin korkuları taleplerini azaltırsa beklenen karlar düşer. İkinci olarak terör, bir firmanın piyasadaki ileriye dönük durumu hakkında belirsizliğinin artmasına neden oluyorsa, beraberinde risk primi de artacaktır (Ağır ve Kar, 2010, s.23-24).

3. Literatür Özeti

Chen ve Siems (2004), çalışmalarında 11 Eylül terör saldırılarının başta ABD olmak üzere bütün dünya borsalarındaki hisse senedi fiyatlarına etkisini araştırmış ve bu etkilerin ilerleyen süreçte yaratacağı belirsizlik ve endişeler arasında bir bağ olabileceğini öne sürmüşlerdir. Aynı zaman da gerçekleşen farklı siyasi, ekonomik ve sosyal olayların sonuçlarıyla karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada, ABD hisse senedi piyasalarının 1915–2001 arasındaki dönemde terör olayları karşısındaki tepkisi üzerinde durulmuş ve analiz için olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, ABD hisse senedi piyasalarının yaşanan olaylar karşısında geçmiş dönemlere göre daha çabuk bir şekilde yenilediği ve eski gücüne kavuştuğu ortaya konulmuştur.

Eldor ve Melnick (2004), çalışmalarında 1990-2003 yılları arasında Filistin'deki terör olaylarının borsa değerleri ve döviz kurları üzerindeki etkisini günlük zaman serisi

yöntemiyle analiz etmişlerdir. Sonuç olarak meydana gelen terör olaylarının borsa değerlerine ve döviz kurlarına sürekli bir etkisi olduğunu göstermişlerdir. Toplu ulaşım üzerinde gerçekleşen terör olaylarının borsa üzerinde diğer saldırılar kadar kalıcı bir etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır.

Johnston ve Nedelescu (2006), 11 Eylül saldırıları ve 2004 Madrid'te gerçekleşen terör olaylarını ele alarak piyasanın daha güçlü bir hale getirilmesi için ihtiyaç duyulan düzenlemeleri konu alan ampirik bir çalışma yapmışlardır. Sonuç olarak, güçlü finansal piyasaların terör olaylarının meydana getirdiği şokları kendi içinde ortadan kaldırdığını ortaya koymuşlardır.

Arin vd. (2008) çalışmalarında 2002-2006 yıllarını kapsayan Türkiye, İspanya, Endonezya, İsrail, Tayland ve İngiltere gibi ülkelerde meydana gelen terör olaylarının finans piyasaları üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, günlük veriler kullanılarak Multivarete GARCH modelinden yararlanılmıştır. Terör olayları sonucunda bütün finansal piyasaların etkilendiği fakat bu etkinin İspanya ve İngiltere'de daha az görüldüğü, finansal yatırımcılarının terör olaylarına karşı daha dayanıklı olduğu anlaşılmıştır.

Mutan ve Topçu (2009) çalışmalarında 1990-2009 yılları arasında Türkiye'de ve dünya genelinde meydana gelen politik, ekonomik, askeri ve çevresel terör olaylarının Borsa İstanbul endeks getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda genel etkiye sahip beklenmedik olayların endeksi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Christofis vd. (2010), tarafından 1997-2009 yıllarında meydana gelen terör olaylarının Borsa İstanbul üzerindeki etkisi olay çalışması metodu kullanılarak araştırılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda terör olaylarının hisse senetleri üzerinde kısa dönem için negatif etki yarattığı fakat hızla artan güven sayesinde bu etkinin kısa sürdüğünü ve tekrar toparlandığını ortaya koymuşlardır.

Karolyi ve Martell (2010), çalışmalarında 1995-2002 yılları arasında terör faaliyetlerinin Amerika Borsasındaki hisse senedi fiyatlarına olan etkilerini olay çalışması yöntemi ile incelemişlerdir. Bu yıllar arasındaki çok sayıda gerçekleşen terör olaylarının gelişmiş ve demokratik ülkelerde şirketleri daha çok etkilediği hatta şirket yöneticisi kaçırma, tesislere saldırı gibi eylemlerin bombalı eylemlerden daha çok olumsuz etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Chesney vd. (2011) çalışmalarında 1994-2005 yılları arasında gerçekleşen terör olaylarının 25 ülkenin finansal piyasaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışma, günlük borsa verileri kullanılarak GARCH-EVT yöntemi ile analiz edilmiştir. Bütün ülkelerin finansal piyasalarının terör olaylarından farklı derecelerde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu etkilerden en çok İsviçre borsasının, en az ise Amerika borsasının olduğu saptanmıştır. Ayrıca her ülkenin kendi içerisindeki bazı sektörlerin daha çok etkilendiği, bazılarının ise daha az etkilendiği görülmüştür.

Yıldırım (2012), Türkiye'deki 2001-2010 yılları arasındaki terör olayları ile finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yapmıştır. Yapılan bu çalışma da sivil halka karşı gerçekleştirilen terör olaylarının etkilerini yöntem olarak olay çalışması ile incelenmiş ve terör olayları ile finansal piyasalar arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Aynı çalışma da altyapı ve tesislere yönelik gerçekleştirilen faaliyetleri ise zaman serisi yöntemi ile analiz etmiş ve bu olayların Bağımlı değişkene pozitif yönde etkide bulunduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Alp (2013), çalışmasında terör olaylarının hisse senedi piyasaları, turizm, yatırımlar, tüketim ve tasarruflar başta olmak üzere ekonomik araçların çoğunun üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde araştırmıştır. Küreselleşme ile beraber finans piyasalarının anında birbirini etkiler düzeye gelmesi, terör gibi belirsizlik ve risk ortamı doğuracak faaliyetlerin sonucunda ulusal piyasalarda negatif etkiler göstereceğini belirtmiştir. Ayrıca terör olaylarının öncelikli olarak sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz durumlar ortaya çıkarması küresel piyasaların işleyişi açısından da olumlu sonuçlar ortaya koymayacaktır.

Ağırman vd. (2014), yaptıkları çalışmada, 2003-2011 yılları arasında 35 ülkeyi ele alarak terör olaylarının yol açtığı belirsizlik hallerinin finansal piyasalar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ülkelerin yıllık borsa endekslerini ve Vision of Humanity'den aldıkları küresel terör endekslerini panel veri yöntemleri kullanarak analiz etmişler ve terör olaylarının finansal piyasalar üzerinde kısa dönem de negatif etkiye yol açtığını fakat uzun dönemde piyasanın kendisini onardığını ve negatif etkinin ortadan kalktığını ortaya koymuşlardır.

Aksoy (2014), çalışmasında Türkiye'de 1996-2007 arasındaki dönemi ve ABD'deki 11 Eylül olaylarının Türkiye hisse senedi piyasasına yönelik etkilerini olay çalışması ve zaman serisi yöntemleri kullanarak iki farklı açıdan incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda zaman serisi yöntemi ile hisse senedi piyasasının terör olaylarına karşı duyarlı olduğu ortaya konmuştur. Olay çalışması yöntemi ile ortaya konulan sonuç ise terör olaylarının gerçekleştiği günlerden sonraki günler hisse senedi fiyatlarının düşmeye başladığıdır. Aynı zaman da, terör olaylarının BIST100 endeksi üzerinde oynaklığını daha da arttırdığı yönünde bir sonuç ortaya konmuştur.

Akıncı vd. (2015) panel veri analizinden yararlanarak 2005-2011 yılları arasında 85 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, terörün, dolaylı ve dolaysız dış yatırımlar ile portföy yatırımları üstünde gösterdiği etkileri ele almışlardır. Ayrıca terörün bu yatırımlar üzerinde yarattığı olumsuz etkinin dış yardımlar aracılığıyla nasıl etkileneceğini araştırmışlardır. Ortaya konulan sonuçlara göre terörün bütün yatırımları olumsuz etkilediği fakat dış yardım yollarıyla ortaya çıkan bu olumsuz etkinin azaldığı görülmüştür.

4. Veri ve Yöntem

Olay çalışması yöntemi finansal piyasaları araştırırken en sık kullanılan analitik yöntemlerden biridir. Bir olayı analiz etmenin amacı, belirli olaylarla birlikte hareket

eden hisse sahipleri tarafından elde edilen anormal veya fazla getirilerin olup olmadığını, beklenen getiri ile gerçekleşen getiri arasındaki anormal veya fazla getiri elde edilip edilmediğini değerlendirmektir (Peterson, 1989, 37).

Olay çalışmasının, finansal ekonomistlerce yöntem olarak kullanması 1930'lara kadar uzanabilen önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. 1933 yılında Dolley literatürde ilk olay çalışma yöntemini kullanan bilim insanı olarak bilinmektedir. 1948 yılında Myers ve Bukey, 1950'li yıllarında Barker, 1962 yılında Ashleyise olay çalışması yöntemini kullanan araştırmacılarıdır. Fakat günümüzde bilinen şekliyle olay çalışması yöntemini geliştirerek kullanan ilk kişiler 1968 yılında Ball ve Brown olmuştur. Bal ve Brown yaptıkları çalışmalarında firma üzerinden elde ettikleri kazançların duyurulmasının hisse senedi fiyatlarına etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır (Campell vd., 1997).

Bir piyasa modeli olarak kullanılan olay çalışmaları, Fama, Fisher, Jensen ve Roll (1969) tarafından popüler hale gelmiş ve o günden bu yana genişletilmiştir. MacKinlay (1997) ve Binder (1998), teknik detaylar, güç ve belirli yöntemlerle ilgili sorunlar da dahil olmak üzere günümüzde kullanılan modern olay çalışması metodolojisine kapsamlı bir rehber olmaktadır.

Olay çalışması yöntemi, bir olay gerçekleştiği zaman piyasanın bu olay karşısında verdiği olağandışı tepkiyi ölçmek için kullanılan bir yöntemdir. Bahsedilen Olağandışı getiriler (AR) olay çalışmalarının başlangıç noktasını oluşturmakta ve olay çalışmaları belirli bir olayın, bir şirketin piyasa değeri üzerindeki olası etkilerine odaklanmaktadır (Mutan ve Topçu, 2009, s.1).

Ayrıca piyasalarda meydana gelen gelişmelerin şirket değerleri üzerinde belli bir etkisi olduğu varsayılacak olursa, diğer gerçekleşen olayların etkilerini kontrol altında tutarak sadece belirli bir olayın etkisini doğru ölçmek önem arz etmektedir. Bundan dolayı, parametrik ve parametrik olmayan pek çok test geliştirilerek ortaya konmuştur (Mutan ve Topçu, 2009, s.5).

Başka bir ifadeyle olay çalışmaları, belirli bir olayın karşısında bir firmanın, piyasanın değerini nasıl etkilediğine ilişkin hipotez kurarak başlar. Bu değişen piyasa değerinin hipotezi anormal bir getiri elde edilen hisse senesine çevrilir. Bilginin fiyatlara kolayca dönüştürüleceği varsayımıyla birleşince, anormal getiri kavramı olay çalışması yöntemlerinin merkezi olarak karşımıza çıkar (Serra, 2002, s.2).

Fama vd, (1969, s.20). Olay çalışması yöntemini etkin piyasa varsayımı üzerine kurgulamış ve çalışmanın sonuçları, borsa fiyatlarının yeni bilgilere çok hızlı bir şekilde uyum sağlaması anlamında bu varsayımı desteklemiştir.

Olay çalışması ile ilgili olarak kullanılan belirli bir model olmadığı gibi çoğu finansal olay çalışmasında birbirini takip eden dört adım bulunmaktadır. Bunlar; Olayın tanımlanması, Olay penceresinin belirlenmesi, Olayın etkilerinin değerlendirilmesi ve Modelin kurularak test edilip sonuçların analiz edilmesidir (Eppli ve Tu, 2005, s.120; Tuominen, 2005, s.51-59).

Olay çalışmasının amacı, bir olayın piyasaya ilk duyurulduğu tarih çevresinde aşırı bir getirinin elde edilip edilmediğinin ortaya konmasıdır. Aşırı getiriler, bu olay ile ilişkili haberlerin piyasaya duyurulmaması durumunda elde edilecek olan normal getirilerden yüksek veya daha düşük olan getiriler olmaktadır (Rao, 1995). Normal getirinin tanımı yapılmadan önce, bir normal getiri modeli belirlenmesi gerekmektedir. Olay çalışmalarında, piyasa modeli, sabit beklenen getiri modeli, sermaye varlıklarını fiyatlandırma modeli gibi farklı modellerin kullanıldığı görülmektedir (Kaderli, 2007, s.147)

Olay çalışmalarında diğer bir amaç ise, olayın olduğu tarihten önceki ve sonraki belirli günlerde, anormal getiri (AR) ve kümülatif anormal getirinin (CAR) hesaplanarak ortaya konulmasıdır. Eğer, hesaplanan testler istatistiki olarak anlamlı ve tahmin edilen sonuçlar sıfırdan farklı ise, söz konusu olayın hisse senedi getirilerini etkilediği ve olay sonucunda yatırımcıların tepki gösterdiği sonucuna varılabilir (Tuominen, 200, s.50).

Bu çalışmada, Brown ve Warner'da (1985) ve Chen ve Siems'de (2004) ortaya konulan yaklaşımlardan yararlanılarak, yaşanan beklenmedik terör olaylarının Türkiye hisse senedi piyasasına olan etkisi BİST100 endeksi getirilerinin geçmiş dönemki ortalamalardan sapma büyüklüğü ve süresi ile ölçülmüştür.

Chen ve Siems'de de (2004, s.351) belirtildiği gibi rassal değişkenler olmaları nedeniyle endeks getirilerinin herhangi bir gün için ortalamadan sapması beklenmektedir. Fakat meydana gelen olayların etkisine bağlı olarak, bazı günler getirilerde yaşanan sapmaların büyük, beklenen aralığın dışında ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmekte, bu durum piyasaların o gün yaşanan olayı önemli bulduğuna işaret etmektedir. Bazı günler ise beklenenin aksine o gün yaşanan olayın etki etmediği de ifade edilmektedir.

Ortalamaya göre düzeltilmiş yaklaşımla olay günü ve sonrası için günlük getiri fazlalıkları aşağıdaki formülle gösterilmektedir.

$$AR_t = R_t - (R_{it})$$

$$R_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) * 100$$

$$R_{it} = \frac{1}{20} \sum_{t=-30}^{-11} R_t$$

Burada;

AR_t, t anındaki olağandışı ya da fazla endeks getirisini;

R_t, t anında gözlenen mevcut endeks getirisini

R_{it}, t anında gözlenen mevcut endeks getirisini, ise olay anı t=0 olarak kabul edildiğinde tahmin dönemi olan (-30,-11) zamanında gerçekleşen 20 günlük endeks getirilerin ortalamasını temsil etmektedir.

Ayrıca, Piyasanın beklenmeyen şoklar karşısında nasıl tepki verdiğini anlamak, durumu tespit etmek ve endeks üzerinde nasıl bir dalgalanmaya neden olduğunu görmek için de

olay günü $t=0$ 'ı takip eden $t=+5$ ve $t=+10$ günlerine kadar birikimli olağandışı getiriler (Kümülatif anormal getiri – CAR) hesaplanmaktadır.

Buna göre 6 günlük CAR;

$$CAR6 = \sum_{t=0}^5 AR_t$$

11 günlük CAR ise;

$$CAR11 = \sum_{t=0}^{10} AR_t$$

Olarak hesaplanmaktadır.

Veri

Çalışmada 2003–2016yılları arasında Türkiye’de meydana gelen 13 terör olayının Türkiye pay senedi piyasasına olan etkilerini ölçmek amaçlanmış, analizlerde TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi – EVDS’den elde edilen günlük BİST100 endeksi kullanılmıştır. Ele alınan terör olayları ise Cumhurbaşkanlığı ve İçişleri Bakanlığı’nın resmi internet sitesindeki duyurular bölümünden alınmıştır.

Tablo 1. Türkiye’deki 2003-2016 yılları arasında ele alınan 13 terör olayına ait bilgiler

No	Olay Tarihi	Olay Yeri	Hayatını Kaybeden Vatandaş Sayısı	Yaralı Vatandaş Sayısı
1	20.11.2003	İSTANBUL	16	224
2	22.5.2007	ANKARA	6	91
3	27.7.2008	İSTANBUL	17	154
4	11.5.2013	REYHANLI	27	70
5	20.7.2015	SURUÇ	34	101
6	10.10.2015	ANKARA	105	245
7	17.2.2016	ANKARA	30	60
8	13.3.2016	ANKARA	39	125
9	28.6.2016	İSTANBUL	48	235
10	15.7.2016	DARBE GİRİŞİMİ	248	2196
11	20.8.2016	GAZİANTEP	58	91
12	10.12.2016	İSTANBUL	23	83
13	17.12.2016	KAYSERİ	16	53

5. Ampirik Bulguların Özetlenmesi

Türkiye’de yaşanan terör olaylarının Borsa İstanbul 100 endeksi piyasa getirileri üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada olay çalışması yönteminden

yararlanılmıştır. Kullanılan bu yöntem ile finansal piyasaların terör olaylarına karşı olumlu veya olumsuz tepkileri ölçülmüştür.

Çalışmada 2003-2016 yılları arasındaki 13 önemli terör olayı seçilerek, her biri için ayrı ayrı olay günü anormal getirisi (AR), 6 ve 11 günlük kümülatif anormal getirileri (CAR6 ve CAR11) ve istatistiksel anlamlılık düzeyleri hesaplanmış ve tablo 3.2'de gösterilmiştir.

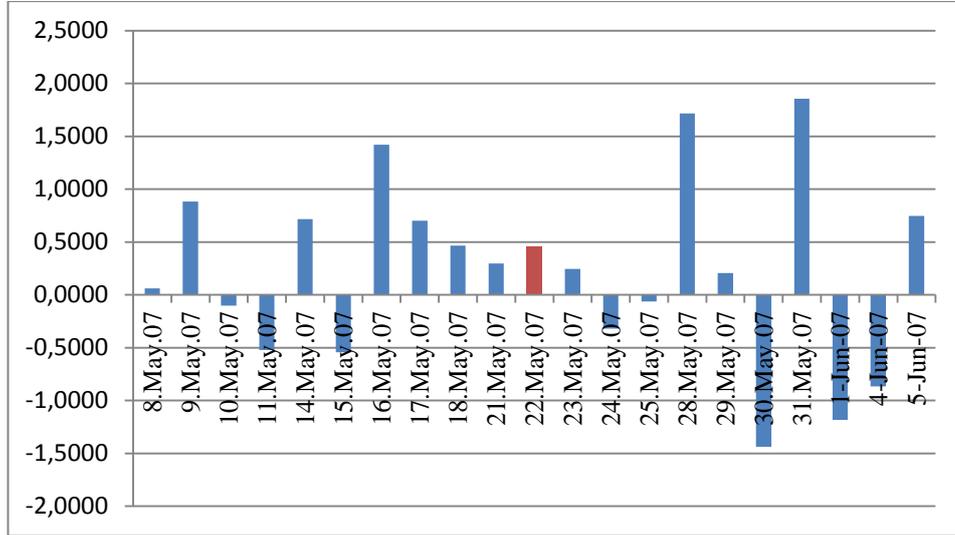
Tablo 1. Anormal Getiri, Kümülatif Getiri ve t-istatistik Değerleri

OLAY TARİHİ	OLAY	AR	CAR6	T CAR6	CAR11	T CAR11
20.11.2003	İstanbul	-7,94	3,48	0,65	5,51	1,39
22.5.2007	Ankara	0,46	2,25	3,17*	1,37	1,28
27.7.2008	İstanbul	-3,22	11,83	4,00*	6,34	2,31*
11.5.2013	Reyhanlı	-0,45	2,00	2,44	-0,89	-0,65
20.7.2015	Suruç	-1,75	-7,34	-4,55*	-7,06	-4,30*
10.10.2015	Ankara	0,60	-0,26	-0,28	0,38	0,40
17.2.2016	Ankara	2,46	3,53	2,07	7,29	5,60*
13.3.2016	Ankara	0,26	3,78	2,83*	-0,15	-0,10
28.6.2016	İstanbul	2,41	4,15	3,68*	10,73	10,29*
15.7.2016	Darbe Girişimi	0,50	-13,80	-4,55*	-9,71	-3,36*
20.8.2016	Gaziantep	0,37	-0,14	-0,15	0,18	0,21
10.12.2016	İstanbul	0,03	3,65	6,25*	3,15	4,64*
17.12.2016	Kayseri	0,16	-0,33	-0,59	0,58	1,08

Not:(*) ile işaretli olanlar T istatistiğinde 0,05 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

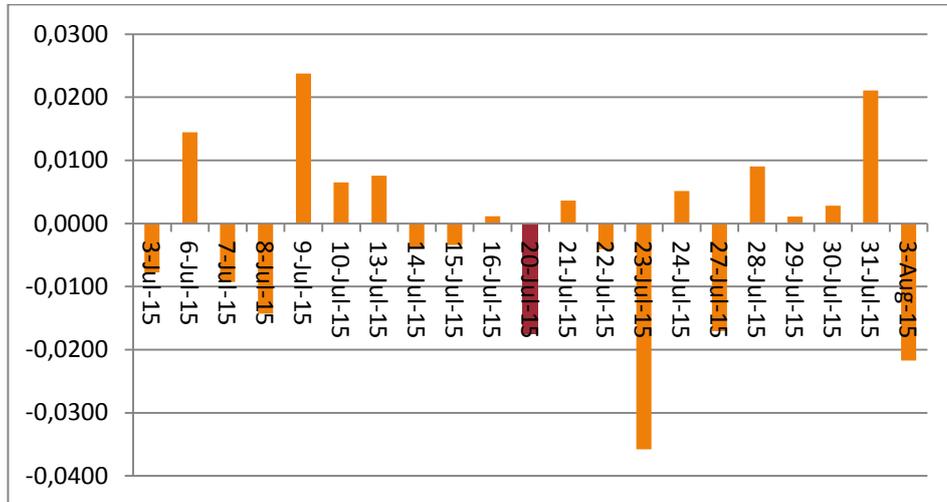
Gerçekleşen terör olaylarının pay senetleri piyasasında yatırım yapmak isteyenler tarafından olay günü anormal getirilerinin (AR) ve sonraki günlerde gerçekleşen 6 ve 11 günlük kümülatif getirilerinin (CAR) pozitif değere sahip olması, piyasada olumsuz bir algıya neden olmadığı, negatif değere sahip olması ise piyasada olumsuz bir algı yarattığı anlamına gelmektedir.

Araştırma konusu olarak seçilen terör olaylarından hafta içi gerçekleşen beş olayın olay günü Anormal Getiri (AR) Grafikleri aşağıda verilmektedir. Diğer sekiz terör olayının hafta sonuna denk gelmesi ve dolayısıyla Borsa İstanbul'da pay senetlerinin işlem görmemesi sebebiyle grafiksel gösterimlerine burada yer verilmemiştir. Grafiklerde AR değerlerinin olay öncesindeki ve sonrasındaki 10'ar günü de kapsayacak şekilde verilmesinin nedeni anormal getirideki değişimin net olarak görülebilmesini sağlamaktır.

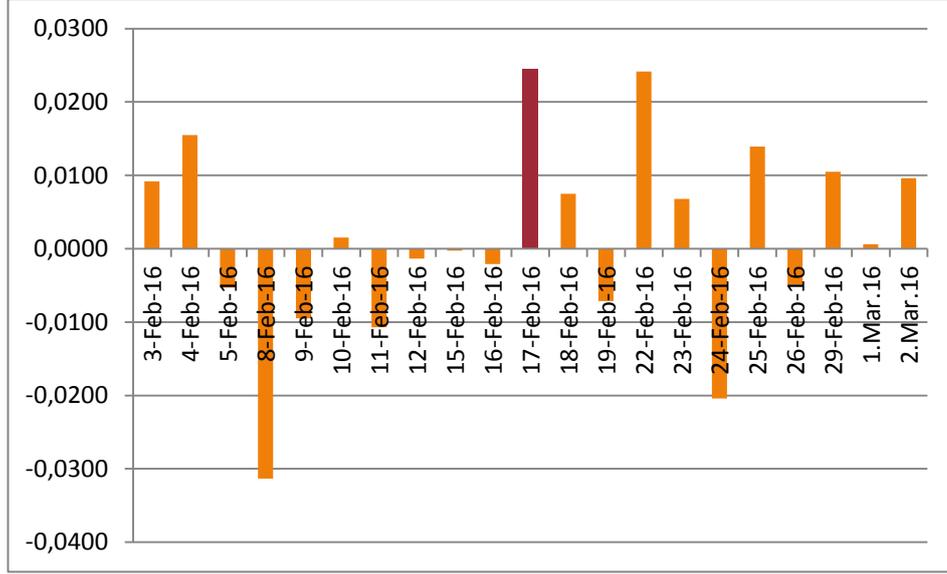
Grafik 1. 22 Mayıs 2007 Tarihli Terör Olayının Anormal Getiri (AR) Gösterimi

22 Mayıs 2007 günü Ankara’da gerçekleşen terör olayının Anormal Getiri (AR) değeri 0,46 olarak hesaplanmıştır. Olay gerçekleşikten sonraki üç iş günü getiride düşüş yaşanmıştır. Sonraki günlerde ise getiride dalgalanmaların devam ettiği görülmektedir.

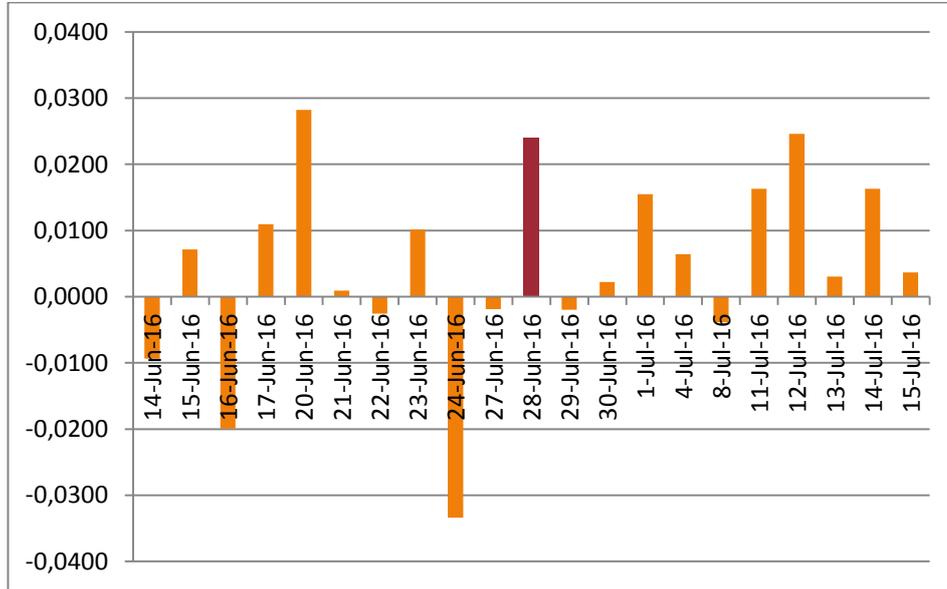
Grafik 2. 20 Temmuz 2015 Tarihli Terör Olayının Anormal Getiri (AR) Gösterimi

20 Temmuz 2015 tarihinde Gaziantep’in Suruç bölgesinde silahlı saldırı olayının yaşandığı gün Anormal Getiri (AR) düşerek -1,75 değerini almıştır. Sonraki günlerde ise dalgalanmaların devam ettiği görülmektedir.

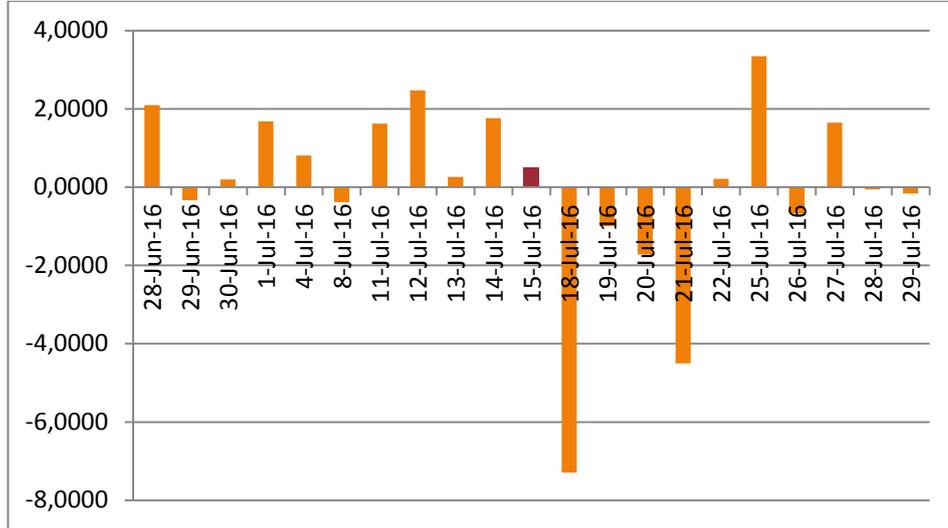
Grafik 3. 17 Şubat 2016 Tarihli Terör Olayının Anormal Getiri (AR) Gösterimi

17 Şubat 2016 tarihinde Ankara’da askeri araçlara yönelik bombalı saldırı günü anormal getiri 2,46 olarak hesaplanmıştır. Yaşanan olaydan sonraki dönemde bazı günlerde anormal getiride düşme görülse de genel eğilimin artış yönünde olduğu gözlenmektedir.

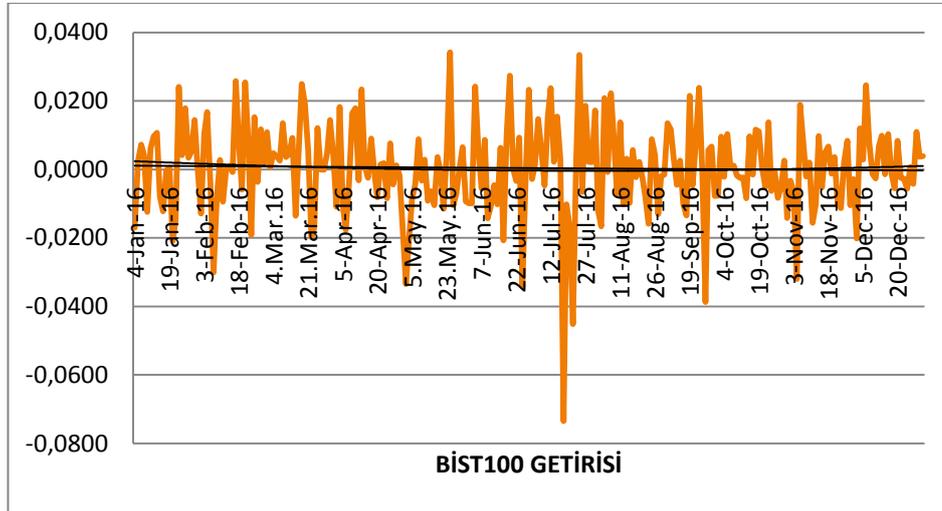
Grafik 4. 28 Haziran 2016 Tarihli Terör Olayının Anormal Getiri (AR) Gösterimi
Atatürk havalimanında 28 Haziran 2016 tarihinde yaşanan terör saldırısı sonrasında

Anormal getiride azalış görülmüştür. Sonraki 10 günlük süreçte bazı günlerde artış görülse de genel eğilim anormal getirinin azalması yönünde olmuştur.

Grafik 5. 15 Temmuz 2016 Tarihli Terör Olayının Anormal Getiri (AR) Gösterimi

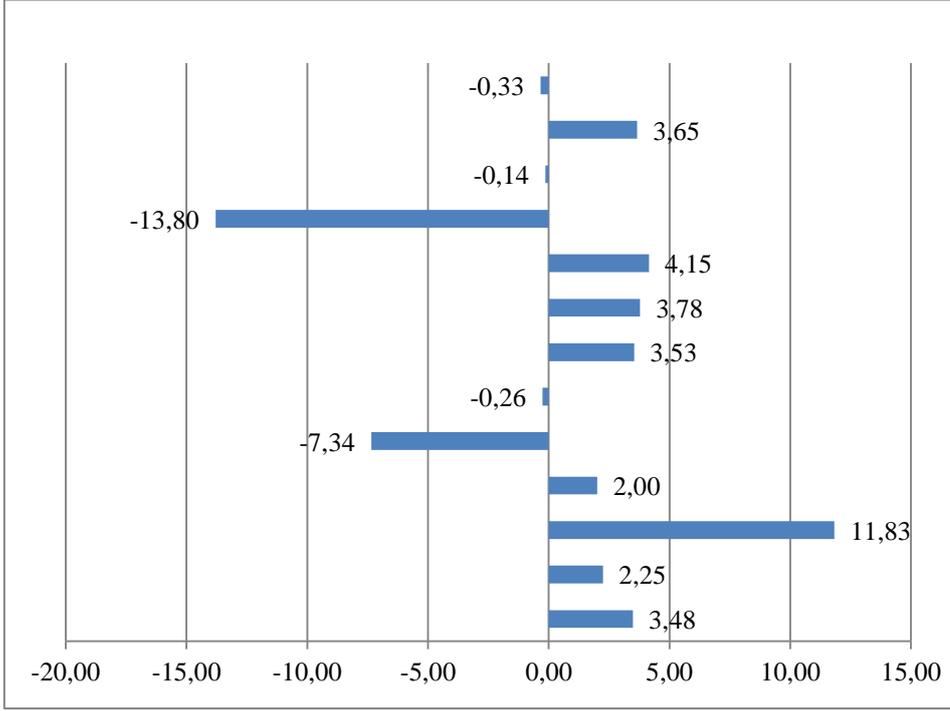
15 Temmuz 2016 tarihinde ülke genelinde yaşanan “Darbe Girişimi” sonrası anormal getiride ani bir düşüş yanarak 0,50 değerinden ilk iş gününde -7,29 değerine düşmüştür. Piyasadaki anormal getiri oranı olay gününe kadar artma eğiliminde iken olay gününden sonra ise azalma eğiliminde olmuştur.

Grafik 6. BİST100 2016 Yılı Endeks Getirisi

Araştırma konusu olan terör olaylarının gerçekleştiği zaman aralığında BİST100

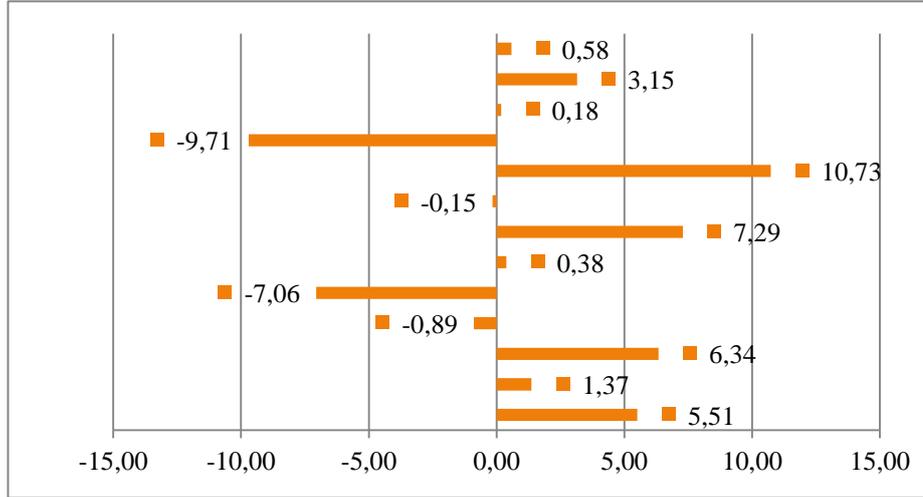
endeksi piyasa getirilerinde azalmaların yaşandığı gibi artışlarında yaşandığı görülmektedir. Grafik 6'da 2016 yılında yaşanan terör olayı sayısının fazla olması sebebiyle, fikir vermesi adına 2016 yılına ait BİST100 getirileri gösterilmektedir. Grafikten anlaşılacağı üzere ele alınan bir yıllık süreçte yedi terör olayı yaşanmış olmasına rağmen endeks ortalama değerini korumuştur. Özellikle 2016 yılı boyunca, 15 Temmuz tarihinde yaşanan "Darbe Girişimi" sonucunda endekste yaşanan ciddi düşüş göz ardı edilirse yıl boyunca endeksin ortalama trend değerini koruduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 7.6 Günlük Kümülatif Anormal Getiri (CAR6) Gösterimi

Tablo 7'ye bakıldığında seçilen terör olaylarından beş tanesinin 6 günlük kümülatif getiri (CAR6) değerleri negatif olduğu görülmektedir. Kümülatif getirinin negatif hesaplandığı bu beş olayın sadece 2 tanesinin t-istatistik değerleri anlamlıdır. Ayrıca, sekiz olayın 6 günlük kümülatif anormal getiri (CAR6) değerleri ise pozitif hesaplanmıştır. Bu olayların ise beş tanesinin t-istatistik değerleri anlamlı bulunmuştur.

Grafik 8'de yer alan terör olaylarının 11 günlük kümülatif anormal getiri (CAR11) değerlerinde, dört olayın negatif hesaplandığı ve bu olaylardan iki tanesinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dokuz olayın ise pozitif hesaplandığı ve bu olaylardan sadece dört tanesinin t-istatistik değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.

Grafik 8. 11 Günlük Kümülatif Anormal Getiri (CAR11) Gösterimi

İstatistiksel olarak anlamlı olan kümülatif anormal getiri (CAR)değerleri incelendiğinde ise BİST100 endeksinin, 20 Temmuz 2015’ de Şanlıurfa’nın Suruç ilçesindeki silahlı terör saldırısı sonrasında 6 günlük kümülatif anormal getiri (CAR6=-7,34) ve 11 günlük kümülatif anormal getiri değerinin (CAR11=-7,06) terör saldırısından olumsuz etkilendiği görülmektedir. Benzer şekilde 15 Temmuz 2016’ da Ülke genelinde yaşanan “Darbe Girişimi” sonrasında 6 günlük kümülatif anormal getiri değeri (CAR6=-13,80)endeksin olaydan olumsuz etkilendiğini göstermektedir.

Bu olayların aksine, BİST100 endeksinin, 22 Mayıs 2007’de Ankara’da, 27 Temmuz 2008’de İstanbul Güngören’de, 28 Haziran 2016’da Atatürk Havalimanı’nda, 10 Aralık 2016’ da İstanbul Vodafone Arena Stadı yakınlarında gerçekleşen terör saldırıları sonrasında 6 günlük kümülatif anormal getiri (CAR6), 11 günlük kümülatif anormal getiri (CAR11) değerlerinin olaylardan etkilenmeyerek pozitif değer aldığı görülmektedir. Anılan olayların t-istatistik değerlerine bakıldığında ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Ayrıca, 13 Mart 2016’da Ankara Güvenpark’ta yaşanan terör saldırısı sonrasında 6 günlük hisse senetlerinin kümülatif anormal getirisinde (CAR6=3,78) artış görülmüştür. Bulunan ilişki istatistiksel olarak da anlamlıdır. Ancak aynı olayın 11 günlük kümülatif anormal getiri (CAR11=-0,15) değerinin istatistiksel olarak anlamsız olması, olayın BİST endeksi üzerindeki etkisinin 11 günde kaybolduğunu göstermektedir.

SONUÇ

18 Aralık 2010’da Tunus’da başlayan Arap Baharı hızla aynı coğrafyayı paylaşan ülkeler arasında yayılmıştır. Sürecin son durağı Suriye olmuştur. Uzun yıllar boyunca süren İran-İrak gerilimi, 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan’a düzenlenen operasyon, Saddam Hüseyin Rejimini devirmeye yönelik Irak’a yapılan askeri

müdahale nedeniyle Ortadoğu son 50 yıldır sürekli çeşitli gruplar ya da ülkeler arasında yaşanan çatışmalara sahne olmuştur.

Yaşanan süreç bölgede birçok radikal grubun da ortaya çıkmasına neden olmuş böylece terör kavramının tanım ve kapsamı da değişmiştir. Daha önce terör grupları belirli coğrafi sınırlar içinde eylemlerini gerçekleştirirken, günümüz dünyasında coğrafi sınırların önemini yitirdiği görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında bireylerin ülkeler arasındaki dolaşımını kolaylaştıran uygulamaların büyük etkisi vardır. Yine bölgesel bazda yapılan anlaşmalar insanların farklı ülkeler arasında geçişini kolaylaştırmıştır. Ortadoğu'da yaşanan uzun süreli kaos ortamı ve bunun sonucunda ortaya çıkan mülteci sorunu terörün yaygınlaşmasında etkili olan bir diğer faktör olmuştur.

Anılan nedenlerle günümüz dünyasında terör grupları belirli bir ülkenin ya da bölgenin sorunu olmaktan çıkarak tüm dünyayı ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir. Bugün aynı amaca hizmet eden terör yapılarının farklı ülkelerde farklı isimlerle faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Aynı örgüt bir ülkede silahlı eylemler yaparken başka bir ülkede sadece siyasi bir grup olarak faaliyet gösterebilmektedir. Bu nedenle aynı terör örgütü bir ülkede terör örgütü olarak kabul edilirken başka bir ülkede sadece siyasi bir grup olarak görülmekte ve terör grubu olmadığı düşünülmektedir. Bu tarz bir düşünce şekli uluslararası arenada terör eylemlerine karşı ortak bir tutum sergilenememesine neden olmaktadır.

Buna karşın tüm dünyada silahlı eylemler gerçekleştiren ve çok sayıda insanın ölümüne yol açan ve terör örgütü olarak kabul edilen gruplar da mevcuttur.

Terör örgütleri bir siyasi ideoloji ya da dinsel söylemle eylemlerini gerçekleştirmekte ve ortak düşünceye sahip olduğu insanlarla dünyanın neresinde olursa olsun iletişim kurabilmektedir. Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmenin bu sürece katkısını da göz ardı etmemek gerekir.

Terör saldırılarının toplumsal ve ekonomik birçok olumsuz sonucu vardır. Ekonomik etkiler doğrudan ortaya çıkabilir ya da yarattığı huzursuzluk ve kargaşa ortamı nedeniyle karar alıcılar için belirsiz bir ortam yaratıp, gelecekle ilgili karar vermelerini zorlaştırabilir.

Bu çalışmada terör saldırılarının BİST100 endeksinde işlem gören hisse senetlerinin getirileri üzerine etkileri, olay analizi yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada terör olaylarının en yoğun yaşandığı 2003-2016 dönemi incelenmiştir.

Yapılan analizlerin sonuçlarına göre incelenen dönemde gerçekleşmiş olan 13 terör saldırısının yalnızca 7 tanesinin hisse senetlerinin 6 günlük kümülatif anormal getirileri üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Bu olaylardan yalnızca iki tanesinde terör saldırısı 6 günlük kümülatif anormal getiriyi olumsuz etkilerken, beş terör olayının 6 günlük kümülatif getiride artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Terör saldırılarının 11 günlük kümülatif getiri üzerine etkisinin incelendiği ikinci analizde ise toplam 6 olayda anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bunlardan iki olayda terör saldırıları 11 günlük kümülatif anormal getiriyi azaltırken, dört olayın 11 günlük kümülatif getiri de artışa yol açtığı bulunmuştur.

Kümülatif anormal getirilere bakıldığında BİST100 endeksinin, 20 Temmuz 2015’ de Şanlıurfa’nın Suruç ilçesindeki silahlı terör saldırısı sonrasında ve 15 Temmuz 2016’ da Ülke genelinde yaşanan “Darbe Girişimi” sonrasında kümülatif anormal getiri değerlerinin düştüğü görülmektedir.

Bu olayların aksine, BİST100 endeksinin, 22 Mayıs 2007’de Ankara’da, 27 Temmuz 2008’de İstanbul Güngören’de, 28 Haziran 2016’da Atatürk Havalimanı’nda, 10 Aralık 2016’ da İstanbul Vodafone Arena Stadi yakınlarında gerçekleşen saldırılardan etkilenmeyerek pozitif değer aldığı görülmektedir.

Ayrıca, 13 Mart 2016’da Ankara Güvenpark’ta yaşanan patlama sonrasında 6 günlük hisse senetlerinin kümülatif anormal getirisinde artış görülmüş, ancak aynı olayın 11 günlük kümülatif anormal getirisine bakıldığında ilişkinin kaybolduğu yani olayın BİST endeksi üzerindeki etkisinin 11. günde kaybolduğu tespit edilmiştir.

Terör saldırıları ile ekonomik göstergeler arasındaki literatür yaygın olarak negatif yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda tersi sonuçlara da rastlanmaktadır. Bu çalışmada yapılan analizde de bazı terör saldırılarının BİST100 endeksinde işlem gören hisse senetleri üzerinde negatif etkisi bulunurken, bazılarının ise kümülatif getiride bir düşmeye neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan ve çoğunlukla pozitif yönlü ilişkiye işaret eden bu sonuç çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Ancak yapılan en yaygın açıklama, sürekli terör olaylarının gerçekleştiği ülkelerde halkın terör olaylarına alıştığı ve belirli durumlar dışında bu olaylara tepki vermediği şeklindedir.

Bulunan sonuçlar bu son görüşü destekler niteliktedir. Türkiye’de 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Şanlıurfa Suruç saldırıları nitelik olarak diğerlerinden farklı saldırılardır. 15 Temmuz 2016’da yaşanan kalkışma kimsenin beklemediği bir kanaldan, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin içine sızmış bir terör grubundan askeri bir darbe maskesi altında yapılmaya çalışılmıştır. Suruç saldırısı ise Kobani’ye insani yardım götürmek isteyen sivillere yönelik bir saldırıdır.

Her iki saldırı da Türkiye’de genellikle güvenlik güçlerini hedef alan saldırılardan farklı eylemlerdir. Özellikle 15 Temmuz Darbe Girişimi sadece olay günü değil, geçen yaklaşık 2,5 yıllık süreçte hatıralarda halen canlı olan bir terör eylemidir. Olayın Türkiye açısından hem sosyal hem de ekonomik boyutu oldukça ağırdır. Ancak BİST 100 endeksinin bu kadar ağır bir olaydan sonra bile 2016 yıl sonuna kadar aldığı değerler incelendiğinde olay öncesi endeks değerlerinden çok büyük bir sapma yaşamadığı gözlemlenmektedir. Endeks olay günü şiddetli bir düşüş yaşamış ancak hızla toparlanmaya devam ederek trend değeri etrafında normal bir seyir izleyerek yılı tamamlamıştır.

BİST100 endeksinin bu tarz büyük olaylardan bile çok ciddi etkilenmemesi borsanın yapısının sağlamlığı ya da toplumun sıklıkla karşı karşıya kaldığı terör olayları karşısında duyarsızlaşması ile açıklanabilir. Ancak olayın diğer boyutu ise endeksin spekülasyon faaliyetleri nedeniyle şişmesi ve gerçek değerleri yansıtmaması olabilir. Spekülasyon faaliyetlerinin artış gösterdiği piyasalar birçok riski de bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle piyasa yapısında bir bozulma söz konusu ise gerekli tedbirler alınarak piyasa aktörlerinin mevcut risklerden korunması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Abadie A., Gardeazabal J., (2008), Terrorism and the World Economy. *European Economic Review*52(1): 1-27
- Ağır H., Kar M (2010) Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Finans Politika ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 539, ss:13-32.
- Ağırman E., Özcan M., Yılmaz Ö., (2014), Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma, *Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* Sayı:8(2), ss:99-117.
- Akıncı, M., Akıncı, G. Y. ve Yılmaz, Ö. (2014). “Terörizmin enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Panel iki aşamalı en küçük kareler yöntemi”. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 5(1), 1-24
- Aksoy, M. (2014). “The Effects of Terrorism on Turkish Stock Market”. *Ege Akademik Bakış*, 14(1):31-41
- Alp, İ.A., (2013), Terörün Ekonomik Etkileri, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Sayı:4(1), ss:1-19.
- Arin K.P., Ciferri D., Spagnolo N., (2008,) The Price of Terror: The Effects of Terrorism on Stock Market Returns and Volatility, *Economics Letters* Vol:101(3), ss:164-167
- Campbell, J. Y., Andrew W. Lo A. Craig MacKinlay, (1997), *The Econometrics of Financial Markets*, Princeton University Press, 2. Pub., 632 p.
- Chen, A.H., Siems, T.F., (2004), The Effects of Terrorism on Global Capital Markets, *European Journal of Political Economy* Vol. 20, pp. 349–366
- Chesney M., Reshetar G., Karaman M., (2011), The Impact of Terrorism on Financial Markets: An Empirical Study, *Journal of Banking and Finance* Vol:35, pp.253-267.
- Christofis, N, Kollias, C, Papadamou, S, Stagiannis, A. (2010). Terrorism and Capital Markets: The Effects of the Istanbul Bombings. *Economics of Security Working Paper* 31.

- Dilmaç S., (2011), Terörizmde Tanım Sorunu ve Yaklaşımlar, Doktora Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Yönetimi ve Stratejileri ABD: Ankara.
- Eldor R., Melnick R., (2004), Financial Markets and Terrorism, *European Journal of Political Economy* Vol:20, pp.367-386.
- Eppli, M. J., Tu C. C., (2005), An Event Study Analysis of Mall Renovation and Expansion, *Journal of Shopping Center Research*, Vol. 12, No. 2, pp. 117-130.
- Fama E. F., Fisher L., Jensen M. C., Roll R., (1969), The Adjustment of Stock Prices to New Information, *International Economic Review*, Vol.10(1), pp. 1-21
- Johnston R.B., Nedelescu O.M., (2006), The Impact of Terrorism on Financial Markets, *Journal of Financial Crime*, vol:13(1), pp. 7-25.
- Kaderli Y., (2007), Yapılan İhracat Bağlantılarının İlgili Firmaların Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisinin Olay Etüdü İle İncelenmesi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndaki Bazı Firmalar Üzerine Bir Uygulama, *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 36, Ekim, ss.144-154.
- Karolyi G.A., Martell R., (2010), Terrorism and the Stock Market, *International Review of Applied Financial Issues and Economics*, vol:2, pp.285-314.
- Mutan, O. C., Topcu, A. (2009) "Türkiye'de Hisse Senedi Piyasası'nın 1990-2009 Tarihleri Arasında Yaşanan Beklenmedik Olaylara Tepkisi", *SPK, Araştırma Dairesi*, 1-19.
- Peterson, Pamela P., (1989), Event studies: a review of issues and methodology, *Quarterly journal of business and economics: QJBE*, Vol. 28, 3, p. 36-66
- Serra, A. P., (2002), Event Study Tests - A Brief Survey, *Working Papers da FEP*, No. 117, 14 p.
- Tuomnen, T., (2005), Corporate Layoff Announcements and Shareholder Value: Empirical Evidence from Finland, Master's Thesis, Department of Business Administration, Lappeenranta University of Technology, Kuala Lumpur.
- Yıldırım M. (2012), "The Effect of Terrorism on Stock Market: Turkish Experience", [http://www.academia.edu/7904736/The Effect of Terrorism on Stock Market Turkish Experience](http://www.academia.edu/7904736/The_Effect_of_Terrorism_on_Stock_Market_Turkish_Experience). (11.05.2017)
- Zafer H., (1999), *Sosyolojik Boyutuyla Terörizm*, Beta Yayınevi, İstanbul, 303 s.

YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek yazı ve makaleler;

- MS Word'de yazılmış .doc veya .docx uzantılı olarak ULAKBİM DERGİPARK üzerinden gönderilmelidir.
- MS Word sayfası üstten 5cm., alttan 6cm., soldan 4 cm., sağdan 4,5cm.ye ayarlanmış olmalıdır.
- Yazı karakteri Times New Roman, punto ise 10 olmalıdır.
- Satır aralığı "1" (tek) ayarlanmalıdır.
- Gönderilecek makaleler, kaynakça hariç en çok 30 sayfa olmalıdır.
- Gönderilen tablo ve grafiklerin dergi sayfa boyutları dışına taşmaması gerekir.
- Metin içinde yer alan tabloların kaynakları ilgili tablonun altında belirtilmelidir.
- Her tablonun adı numarası ile birlikte mutlaka belirtilmelidir.
- Şekillerde şeklin altına numarası ile birlikte adı belirtilmeli, şekil alıntı ise adının altına kaynağı verilmelidir.
- Makalede en fazla 200 kelimelik Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış öz bulunmalıdır.
- Makalede Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış en az üç adet uluslararası literatüre uyumlu anahtar kelime olmalıdır.
- Kitap özetleri ve eleştirileri, bilimsel toplantı özetleri ve duyuruları, daha önce basılmış yazımlarla ilgili görüş, katkı, eleştiriler ya da farklı bir konu üzerindeki deneyim ve düşünceler için yazılan Editöre Mektuplar 500 kelimeyi aşmamalıdır.
- Bilimsel etik ve yazım kurallarına uygun olarak kaleme alınmış olmalıdır.
- Makalede kaynak bildirme "yazarın soyadı, yıl, sayfa no." esasına göre yapılmalıdır. Örnek "... Bayhan (1986, s.12)...". Birden fazla kaynağa aynı anda atıf yapıyorsa yazarların soyadları, yıl ve sayfa no.su yazılarak birbirinden noktalı virgülle ayrılmalıdır. Örnek "... (Bayhan, 1986, s.345; Demir, 1985, s.50)...". Yararlanılan kaynağın ikiden fazla yazarı varsa birinci yazarın soyadı verilmeli ve "vd." ibaresi kullanılmalıdır. Örnek "... (Bayhan vd., 1984, s.4)...".
- Dergi Editörler Kurulu, yazım kurallarına göre düzenlenmeyen makaleleri yayınlamama hakkına sahiptir.
- Dergi sayıları Dergipark'ta ve Fakülte web sayfasında yer alır.
- Dergi sayıları sınırlı sayıda basılarak çeşitli üniversite ve kamu kütüphanelerine gönderilir. Yazı ve makalesi yayımlanan her yazara ayrıca derginin ilgili sayısından gönderilmez.

AUTHOR GUIDELINES

Articles to be sent to the journal;

- It should be sent as .doc or .docx extension in UL Word via ULAKBİM DERGİPARK.
- It should be as MS Word page and alignment must be 5cm from the top, 6cm from the bottom, 4 cm from the left, and 4.5cm from the right.
- The font and font size should be Times New Roman and 10 pt.
- The line spacing must be set to "1" (single).
- Articles to be submitted must have a maximum of 30 pages excluding bibliography.
- Tables and graphics should not exceed margins of the page.
- Sources of the tables in the text should be indicated below the related table.
- Each table must be specified with the name.
- The figure should be named with the number under the figure, the figure should be given the name under the name of the quote.
- The article should contain at least 200 words in Turkish and English.
- The article should be compatible with at least three international literature written in Turkish and English.
- Letters to Editor should not exceed 500 words for the summaries and criticisms of the books, summaries and announcements of scientific meetings, opinions, contributions, criticisms about previous spellings or experiences and thoughts on a different subject.
- It should be written in accordance with the scientific ethics and spelling rules.
- Reference should be made to "surname of the author, year, page no." For example "... (Bayhan,1986, p.12) ...". If more than one source is cited at the same time, the surnames of the authors should be separated by a semicolon with the year and page number. Example "... (Bayhan, 1986, s.345; Demir, 1985, p.50) ...". If there are more than two authors, the surname of the first author should be given and et al. should be used. Example "... (Bayhan et al., 1984, p.4) ...".
- The Journal Editorial Board has the right not to publish the articles which are not arranged according to the spelling rules.
- The journal numbers can be found in Dergipark and the Faculty web page.
- Journal numbers are sent to various university and public libraries by printing a limited number.
- The manuscript and the manuscript are not sent to each author.